

YETİŞKİNLERİN DİN EĞİTİMİNE BAKIŞLARI VE DİN EĞİTİMİ İHTİYAÇLARI

Yetişkinlerin Din Eğitimine Bakışları ve Din Eğitimi İhtiyaçları Raporu
Arife Gümüş tarafından yürütülen araştırma neticesinde kaleme alınmıştır.

Arife Gümüş, 2010'da Uludağ Üniversitesi Eğitim Fakültesinden mezun oldu. 2013 yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalında "Liselerde Disiplin Cezalarına Konu Olan Davranışların Değerler Perspektifinden İncelenmesi, Üsküdar'da Beş Lise Örneği (1980-2010)" başlıklı Yüksek Lisans tezini tamamladı. 2014 yılında İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde Felsefe ve Din Bilimleri Anabilimdalında Doktora Programına başladı. Gümüş, Din Eğitimi, Yetişkin Eğitimi, Eğitim Politikaları alanlarında çalışmalar yapmaktadır.

Yayın Editörü: Süleyman Güder

Tasarım ve Uygulama: Furkan Selçuk Ertargin

Tashih: Dudu Ekinci Demir

Baskı ve Cilt: Limit Ofset

Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi ZA13 Topkapı/İstanbul Tel: 0212 567 45 35

İLKE YAYINLARI: 4 ARAŞTIRMA RAPORLARI: 4

©İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği

Yetişkinlerin Din Eğitimine Bakışları ve Din Eğitimi İhtiyaçları

İstanbul 2014 (2. Basım)

ISBN 978-605-65233-1-1

Elektronik ISBN 978-605-86375-5-9

İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği

Sultantepe Mah. Selmanipak Cad.

No:63/1 Üsküdar PK:34674 / İstanbul

T: +90 216 532 6370

F: +90 216 532 6371

e-posta: bilgi@ilke.org.tr

www. **ilke**.org.tr

YEKDER Yaygın Eğitim ve Kültür Derneği

Güzeltepe Mah. Ay Sokak

No:4 Üsküdar / İstanbul

T: +90 216 460 2550 (pbx)

F: +90 216 460 2553

e-posta: info@yekder.org

www. **yekder**.org

**YETİŞKİNLERİN
DİN EĞİTİMİNE BAKIŞLARI VE
DİN EĞİTİMİ İHTİYAÇLARI**

İÇİNDEKİLER

Takdim	9
Önsöz	11
Yönetici Özeti	15
Giriş	19
Metodoloji	23
Amaç ve Yöntem	23
Hedef Kitle	24
Veri Toplama Teknikleri	24
Veri Toplama Süreci	26
Verilerin Çözümü ve Yorumlanması	26
Araştırmanın Sınırları	28
Araştırma Bulguları ve Yorumları	29
Günlük Hayatta Din ile Meşguliyet	29
Din Eğitimi Algısı	32
Din Eğitimine Başlama Yaşı	33
Din Eğitimi Alınan Yerler	35
İlk Din Eğitim Merkezi: Aile	36
Yaygın Din Eğitim Merkezi Olarak Camiler ve Yaz Kur'an Kursları	35
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri	40
Eğitim Sistemine Getirilen Değişiklikler	41

Seçmeli Din Eğitimi Derslerine Bakış	42
Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri İçinde Alevilik Konusu Hakkında.....	42
Din Eğitimi Sunumunda Kamu, Cemaatler ve Sivil Kuruluşlar	44
Devlet ve Din Eğitimi: Ne Devletle Ne Devletsiz... ..	45
Katılımcıların Diyanet İşleri Başkanlığının Çalışmalarına Bakışları	47
Sivil Kuruluşlara ve Cemaatlere Bakış	50
Katılımcıların Din Eğitimi Kanalları.....	53
Aldıkları Din Eğitiminin Günlük Yaşamlarına Etkisi.....	56
Din Eğitimi Almış Kişilerden Beklentiler	60
Günlük Yaşamda Yerine Getirmekte Zorlanılan Dinî Vecibeler.....	64
Din Eğitiminde İhtiyaçlar	65
Din Eğitiminde İhmal Edildiği Düşünülen Konular ve Gruplar.....	69
Din Eğitimcisinde Olması Beklenen Vasıflar	72
Din Eğitimi Kurumlarından Beklenen Özellikler.....	75
Sonuç	79
Yetişkin Din Eğitimi Çalışmalarında Algı ve Beklenti Çatışması	79
Yetişkinlerin Aileye Yönelik Tutumları	80
Yetişkinlerin Din Eğitimi Veren Kurumlara Yönelik Tutumları	81
Yetişkinlerin Din Eğitimi İhtiyacı.....	82
Öneriler	83
Yetişkin Öğrenme Alanları ve Programa Yönelik Öneriler.....	83
Yetişkin Din Eğitimcisine Öneriler	84
Yetişkin Din Eğitimi Hizmeti Veren Kurumlara Öneriler.....	84
Kaynakça	87

KISALTMALAR

DİB: Diyanet İşleri Başkanlığı

MEB: Milli Eğitim Bakanlığı

STK: Sivil Toplum Kurumu

DKAB: Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi

ASAGEM: Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü

TÜİK: Türkiye İstatistik Kurumu

TRT: Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu

İÖ: İlköğretim

ÖÖ: Ortaöğretim

YÖ: Yükseköğretim

YEKDER: Yaygın Eğitim ve Kültür Derneği

İHH: İnsan Hak ve Hürriyetleri İnsani Yardım Vakfı

İLKE: İlim Kültür Eğitim Derneği

İGEDER: İstanbul Gönüllü Eğitimciler Derneği

EDAM: Eğitim Danışmanlığı ve Araştırmaları Merkezi

Takdim

2012 yılında İLKE İlim Kültür Eğitim Derneği tarafından hazırlanan Türkiye’de Din Eğitimi’nin Dönüşümü (TÜDED) adlı raporla “toplumun manevi rehberliğini üstlenmiş olan mevcut din eğitimi sahasının aktörlerinin, yaşamakta olan değişim ve dönüşümlerden haberdar olarak nitelikli hizmet verebilmelerine” katkı sağlamak amacıyla geçtiğimiz on yıllık dönemde din eğitimi alanında yaşanan makro değişimleri analiz etmeye çalışmıştık. TÜDED ile bu makro analizleri yaparken bir yandan da daha özel grupların din eğitimi alanındaki ilgilerinin, ihtiyaçlarının ve beklentilerinin araştırılması yine araştırma gündemimizde önemli bir yer işgal etmekte idi.

Dinî mesajın öncelikli muhatabı olan yetişkinlerin din eğitimi çalışmalarının da en öncelikli hedef kitlesi olması gerektiği bugün biraz daha belirgin hâle gelmektedir. Zira çocukların ve gençlerin dindar ve erdemli insanlar olarak yetişmeleri büyüklerinden, ailelerinden dinî ve ahlaki değerleri tanımış ve kabul etmiş olarak din eğitimi sürecine başlamaları ile mümkün olabilmektedir. Bu nedenle her türden toplumsal değişim talebi olan eğitim programları öncelikle yetişkinleri muhatap almalıdır.

Çoğunlukla gönüllü olarak eğitimlere katılan yetişkinler çocuk ve gençlerden farklı olarak özellikle ilgilerine ve ihtiyaçlarına doğrudan hitap eden eğitimlere katılmayı tercih etmektedir. Bu açıdan yetişkinlere yönelik olarak hazırlanan din eğitimi programlarında katılımcı olacak kişilerin ilgilerinin, ihtiyaçlarının ve beklentilerinin dikkate alınması gerektiği ifade edilmektedir. Ne yazık ki gerek kamu gerekse sivil toplum kuruluşları tarafından yürütülen yetişkin din eğitimi programları, sistematik eğitim ihtiyaç analizlerine dayalı olarak hazırlanmamaktadır. Din eğitimi ihtiyaçlarına yönelik olarak belirli bir dönemde yapılan gözlemler ise uzun yıllar eğitim programlarının tasarlanmasında kullanılmaktadır. Ülkemizde

oldukça hızlı biçimde değişen siyasal, toplumsal ve kültürel koşullarda yetişkinlerin din eğitimine bakışları ve eğitim ihtiyaçları da şüphesiz aynı kalmamaktadır. Bu gerekçe ile belirli aralıklarla sistematik eğitim ihtiyaç analizleri yürütülmesi gerektiği aşikârdır.

Elinizdeki çalışma yetişkinlere yönelik din eğitimi programları geliştiren ve doğrudan bu hizmeti sunan uzman ve eğitimciler için bir başvuru kaynağı olarak tasarlandı. Bu çalışmanın değerli uzman ve eğitimcilerimizin verdikleri/verecekleri hizmetlere küçük de olsa bir katkı sağlayacağını umuyoruz. Bununla birlikte özellikle İstanbul'da ikamet eden yetişkinlerle yapılan görüşmelerle elde edilen bu sonuçların, farklı yörelerdeki yetişkinlerin eğitim ihtiyaçları ile tamamen örtüşmeyebileceğinin okuyucular tarafından göz önünde tutulması gerektiğini hatırlatıyoruz. Sınırlı bir zamanda ve sınırlı imkânlarla hazırlanan bu türden çalışmaların çok daha ileriye götürülmesi, bu hizmetleri veren bütün kurumların ortak sorumluluğu olmalıdır.

İLKE İlim Kültür Eğitim Derneğinin hazırlatmış olduğu bu mütevazı çalışmanın din eğitimi ihtiyaç analizi çalışmalarının artmasında ve geliştirilmesinde öncü olacağını ümit ediyorum. Araştırmayı büyük bir özveri ile yürüten Arife Gümüş'e teşekkür ederim. Gelecek araştırma raporlarıyla buluşmak üzere...

Davut Şanver
İLKE Yönetim Kurulu Başkanı

Önsöz

Din eğitimi, sosyoekonomik statüye bakılmaksızın kişinin cinsiyetinden, yaşından ve mesleğinden bağımsız olarak toplumun tüm fertlerinin hakkı olarak telakki edilir. Genel eğitim faaliyetlerinin içerisinde dinî eğitimin her tabakadan her yaştan insana ulaşması esasında, genel eğitimin yanında bir alternatifi barındırmadığı gibi bütün bir eğitim-öğretim hayatını nefyetmez. Toplumsal hafızamızda Batılılaşmanın ve seküler düşüncenin oluşturduğu temel çelişkilerden biri eğitim ve öğretime dair düşüncelerimiz olsa gerektir. İlahî kaynaklı bilginin toplum bilincinde varoluşsal bir temel teşkil etmesi gerekirken, medrese türünden kurumların kapatılması ülkemizde dinin ve ilahî kaynaklı hayat anlayışının ortadan kalkması sonucunu doğurmuştur. Böylesi bir yarılmanın birkaç nesli derinden etkileyen tesirleri, toplumsal ilişkiler alanında birbirinden farklı pek çok problemi biriktirerek bir tarih çizgisini saçaklandırmıştır. Bu problemlere ilişkin siyasi müdahalelerin var ettiği yeni kutuplaşmalar, dinin aslî hüviyetinden bigâne sosyal doku üretmiş, fitrat itibarı ile dinini öğrenme, kendini yaratan, rızıklandırın Rabbini tanıma hakkına sahip fertleri bundan mahrum bırakmıştır. Din eğitimine yönelik kamunun kısıtlayıcı faaliyetleri ile birlikte, bu hakkı iliklerinde taşıyan dini bir hayat nizamı olarak gören insanların sivil çabaları da bu saçaklar arasında yol bulma gayreti içinde olmuştur. Bugün tüm sorgulamalara, teşebbüslere, yarım asrı aşın dinî eğitim kurumsallaşmalarına rağmen “âli ilimler” mesabesindeki dinî eğitimin ürettiği formasyon, ne üniversitelerde mevcuttur ne de toplumsal pratik alanlarda ne de iktisadi ve siyasi ilişkilerde bir çerçeveye kavuşmuş durumdadır.

Türkiye'nin son yirmi yılında ortaya çıkan bu durumun, toplumsal krizleri modern kurumların ve anlayışların çözemeyeceğinin kabulü, bir değer olarak dinin ele alınmasını

toplumun gündemine getirmiştir. Elbette bu konunun, dinin itibar kazanması şeklinde naif bir yaklaşımla ele alınması hatalı olacaktır. Zira; din, düzenleyici rolünü hiçbir zaman ona iman eden kitleler oldukça kaybetmeyecektir. Dolayısıyla toplumsal yönelimleri, bir saçaklanma eseri olarak demokratikleşmenin mi yoksa İslamileşmenin mi eseri olduğu sorusuna cevap bulunması gerekmektedir. Bu sorunun cevabını ise toplumsal kodları iyi okuyabilen sivil ve kamu oluşumların vereceği açıktır.

Bir başka problem alanı da dinî bilgiyi edinme için dahi eğitimin okul duvarları arasına hapsedilmiş ve sadece çocuklara ve gençlere yönelik bir faaliyetmiş gibi algılanmasına neden olunmasıdır. Hâlbuki aşikâr olarak görülen bir durum vardır ki o da şudur; toplum hızla gelişen enformasyon araçları ile değişip dönüşmekte, eğitim kurumları buna ayak uydurabilmek için sürekli yapılanma hâlinde olmaktadır. Bunun bir neticesi olarak örgün eğitim faaliyetleri içerisinde yer alan okullaşmış nesil ile aslında toplumun bekası için kendilerini kontrol etmeleri gereken yetişkin nesil arasında derin uçurumlar oluşmaktadır. Ayrıca toplumun ekonomik, sosyal ve kültürel yaşamında sürekli bir değişim ve gelişme meydana gelmekte bu da beraberinde bilgi ve becerilerin de sürekli yenilenmesini zorunlu kılmaktadır. Hem geleceğin inşasında hem de nesiller arasındaki bu uçurumun kapanmasında bir çözüm olarak yetişkin eğitimi, geleceğin en önemli meselelerinden olacaktır/olmaktadır. Dahası insan hayatının büyük bölümünün yetişkin olarak geçirildiği gerçeğinden hareketle bunun elzem olduğu hatta şimdiye kadar ihmal edildiği söylenebilir. Özellikle de din eğitimine dair Türkiye'nin geçirdiği evrelere bakarsak okullarda çocukların ve gençlerin din eğitimi alabilmelerine yönelik yoğun çalışmaların yapıldığı görülmektedir. Örgün eğitim sürecini bir şekilde tamamlamış ve toplumda artık farklı rolere sahip olmuş olan yetişkinler ise bundan mahrum kalmaktadır.

Biz bu çalışmamızla ihmal edilmiş önemli bir meseleyi gündeme taşımak adına, mütevazı bir yön tayin etme çabasına girdik. Yetişkinlerin toplumsal durumlarını dikkate alarak yurkarda saydığımız nedenlerden dolayı onlar için en etkili din eğitiminin nasıl, nerede ve kim tarafından verilebileceğine dair tartışmalar, araştırmalar ve bundan bazı çıkarımlar yaptık. Yetişkinlere verilecek eğitimin olmazsa olmazı, onun ilgilerine ve ihtiyaçlarına öncelik vermek ve yetişkinlere hemen kullanabileceği bilgiyi sunmak olduğunu gördük. Yetişkinlerin ilgilerinin ve ihtiyaçlarının neler olduğunu tespit etmek için araştırma kapsamında belirli nitelikte yetişkin ile görüşmeler gerçekleştirdik. Onlara din eğitimi algılarından, din eğitimi aldıkları kurumlara, din eğitimcilerine, din eğitimi kanallarına ve kaynaklarına dair pek çok alanda sorular yönelttik. Verilen yanıtlardan hareketle yaptığımız çıkarımlara dayanarak, yetişkin din eğitimi paydaşlarına birtakım önerilerde bulunduk.

Elinizdeki raporun ortaya çıkmasında birçok insanın emeği bulunmaktadır. Araştırmanın gerek fikrî gerekse çalışma aşamasında bizi cesaretlendiren, gayretlendiren İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Bölümü öğretim üyesi Yrd. Doç. Dr. Lütfi Sunar hocama teşekkürü borç bilirim. Bu çalışmanın ilk akademik çalışmam olması hasebiyle yazım ve analiz aşamasında defaatle kendisini rahatsız etmeme rağmen sabırla çalışmamı düzenleyen İLKE Araştırma ve Yayın Koordinatörü Süleyman Güder'e ayrıca teşekkür ederim. Kritik anlarda özel müdahaleleriyle her zaman işlerimizi kolaylaştıran Dr. Yusuf Alpaydın'a, yine önemli katkılarından dolayı İLKE araştırmacılarından Yunus Çolak'a, araştırma boyunca kıymetli fikirlerini benden esirgemeyen İLKE araştırmacılarından Kübra Bilgin'e, Uludağ Üniversitesi Arş. Gör. Betül Kanburoğlu'na, kendisine ihtiyacım olduğunda ben onu aramadan beni bulan kadim dostum Sümeyye Şahin'e müteşekkirim. Çalışmalarım dolayısıyla kendilerini ihmal etmeme rağmen kıymetli yardımcı olmaktan da çekinmeyen ev arkadaşlarıma da ayrıca teşekkür ediyorum.

Ama asıl teşekkür etmem gereken kişiler bu araştırmanın temel verilerini oluşturan mülakat katılımcıdır. Kıymetli vakitlerinden feragat ederek sadece ümmete faydalı olmak için çalışmaya destek vermişlerdir. Etik kaygılarla isimlerini zikredemediğim katılımcıların hepsine canı gönülden teşekkür ediyorum. Onlarla gerçekleştirdiğim her bir görüşmeden çok fazla şey öğrenerek döndüğümü itiraf etmeliyim. Zaman zaman özel durumlarını benimle paylaşmaktan çekinmemişler, hatta hüznlerine, mutluluklarına beni de ortak etmişlerdir.

Bu mütevazı raporun kamuoyuna ulaşmasında önemli destek sağlayan İLKE Derneğine, Başkanı Sayın Davut Şanver'e ve çalışma arkadaşlarına da teşekkür ederim. Son olarak heyecanla araştırmanın sonuçlarını bekleyen anneme ve babama bu mutlulukları yaşamama vesile oldukları için ayrıca teşekkür ederim...

Tevfik O'ndandır...

Arife Gümüş
2013 Mart / İstanbul

Yönetici Özeti

Dini inanç ve uygulamaların öncelikle genç ve yetişkinleri ilgilendirdiği son yıllarda daha sıklıkla ifadelendirilmektedir. Zira; insan, yaşının ilerlemesiyle birlikte, karşılaştığı olaylar, kazandığı tecrübeler neticesinde kendisiyle ve çevresiyle hesaplaşmaya ve hayatı anlamlandırmaya yönelmektedir. Bu yönelişte dini bilgi ve tecrübeler yetişkinlerin dikkatini daha fazla çekmektedir. Bununla birlikte yetişkinlerin toplumsal durumlarıyla bağlantılı olarak ilgi ve ihtiyaçları da farklılaşmaktadır. Hayatla ilgili sorumlulukları artan yetişkinler öncelikle kullanabilecekleri bilgiyi almak istemektedirler. Bu nedenlerle yetişkinler için hazırlanacak din eğitimi hizmetleri ve eğitim programları, bu hizmetlerin sunulacağı hedef grubun eğitim ihtiyaçlarını değerlendiren araştırmalara dayandırılmalıdır. Geniş bir perspektifle, bir tür eğitim ihtiyaç analizi olarak kurgulanan bu araştırma, yetişkinlerin din eğitimi algıları ve din eğitimi hizmeti sunan kişi ve kurumlardan beklentilerinin tespitini yapmaktadır.

Araştırmanın temel veri kaynağı değişik meslek ve yaş grubundan, din eğitimi seviyeleri farklı kişilerle yapılan derinlemesine mülakatlar olmuştur. Ayrıca bulguların yorumlanmasında yer yer konuyla ilgili bilimsel literatüre de başvurulmuştur. Araştırma sonunda din eğitimi hizmeti sunan kamu, sivil toplum kuruluşları, cemaatler ve bu kurumlarda hizmet sunan kişilere çalışmalarının daha etkili ve verimli olması için gelecek yönelimlerinin neler olabileceğine dair öneriler sunulmaktadır.

Araştırma kapsamında yapılan görüşmelere göre yetişkinler bir şeyi öğrenmeden önce onu neden öğrenmesi gerektiğini bilmek istemektedir. Çünkü onları öğrenmeye iten faktör, kendilerinde eksik olduğunu hissettikleri bilgilerdir. Öğrenmeye karar verdiklerinde kendi öğrenme konularını ve öğrenme süreçlerini tayin etmek istemektedirler. Aksi takdirde araştırma bulgularına göre “eğitilmek”, “yetiştirilmek” ya da benzer kavramlar onlara çocukluklarını hatırlatır. Gerek görüşmelerin gerekse de literatürün işaret ettiği önemli bir husus, yetişkin din eğitimi, konularını daha çok günlük hayattan alan programlar oldu-

ğunda daha başarılı olmaktadır. Görüşmeciler günlük yaşantılarında kendileri için anlam taşımayan konulara ilgi duymazken daha önce uyarıldığı konuları ve bunlarla bağlantılı olanları daha kolay öğrenmektedir.

Görüşmelerden kişilerin din eğitimi algısının daha çok din öğretimi ile sınırlı kaldığı tespit edilmiştir. Katılımcılara göre din eğitimi; dua ezberlemek, Arapçasından Kur'an-ı Kerim'i okuyabilmek, namaz kılmayı öğrenmek, 32 farzı ezberlemek olarak anlaşılmaktadır. Ayrıca din eğitimi daha çok, dinî bilgiyi öğrenme olarak anlaşıldığı için katılımcılar tarafından yoğunluk, vakit bulamama, başka şekillerde dinî duyguyu giderme, günlük hayatta din ile yeteri kadar meşgul olmamalarına gerekçe olarak gösterilmektedir. Buna rağmen katılımcılar insanın gelişimi ve topluma uyumu için din eğitimi gerekli görmektedirler. Ancak mevcut din eğitiminin ahlaki davranışları kazandıramadığını, insanlarda sağlam bir din kişiliğini oluşturamadığını söylemektedirler.

Mülakatlar neticesinde, aile ve iş çevresinin dinden uzaklığı ya da dine yakınlığı kişilerin günlük hayatta din ile meşguliyetlerinde belirleyici olması nedeniyle, çocukluk döneminde alınan din eğitimi de benzer şekilde sonraki dönemlerde din ile meşguliyetin sağlanmasında önemli olduğu görülmüştür. Nitekim kişiler genel olarak ilk din eğitimlerini ailelerinden almaktadır. Ailesinden çok iyi din eğitimi alanlar, hayatlarında karşılaştıkları sıkıntıları bu din eğitimi sayesinde atlatabilmektedirler. Ancak son dönemlerde aile kurumunun bölünmüş bir yapıya bürünmüş olması, ailelerin bu fonksiyonu yerine getirmelerini zorlaştırmaktadır. Aileler bu zorluğun üstesinden gelebilmek için çocuğun eğitimi noktasında kurumlardan yardım talep etmektedirler. Temelde aile için yapılabilecek en önemli şey sorumluluklarını yerine getirmelerine yardımcı olmaktır. Bunun için atılabilecek en önemli adım aile içi iletişimin güçlendirmesidir. Çünkü aile rol model olarak çocukta din kişiliğinin oluşmasını sağlayabilecek en güçlü kurum olmaktadır.

Aileden sonraki din eğitim merkezi camiler ve yaz kurslarıdır. Yaz kurslarında hocaların tutumu derslerin verimi açısından önemli ve belirleyici olmaktadır.

Araştırma kapsamında katılımcıların din eğitiminden beklentilerine gelince anne baba olan katılımcılar için din eğitiminin kazandırması gereken en önemli vasfın anne babaya ve büyüklere saygı olduğu görülmektedir. Ebeveynlerin beğendikleri din kültürü öğretmeni özellikle öğrencilere "anne babaya saygılı olmak gerekiyor" şeklinde aile içi iletişimi olumlu yönde etkileyecek telkinler veren öğretmenlerdir. Yaşları daha büyük olan kişiler için din eğitimi, geleneğin ve kültürün aktarılmasında bir araç olarak görülürken gençler tarafından, insan ilişkilerini olumlu yönde geliştirecek, çağın ihtiyaçlarına cevap verecek, hoşgörülü ve çoğulcu bir eğitim olarak tasvir edilmektedir.

Katılımcıların ifadelerinde din eğitiminde dinin ahlaki, davranışa dönük kısmının ihmal edildiği görülmektedir. Bunun telafisi için din eğitiminin hayattan kopuk olarak işlenme-

mesi, hayata dönük, hayatın içinden bir eğitimin yapılması gerekmektedir. Din eğitimi uygulamalı olarak işlenmelidir. 28 Şubat sonrası programlarda oluşan boşluk nedeniyle insanlar dinden uzaklaşmışlar, bunun sonucunda bir sürü toplumsal bozulma yaşanmıştır.

Din eğitimi insanın günlük hayatında çok önemli bir yere sahiptir. Özellikle Allah korkusunu özümsemiş kişilerin daha dikkatli, daha samimi insanlar olarak tasvir edildiği görülmüştür. Dolayısıyla, katılımcılar Allah korkusunun din eğitiminin mutlaka hedefleri arasında olmalı demişlerdir. Bu eğitim insanları daha duyarlı ve daha güçlü kılmaktadır. Din eğitiminden bir tür terapi işlevi görmesi beklenmektedir. Kişiler yaşadıkları ağır psikolojik sorunları, hastalıkları aldıkları din eğitimi sayesinde atlatabilmektedir. Özellikle mülakata katılan kadınlar, aldıkları din eğitiminin kendileri üzerindeki etkisinden bahsederken din eğitiminin bu yönüne vurguda bulunmuşlardır. Görüşmeciler din eğitimi alabilecekleri kurumları üç kategoride değerlendirmişlerdir. Yaygın olanın aksine din eğitimi hizmetinde bulunan kurumlar sivil ve resmi şeklinde ayrılmamış, bunları kendilerinden beklenileni yerine getirip getirememelerine göre DİB'in, STK'ların ve Cemaat ve tarikatların faaliyetleri olarak belirtmişlerdir.

Din hizmeti sunumunda bulunan DİB temel düzeyde bilgi sağlamakta ve hâlihazırdaki uygulamalar insanları bilgi noktasında daha ileriye taşımaktan yoksundur. Araştırma bulguları göstermiştir ki DİB camilerde sıkışık kalmış, yeteri kadar halka açılmamıştır. DİB'in TV'de kanal açacak olması memnuniyetle karşılanmaktadır. DİB'in açtığı bu kanalda hem çocuklara hem yetişkinlere hem de gençlere hitap eden programların olması beklenmektedir. Aynı zamanda güvenilir hocalar orada sohbet vermeli, insanların kafasının karışmasına engel olmalı, dinî kaygılarla yapılmış diziler ve müzik programları olmalıdır. Programlar direkt olarak dinî değil, dinî kaygılarla yapılan kaliteli programlar olmalıdır. Bazı kanallar tarafından yapılan programların "kalitesizliğinin çok ayağa düşürücü" olduğu belirtilmektedir. Televizyonda soru-cevap tarzında yürütülen programlarda sorulan sorular "çok kalitesiz, boş sorular" olarak değerlendirilmektedir.

STK'lar ise eğitim noktasında çeşitliliği daha iyi sağlayabilmektedir. Ancak cemaatlerin ve tarikatların tek bir bakış açısına sahip oldukları, dayatmacı oldukları ve resmî yerlerin farklılıklara daha açık oldukları ifade edilmektedir. Resmî kurumlarda görev yapan eğitimcilerin memurlaştığı, sivil kurumlarda çalışanların gönüllülük esasında hareket etmelerinin daha etkili olduğu saptanmıştır. Burada çalışacak olan eğitimcileri de dinin insan hayatının tamamını kapsayan bir unsur olduğunun farkında olarak kendisini çok yönlü bir şekilde yetiştirmiş, donanımlı kimseler olmalıdır. Yetişkinler bu eğitimi zorunlu olarak almadıklarını düşündükleri için eğitimcilerin kendilerine karşı daha hoşgörülü, müsamahalı saygılı ve sabırlı davranması gerektiğini düşünmektedir. Din eğitimcisinin özellikle de insan ilişkileri güzel olan, örnek olabilecek kapasitede olan kimseler olması gerekmektedir. Eğitimcilerin, dünyayı okuma ve entelektüel bakış açısına sahip olma bakımından sorunlarının olduğu

tespit edilmiştir. Genelde eğitimcinin özelde ise din eğitimcisinin öğrenciyi hangi ufuklara taşıyacağı ile ilgili hedefleri olmalıdır.

Katılımcılar din eğitiminde dinin ahlaki yönünün ihmal edildiğini düşünmektedir. Din eğitimi kurumları bilgi yüklemesi yapmakta; ancak bilginin davranışa dönüşümünde yetersiz kalmaktadır. Bunun yanında din eğitiminde yerleşmenin tercih edilmesi, bölgesel vaaz ve irşat faaliyetlerinin yapılması gerekmektedir. Ticarethanelere yakın bir caminin imamının ticaret konusunda orayı bilgilendirmesi ya da buna benzer durumlarda o bölgenin insanların ihtiyaçlarının öncelikli olması gerekmektedir. Hem resmî hem de sivil kurumlarda erkeklere yönelik din eğitimi faaliyetleri yeterince yapılmamaktadır. Kadınların gün içerisinde sohbet ve vaazlara gitme imkânı varken erkekler bundan yoksundur. Erkekler sadece cuma hutbelelerinde bir şeyler dinleyebilmekte; ancak cuma hutbeleri de oldukça sığ bulunmaktadır.

Ailelerin bilinçsizliği ve yoğunluğu nedeniyle çocukların ve gençlerin din eğitimi ihmal edilmektedir. Gençlere yönelik sağlam, güvenilir kaynakların olmaması da önemli bir eksikliklerdir. Eğitim sistemi içerisinde okul öncesi ciddi bir problem olarak görülmektedir. Ayrıca katılımcılara göre engelli kimseler din eğitiminde en çok ihmal edilen özel gruplardır. Onlara yönelik din eğitimi faaliyetleri artırılmalıdır.

Din ve devlet tartışmasında devletin din eğitiminde rolünün ne olması gerektiği konusunda kişilerin net bir cevabı bulunmamaktadır. Devletin din eğitimi faaliyetleri içerisinde olmasının bir takım avantajlarının olduğu ancak bunun ideolojik olarak olumsuzlukların olabileceği düşünülmektedir. Kişiler devletin daha ziyade güven merkezli olarak yer almasını; fakat din eğitimini tek başına omuzlamaması gerektiğini düşünmektedirler. Devlet kontrolü sağlaması gereken bir organizma olarak görülmektedir. Devletin olmadığı durumda çok sesliliğin olacağı, insanların kafalarının karışacağı düşünülmektedir. Devlet sivil kurumlara nazaran daha geniş bir kitleye hitap edebilecektir. Sivil çalışmalar, özel araştırma ve ilgi isterken devlet daha kolay ve hazır hizmetler sunmaktadır. Ailelerin bilinçsizliği ve ilgisizliği nedeniyle özel bir araştırma içerisine girmeyebilecekleri bu yüzden devlet kurumlarında din eğitimi hizmetinin mutlaka olması gerektiği düşünülmektedir. Devletin din eğitiminden çekildiği durumlarda, farklı grupların hoşgörüsüzlük ve karşısındakine tahammül edememe anlayışına düşecekleri endişesi taşınmaktadır.

Son olarak, din eğitimi hizmeti yapan kişilerin ve kurumların insanların güncel problemlerinden haberdar olmadığı tespit edilmiştir. Bu durum kişilerin pek çok ihtiyacına cevap verememelerine neden olmaktadır. Din eğitimine yönelik yaygın ve geneli kapsayan faaliyetlerin yapılması, toplumun farklı kesimlerinin ihtiyaçlarının analiz edilmesi ve bu ihtiyaçlara uygun programların geliştirilmesi gerekmektedir.

Araştırma kapsamında yetişkinlerin öğrenme alanlarına ve programa, din eğitimi kurumları ve eğitimcilere yönelik bazı öneriler sunulmuştur. Bunlar çalışmanın öneriler kısmında maddeler halinde belirtilmiştir.

Giriş

Bilgi çağının yaşandığı günümüzde, insanlar sınır tanımayan iletişim araçlarının ve zengin bilgi kanallarının kuşatması sonucunda her gün çok farklı inanç, kültür ve değerlerle yüz yüze gelmektedir. Bu durum insanların birçok konuya bakışını derinden etkilediği gibi din eğitime bakışlarını ve din eğitiminden beklentilerini de etkilemektedir. Belki de bu sebepten ötürü, insanların din eğitimine bakışlarında her geçen gün değişiklikler gözlenmektedir. Modern hayatın karmaşıklığına ek olarak modern insanın hayatında meydana gelen hızlı değişiklikler, toplumun önemli bir kesimini oluşturan yetişkinlerin hayat boyu öğrenmeyi devam ettirmesini zorunlu kılmıştır. Bireylerin toplumda üstlendikleri rollerin farklılığı, onları sürekli eğitim ve öğretimle uğraşmaya zorlamıştır. Neredeyse tüm toplumlarda ve kültürlerde, yetişkinler hayatları boyunca öğrenmeyi sürdürmelerine rağmen, özellikle modern sanayi toplumlarında kişilerin mesleki hayatlarındaki gelişmeler, iyileşmeler ve bunun sonucunda artan “boş zaman”, öğrenme süreci için büyük fırsatları ve imkânları beraberinde getirmiştir (Elias, 1982: 93). Belki de bundan dolaydır ki son yıllarda dinî inançların ve uygulamaların, çocuklardan ziyade gençleri ve yetişkinleri ilgilendirdiği kanaati hâkim olmaya başlamıştır (Köylü, 2004: 25). İnsanın yaşının ilerlemesiyle birlikte; karşılaştığı olaylar, edindiği tecrübeler onu kendisiyle ve çevresiyle hesaplaşmasına ve hayatı anlamlandırmaya çalışmasına sevk etmektedir. Bu durum kişinin iç dünyasında sıkıntı ve bunalımlara sebebiyet vermesine rağmen müspet bir gelişme olarak “şuur genişlemesi”ne yol açmaktadır. Böylelikle kişi, bu dönemlerde dini derinden hissederek kendisinde içselleştirmeye yönelmektedir (Hökelekli, 1993: 283).

Tüm bu gelişmeler ışığında önemi günden güne artan yetişkin eğitimi, insanların mevcut ihtiyaçlarına ve problemlerine yönelen, katılanların yaşı, öğrenim düzeyi gibi özelliklerini

dikkate alan, hayatın birbirinden farklı pek çok alanını öğretim ortamı olarak kullanılabilen planlı bir eğitim biçimi olarak bilinmektedir. Çağımızda yetişkin eğitiminin, örgün eğitim programlarının içermediği eğitsel ihtiyaçların karşılanmasından, örgün eğitim yapan kurumları dışında kalan nüfusun eğitim ihtiyaçlarının giderilmesine kadar geniş bir yelpazede faaliyette bulunduğu görülmektedir (Kurt, 2000: 18).

Kendi içerisinde “ilk yetişkinlik”, “orta yaş” ve “yaşlılık dönemi” olarak üç gelişim aşamasında incelenen yetişkinlik dönemi, ergenlik ve gençlik yıllarından sonra hayatın sonuna kadar devam eden sürecin genel adıdır (Hökeleli, 1993: 281). Bununla birlikte yetişkinlik döneminde hem fiziksel hem de psikolojik bir büyümeden bahsedildiği için yetişkinliğin tanımını yapmak güçleşmektedir (Onur, 2007: 55-56). Aynı zamanda yetişkin çağında diğer çağlardan farklı olarak birden fazla rol ve özellik vardır. Bu durum hem bu dönemi tanımlamayı hem de bu döneme dair araştırma yapmayı zorlaştırmaktadır. Fowler’a göre bu dönemde kişi, sahip olduğu inanç ve değerleri sorgulayıp inceleyerek yeniden kurmaya yönelir. Bu inançlar düşünülüp incelenerek yeniden kabul edilirler (Fowler, 2000: 97-99). Bu dönem insan hayatının en geniş evresini kapsadığı için gerek yaş aralıkları gerek yüklenen rollerin ve sorumlulukların çok çeşitli olması nedeniyle hayli sıkıntılı bir dönem olmaktadır.

Bununla birlikte örgün eğitim sürecine dâhil olmayan, fakat toplumda farklı sorumlulukları bulunan kişileri eğitmenin ve bu kişilere öğretim vermenin yeri ve zamanı olmaması din eğitimi veren kurumlar için önemli bir avantajdır. Her yerde ve her fırsatta eğitimi ayaklarına götürmek, onların ilgilerine ve ihtiyaçlarına göre eğitim programları tasarlamak gereklidir (Kurt, 2000: 68). Ayrıca yetişkinlerin toplumdaki konumları dikkate alındığında onların ilgilerine ve ihtiyaçlarına öncelik vermek, toplumun diğer kesimlerine nazaran daha elzemdir. Bu durum yetişkinlerin yaşları ve konumları itibarıyla sadece kullanabilecekleri bilgileri almak istemelerinden ileri gelmektedir (Köylü, 2004: 41). Onlar dinî konularda kendilerini diğer insanlara bağımlılıktan kurtaracak bir şeyi, kendisi için gerekli olan dinî konularda düşünme ve araştırma kabiliyetini geliştirmek için din eğitimi alma konusunda istekli olurlar. Yetişkin kişi, kendisini geliştirecek davranış ve ilişki biçimlerini geliştirmeye yönelir. Bu yönelim sonunda, kendisi ve çevresi hakkında daha gerçekçi bir bakış açısına sahip olur (Yaparel, 1987: 16). Yetişkinlerde oluşan bu öğrenme biçimi ve isteği, iyi planlanıp onların beklenti ve ihtiyaçları doğrultusunda yönlendirilirse içinde yaşadığı topluma önemli katkılar sağlayacaktır. Eğitim ve öğretim etkinliklerinin planlanması öncelikle “yetişkin öğrenci”nin ilgilerinin, ihtiyaçlarının ve beklentilerinin tespit edilmesiyle başlar. İnsanın değişen ve gelişen bir varlık olması, ilgilerinin ve taleplerinin de dönem içinde değişiklik gösterebileceğinden, din eğitimi alanında çalışmalar yapan kişilerin, kurumların

ve kuruluşların ihtiyaçları karşılama başarı ve verimli bir eğitim faaliyeti için bireylerin kişisel, sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını dikkate alması gerekmektedir. Özellikle eğitim sözü konusu olduğunda insanın, gerek çevresel gerekse psikolojik değişiminin iyi tahlil edilmesi gerekmektedir. İnsanın hızla değişen ilgileri, ihtiyaçları ve talepleri eğitim faaliyetini doğrudan etkileyeceği için, güncel çalışmalarla ilgi, talep ve ihtiyaçları sürekli olarak tespit edilmelidir.

Din eğitiminin kime, nasıl, hangi amaçla ve hangi düzeyde öğretileceğini araştırmak, bu hususlarda yeni uygulamalar geliştirip onları hayata geçirmek din eğitiminin nitelikli bir şekilde yapılmasında önemlidir. Yetişkin eğitimini örgün eğitiminden ayıran en önemli özelliklerden biri, hedef kitleye özgün programların geliştirilmesidir. Genel olarak ilköğretim, ortaöğretim ve üniversite kademeleri gibi aşamalı biçimde sıralanan örgün eğitim programları, eğitime katılan öğrencilerin yaşlarına, bilgi birikimlerine ve hayat deneyimlerine göre dizayn edilirken; yetişkin eğitiminde programlar hiyerarşik olarak sıralanmamakta, birbirinden farklı yaş ve bilgi birikimine sahip yetişkinlerin eğitim ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik olarak yürütülmektedir. Yetişkinlere mahsus bu durumun birçok olumlu yanı bulunsa da, Güneş'in (1996: 85) belirttiği gibi yetişkin eğitim programlarını gruplandırma da birtakım zorluklar yaşanmaktadır.

Tüm bu tartışmaların işaret ettiği husus şu ki genelde din eğitimi, özelde yetişkin din eğitimi meselesinde istenilen kaliteye ulaşmak ve tam olarak beklenen ihtiyacı karşılamak için, din eğitimi konusunda eğitim alan yetişkin kişilerin, eğitimden beklenti ve taleplerinin, ilgi ve ihtiyaçlarının tespit edilmesidir. Ancak böyle bir yaklaşım, yetişkinlerin ihtiyaç duydukları din eğitimi almalarına ve taleplerini karşılamalarına katkı sağlayacaktır. Türkiye'de yetişkinlerin din eğitimi ihtiyaç ve beklentilerine yönelik araştırmaların ve çalışmaların yetersizliği, bu çalışmayı gerekli kılmaktadır. Yetişkinlerin din eğitimine bakışları ve din eğitimi ihtiyaçlarının incelendiği bu araştırma raporunda, yetişkinlerin din eğitimi algıları, din eğitimi hizmetleri konusundaki ihtiyaçlarının ve beklentilerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu çerçevede çalışmada, kişilerin din eğitimi algısı, din hizmeti sunan kamu kurumlarına, cemaatlere, sivil toplum kuruluşlarına ve bu kurumlarda din eğitimi hizmeti sunan kişilere bakışı dışında zikredilen kişilerden ve kurumlardan beklentileri sorgulanmaktadır.

Metodoloji

Amaç ve Yöntem

Araştırmada, din eğitimi alanında ihtiyaçların ve beklentilerin neler olduğu hususunda kapsamlı bilgilerin elde edilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu amaca ulaşmak için saha araştırması yapılmıştır. Raporda nitel araştırma tekniklerinden biri olan derinlemesine görüşme tekniği kullanılmıştır. Açık uçlu soruların sorulmasına, katılımcının dinlenmesine, verilen yanıtların kaydedilmesine ve konuyla alakalı başka sorular sorulmasına fırsat vermesine imkân tanınmasından ötürü araştırmada “derinlemesine görüşme tekniği” tercih edilmiştir (Kümbetoğlu, 2005: 71). Böylece araştırma konusunun derinlemesine incelenmesi sağlanmıştır.

Araştırma kapsamında iki tür nitel veri toplama aracı kullanılmıştır. Derinlemesine mülakatlar öncesinde, din eğitimi alanında uzman toplam 18 kişinin katıldığı iki odak gurup toplantısı düzenlenmiştir. Yüz yüze yapılan derinlemesine görüşmelerdeyse 12 kadın, 12 erkek olmak üzere toplam 24 kişi ile mülakat yapılmıştır. Odak grup toplantıları 343 dakika sürmüştür; yüz yüze görüşmeler ise toplam 1.386 dakika sürmüştür. Toplam 1.729 dakika çözümlenerek analiz edilmiştir. Araştırma kapsamında görüşülen kişiler *teorik örneklem* yöntemi ile seçilmiştir. Teorik örneklemin uygulanmasında seçilen kategorilerin ve alanın çeşitliliğini yansıtmaya amaçlandığından dördümlü bir süzgeç uygulanmıştır. Birinci süzgeçte görüşmeciler, farklılıkların ayırt edilebilmesi için belirli yaş gruplarından seçilmiştir. Muhelif hayat tecrübelerine sahip görüşmecilere ulaşabilmek amacıyla mülakata katılacak kişilerin yaş aralıkları 15-25, 25-40, 40-60 ve +60 olarak belirlenmiştir. Fakat kendileri ile görüşülen katılımcıların biri 19, biri de 22 yaşında olup, diğerleri 25 ve üstü yaşlarda olmuştur. Katılımcıların yaş ortalamasına uygun olduğu için çalışma, “yetişkin” başlığı altında değerlendirilmiştir. Süzgeçlerden ikincisi, görüşmecilerin eğitim düzeyi olmuştur. Bu kap-

samda ilköğretim, ortaöğretim ve yükseköğretim olmak üzere çeşitli eğitim seviyesinden kişilerle mülakatlar yapılmıştır. Araştırmada uygulanan üçüncü süzgeç, katılımcıların meslekleridir. Farklı iş gruplarının çalışmaya zenginlik katacağı fikrinden hareketle, görüşmecilerin seçiminde meslek durumları ayrıca önemsenmiştir. Son olarak, belirlenen dördüncü ve en önemli süzgeç, kişilerin din eğitimi alma durumlarıdır. Burada görüşmeciler, kendi beyanları ve aile ya da herhangi bir kurumda din eğitimi almış olma durumlarına göre temel, başlangıç, orta ve ileri seviyede din eğitimi almış olan kişilerden seçilmiştir. Verilerin yorumlanmasında gerek görüldüğünde karşılaştırma yapmak amacıyla yer yer başka kaynaklara ve araştırmalara da başvurulmuştur. Ancak yetişkin din eğitimi konusunda yeteri kadar çalışmanın yapılmadığı görülmüştür.

Hedef Kitle

Araştırmanın hedef kitlesi, yetişkin din eğitimine yönelik faaliyetler yürüten örgün ve yaygın tüm kamu ve sivil toplum kuruluşlarıdır. Bu araştırma yetişkin din eğitimine dair literatür taramasının yanında hizmet alıcı konumunda olan yetişkinlerin ilgilerine, ihtiyaçlarına ve taleplerine yer verirken; diğer taraftan din eğitimi alanında faaliyet gösteren birçok kuruma gelecek yönelimleri konusunda rehberlik edecektir.

Veri Toplama Teknikleri

Türkiye’de yetişkinlerin din eğitimine bakışları ve din eğitimi ihtiyaçlarının incelendiği araştırma raporu bulgularının yorumlanmasında ilgili literatüre başvurulmuştur. Araştırmanın çerçevesini ve odağını netleştirmek, görüşmelerde kullanılacak soru protokollerini hazırlamada bir zemin oluşturmak üzere literatür taraması yapılmıştır. Araştırma veri girişinin yapıldığı ikinci kaynak, odak grup toplantısı olmuştur. Bu toplantılara muhtelif alanlardan uzman, yöneticiler ve hizmet vericilerin katılımı ile iki oturumdan oluşan bir odak gurup toplantısı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantılara şu isimler katılmıştır: Prof. Dr. Mehmet Zeki Aydın (Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi), Yrd. Doç. Dr. Z. Şeyma Arslan (İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi), Yrd. Doç. Dr. Bilal Yorulmaz (Marmara Üniversitesi Öğretim Üyesi), Dr. Yusuf Alpaydın (YEKDER), Doç. Dr. Mustafa Tekin (İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi), Alpaslan Durmuş (EDAM), Veli Karataş (YEKDER), Zahide Poyraz (YEKDER), Ferahiye Sakarya (YEKDER), Asiye Ergün (İlim Yayma Cemiyeti), Osman Aktaş (Siyasal Vakfı), Enver Günaydın (İGEDER), Yusuf Ziya Öğretici (DKAB öğretmeni) ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet Bahçekapılı

Son olarak araştırmada mülakat yöntemi uygulanmıştır. Derinlemesine mülakat görüşmeleri öncesinde çalışmalarla bazı bilgiler alınmıştır. Görüşmecilere;

- Dinî eğitimlerini ilk defa nereden ve kimden aldıkları,
- Almış oldukları din eğitimi süreçlerinin onları nasıl etkilediği,
- Din eğitimi kanallarının neler olduğu,
- Din eğitiminden beklentilerinin, eksik olarak gördükleri hususların neler olduğu,
- Din eğitimi faaliyetlerinde bulunan kişi/kurum ve kuruluşlar hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları,
- Din eğitimcisinin nasıl olması gerektiği hakkındaki görüşleri ve düşledikleri din eğitimi kurumu,
- Bir din eğitim merkezi olarak Diyanet İşleri Başkanlığının faaliyetleri hakkındaki görüş ve önerileri,
- Din ve devlet tartışmasında devletin din eğitimi üzerindeki etkisi hakkında ne düşündükleri,
- Sivil toplum kuruluşlarına ait din eğitimi merkezleri ile devlete ait olan resmî din eğitimi merkezleri arasında ne tür farklılıklar gözlemledikleri,
- 2012 yılında yürürlüğe koyulan 4+4+4 şeklinde kamuoyunca kodlanan yeni eğitim sisteminde seçmeli Kur'an-ı Kerim dersi, Hz. Muhammed'in Hayatı ve Temel Dini Bilgiler dersleri hakkında ne düşündükleri,
- Din kültürü derslerinde Alevilik konusunun işlenmesi hakkındaki beklentilerinin ve yönelimlerinin neler olduğu gibi temalar belirlenmiş ve bu temalar soru protokolünde değişik sorularla açılmıştır.

Veri Toplama Süreci

Görüşmelerin tamamı araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler standart bir anket formu biçiminde gerçekleşmeyip, görüşme yapılan kişinin durumuna göre gerektiğinde bazı sorular sorulmamıştır. Örneğin, Diyanet İşleri Başkanlığının gerçekleştirdiği herhangi bir faaliyetten haberdar olmayan katılımcılara, bu faaliyetleri nasıl değerlendirdikleri vb. sorular yöneltilmemiştir. Ayrıca kimi sorular katılımcılara farklı şekilde formüle edilmiş, konuşmanın akışı içinde yakalanan yeni sorgulama alanlarının derinleştirilmesi için soru protokollerinde bulunmayan yeni sorular sorulmuştur. Mülakat esnasında görüşmecilerden öncelikle kendilerini tanıtmaları ve kendilerinden bahsetmeleri istenmiştir. Görüşmeciler hakkında toplanan ön bilgi sayesinde, soruları görüşmecinin ilgisine ve ye-

terliliğine göre yönlendirme imkânı elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış mülakat tekniğinden kaynaklanan tüm bu esneklikler, verilerin araştırmaya derinliğini ve analizini kolaylaştıran etkenler olarak katkı sağlamıştır. Görüşmeler öncesinde hazırlanan soru formunun, ilk üç görüşme sonrasında revize edilmesi planlanmasına rağmen ihtiyaç duyulmadığı gerekçesiyle gözden geçirilmemiştir.

Verilerin Çözümü ve Yorumlanması

Yapılan odak gurup çalışmalarının ses kayıtları çözümlenerek kavramsal analize tabi tutulmuş ve literatür taramasından elde edilen verilerden de faydalanılarak yarı yapılandırılmış görüşmelerin soru protokolleri hazırlanmıştır. Ayrıca bu odak gurup çalışmalarının verileri farklı açılardan, çalışmanın sonucunda analiz edilmiştir. İstanbul'un muhtelif semtlerinde ikamet etmekte olan görüşmecilerle ağırlıklı olarak kendi mekânlarında gerçekleştirilen derinlemesine mülakatlar, dijital ses kayıt cihazı ile kaydedilmiştir. Ses kaydı alınan görüşmeler, katılımcıların duygularını da yansıtacak şekilde deşifre edilerek yazılı metin hâline dönüştürülmüştür. Deşifre edilen metinler 368 sayfadır. Tüm bunlara ek olarak, görüşmelerde sözlü ifade edilmeyen gözlemler de görüşme esnasında araştırmacı tarafından not alınmış ve her bir görüşmenin hemen ardından görüşme izlenim metni kaleme alınarak teorik kodlamayla ilgili ipuçları oluşturulmuştur. Verilerin yorumlanmasında gerekli görüldüğünde karşılaştırma yapmak amacıyla başka kaynaklara ve araştırmalara da başvurulmuştur. Verilerin raporda işlenmesine ilişkin sık tekrar eden ifadelerin metinde yer almasına özen gösterilmiştir. Kodlama yapılırken durumu daha iyi ifade ettiği düşünülen kişilerin ifadelerine metinde alıntı yapılarak yer verilmiştir.

Soru formunda yer alan birbiriyle ilişkili konular, gruplandırılarak bölüm başlıkları oluşturulmuştur. Tüm görüşmeler tamamlandıktan sonra kategorik kodlamalar yapılmış ve görüşmeler neticesinde elde edilen veriler ışığında aşağıdaki başlıklar altında toplanmıştır.

Örneklemin Cinsiyet, Yaş, Mezuniyet, Meslek ve Din Eğitimi Seviyelerine Göre Dağılımı

Ad/Soyad	Cinsiyet	Yaş	Mezuniyet	Meslek	Din Eğitimi Seviyesi
Ö. Ö	K	19	İlköğretim	Ev Hanımı	Temel
M. İ	K	25	İlköğretim	Ev Hanımı	Orta
E.Y	K	31	Yükseköğretim	Çalışan	Başlangıç
N. B	K	40	Ortaöğretim	Çocuk Bakıcısı	Orta
F. A	K	43	İlköğretim	Hizmetli	Başlangıç
Ş. K	K	39	İlköğretim	Ev Hanımı	Orta
M. Y	K	38	İlköğretim	Bakkal İşletmecisi	Temel
Z. Ö	K	50	Yükseköğretim	İç Mimar	Orta
A. Ü	K	47	İlköğretim	Ev Hanımı	İleri
C. B	K	56	İlköğretim	Emekli	Orta
H. Ş	K	43	İlköğretim	Serbest Çalışan	Temel
Ç. E	K	48	Yükseköğretim	Şehir ve Bölge Planlamacısı	Temel
C. E	E	29	Yükseköğretim	Akademisyen	Başlangıç
M. Ç	E	33	Ortaöğretim	Serbest Çalışan	Temel
M. A	E	31	Yükseköğretim	İş Adamı	Orta
S. A	E	22	Yükseköğretim	Bilgisayar Mühendisi	İleri
M. A	E	31	Ortaöğretim	Muhasebe	Orta
A. T	E	36	Ortaöğretim	Çalışan	İleri
E. Y	E	30	Ortaöğretim	Memur	Başlangıç
T. T	E	44	Yükseköğretim	Sekreter	İleri
K. E	E	49	Yükseköğretim	Emekli	Başlangıç
E. G	E	54	Ortaöğretim	Emekli	Başlangıç
İ. A	E	56	İlköğretim	İş Adamı	İleri
İ. G	E	77	İlköğretim	Emekli	Orta

Araştırmanın Sınırları

- Bu araştırma;
- Türkiye’de yetişkin din eğitimi alanındaki uygulamaları kapsayan literatür çalışması,
- Araştırma öncesi oluşturulan odak grup toplantılarından elde edilen veriler,
- Bu alanda hizmet alıcılar ile yapılan yarı yapılandırılmış mülakatlar,
- Bu verilerden ve analizlerden elde edilecek sonuçlardan hareketle geliştirilecek öneriler,
- 2012 Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında, İstanbul’un çeşitli semtlerinde yapılmış görüşmeleri içeren bu çalışma, zamanla katılımcıların algılarında, yaklaşımlarında, duygu ve düşüncelerinde değişiklik olabileceği için araştırmanın yapıldığı zaman ve mekân ile sınırlıdır.

Araştırma Bulguları ve Yorumları

Günlük Hayatta Din ile Meşguliyet

Dinin başlı başına insan hayatını kuşatan bir yapısı olmasının yanı sıra insanların bu kuşatılmışlıktan ne kadar haberdar oldukları, hayatlarını kuşatan din ile ne kadar hemhâl oldukları da üzerinde durulması gereken önemli bir konudur. Fıtratın bir gereği olarak inanma duygusu, insan için başlı başına bir ihtiyaç olurken insanın bu ihtiyacını gidermeye yönelik neler yaptığı sorusu bu çalışma için anlamlıdır. Araştırma kapsamında katılımcılara “günlük hayatta dinin kendilerini ne kadar meşgul ettiği” sorulduğunda din eğitimi seviyesi orta ve ileri olanların tamamı dinin kendilerini “sürekli meşgul ettiğini” ifade ederken; din eğitimi seviyeleri temel ve başlangıç düzeyinde olanların bir kısmı dinin gündelik yaşamda kendilerini meşgul ettiğini söylerken; diğer kısmı da dinin hayatlarını “maalesef pek meşgul etmediği” yanıtını vermişlerdir.

Dinin kendilerini pek meşgul etmediğini söyleyen katılımcılar, bunun nedeni olarak; “yoğunluk, vakit bulamama, çevre koşulları, başka şekillerde o duyguyu kapatma” cevabını vermişlerdir. Katılımcılardan yalnızca biri “güvenilir kaynaklardan yoksun olduğu”nu gerekçe olarak göstermiştir. Genel olarak dinin kendilerini pek meşgul etmediğini söyleyen katılımcılar dinden uzak bir aile ve iş ortamına sahip olduklarını, aile ve iş ortamının dinden uzak olmasının da onların din ile olan münasebetlerini etkilediğini ifade etmişlerdir.

Katılımcılar günlük hayatta din ile meşguliyeti, genel anlamda günlük ibadetleri yerine getirme olarak anlamışlardır. Çocukluk dönemlerinde herhangi bir din eğitimi almamış olan katılımcılar için din ile meşguliyet daha çok *“insan ilişkilerinde güvene dayalı bir iletişimin*

sağlanmasında olması gereken bir şey” olarak ifade edilmiştir. Dinin görüntüden daha çok bir “iç oluş” olduğunu ifade etmişler, “şekilcilik”ten uzak bir anlayışa sahip olduklarını ve olması gerekenin de bu olduğunu düşündüklerini söylemişlerdir. Bu konuda bir katılımcı kendisinin din ile meşguliyeti hususunda (K. E, 49, Y.Ö, Emekli, Temel), “Aslında din beni sürekli meşgul ediyor. Dinin bir kıyafeti yok bence, olmamalı. İnsanlara önyargıyla yaklaşılmalıdır. Bilemezsiniz çünkü. Dışarıda bir hayat kadını bile çok farklıdır; [o kadının] Allah katında inancı, yeri çok farklı olabilir. Din, daha doğrusu inanç insanın içerisinde bir terazidir, bir dengedir. Bu hep olmalı.” şeklinde açıklama yaparken dinin daha görünmez olarak yaşanması gerektiğini söylemiştir. Yine aynı katılımcı “Eskiden ibadette gizliydi kabahatte. Şimdi herkes her şeyi göstere göstere yapıyor.” ifadesini kullanmıştır. Temel ve başlangıç seviyede din eğitimi almış olan katılımcılar, siyasi oluşumlar nedeniyle dinin dışarıda çok görünür olmasından endişe ettiklerini belirtmişlerdir. Bu endişelerinin, sonraki sorulara verilen cevaplardan hareketle kendilerinin bazı konularda baskıya maruz kalacağı olduğu anlaşılmıştır. Bir katılımcı (Ç. E, 48, Y.Ö, Şehir ve Bölge Planlamacısı, Temel), “Dinin aile içinde olmasının kimseyi rahatsız etmeyeceğini, dışarıda olduğunda kendisinin de bundan rahatsız olabileceğini” söylemiştir. Bu kategorideki kadın katılımcılarda gözlenen endişe daha çok, kıyafet noktasında kendilerine baskı yapılacağı olmuştur.

Katılımcılar tarafından bu soruya verilen cevaplarda göze çarpan verilerden bir tanesi, ailesinden din eğitimi almış olan ya da ailesi din ile meşgul olan katılımcıların, diğerlerine nazaran, din ile daha fazla meşgul olmalarıdır. Özellikle din eğitimi alma durumu temel ve başlangıç olan katılımcıların, din ile meşguliyetleri “söylemler ve gözlemler” ile sınırlı olmaktadır. Bu kategorideki katılımcıların çoğunluğunun “siyasetin dini kendisine alet ettiği” düşüncesinde oldukları tespit edilmiştir. Sadece bir erkek katılımcı “Dönemimizde din diye anlaşılan şeyin aslında iktidarın söylemleri olduğunu ve Allah’tan en çok istediği şeyin bu kimselerin iç yüzünün ortaya çıkıp samimi Müslümanların kim olduklarının anlaşılması” olduğunu ifade etmiştir. Aynı katılımcıya “Gerçek Müslümanlar kimlerdir” diye sorulduğunda “Dini siyasete alet etmeyen, bu şekilde görünür olmaya çalışmayan kimselerdir.” cevabını vermiştir.

Benzer şekilde temel ve başlangıç seviyede din eğitimi almış olan katılımcılar, genel olarak dinin görünür bir şekilde yaşanmasından rahatsız olduklarını ifade etmişlerdir. Dinin daha çok özeldir yaşanması gerektiğini söylemişler, aksi hâlde toplumda bir bölünmeye sebep olacağını düşündüklerini belirtmişlerdir. Bu kategorideki görüşmeciler dinin sosyal bir olgu olmaktan ziyade, bireysel bir olgu olduğu yönünde açıklamalarda bulunmuşlardır.

Din eğitimi alma durumları başlangıç ve temel olan katılımcıların bu soruya verdikleri cevaplardan hareketle, bu kişilerin din ile münasebetlerinin medyada yer alan din söylemleri

ile sınırlı olduğu anlaşılmıştır. Dine ve din eğitimiye yönelik tutum ve tavırlarının medyanın sunduğu söylemlere göre şekillendiği görülmüştür. Din eğitimi meselesi, bu katılımcılarca çoğunlukla siyaset üzerinden tahlil edilmiştir. Siyaset ise dönemin iktidar partisi ile sınırlıdır. Onlara göre dinin bu kadar çok konuşulmasının ve bu kadar çok görünür olmasının sebebi, dönemin iktidar partisinin “dindar” bir politika izlemesidir. Bu kimseler iktidar partisinin söylemlerinin halk tarafından din olarak algılandığını ifade etmişler ve bundan çok rahatsızlık duyduklarını belirtmişlerdir. Olması gerekenin ise dinin daha özeldir, bireysel yaşanması olduğunu söylemişlerdir. Yani bu soruda üstü örtük “*aslolanın vicdanlı olmak olduğu*” vurgusu yaparlarken devam eden sorularda bunu açıkça beyan edeceklerdir.

Öte yandan orta ve ileri düzeyde din eğitimi almış olan katılımcılar, dinin sosyal ve bireysel yönünü birlikte değerlendirdiklerini, insan yaşamını kuşatmış olduğu için kendilerini çok fazla meşgul ettiğini, hayatlarının merkezinde dinin olduğunu ifade etmişlerdir. Bu kategorideki katılımcılar için günlük hayatta her şeyin helallere ve haramlara göre şekillendiği tespit edilmiştir. Bu katılımcılar için hayat nizamının kurulmasında din, vazgeçilmez bir öge olarak görülmektedir. Onların bu bakış açıları günlük hayatta din ile meşguliyetlerini artırmaktadır.

Nitekim din eğitimi alma durumu orta seviyede olan bir katılımcı “*Sürekli meşgul ediyor. Birinin sizi izlediğini düşündüğünüzde hiçbir şeyi kontrolsüz yapmıyorsunuz. Benim için en önemli şey Allah korkusu, herkes için böyle olursa kimseden korkmaz. Hani derler ya Allah’tan kork bir de Allah’tan korkmayandan kork. Çok önemli bir şey bence.*” (Z. Ö, 50, Y.Ö, İç Mimar, Orta) diyerek Allah’ın kendisinin yaptığı her şeyden haberdar olduğunu bilmenin, insanın günlük yaşamda daha dikkatli olmasını sağladığını belirtmiştir.

Başka bir katılımcı hayatın her anında dinin kendisini meşgul ettiğini söylemiştir. “*Aslında her anımızda var; yemek yaparken, alışveriş yaparken, biriyle sohbet ederken, giyinip dışarı çıkarken dinin gerektirdiği şekilde davrandığımızdan her hareketimizde var.*” (H. Ş, 41, İ.Ö, Terzi, Orta).

Durum genel olarak bu şekilde ifade edilirken, bu kategorideki katılımcılarımızdan bazıları da din ile meşguliyeti temel ibadetleri yerine getirmek olarak anlamışlardır. Yani her iki kategorideki katılımcıların buldukları ortak nokta, din ile meşguliyetin ölçüsünün temel ibadetlerin ifası olmuştur. Bu seviyedeki katılımcılar, diğerlerinin aksine, siyasete çok fazla atıfta bulunmamışlar, atıfta bulunan birkaç katılımcı da siyasetin söylemlerinden çok kurumlar üzerindeki etkisinden bahsetmişler ve eleştirmişlerdir.

Netice itibarıyla alınan din eğitimi, kişilerin günlük hayatta din ile olan meşguliyetlerinde belirleyici olmaktadır. Günlük ibadetlerin yerine getirilmesi noktasında eksikliklerin olma-

sına rağmen insanlar için din vazgeçilmez bir öge konumundadır. Benzer şekilde “*Din beni pek meşgul etmiyor*” diyenler, sonrasında problemlerini inançları ile aştıklarını söyleyebilmektedirler. Ya da “*Aslında din beni hep meşgul ediyor*” diyebilmektedirler. Bu durum, din ile meşguliyet fikrinin onlarda günlük ibadetlerin yerine getirilmesi şeklinde olduğunu göstermektedir. Benzer bir durum Ankara Sosyal Araştırmalar Merkezinin (ANAR) dindarlık araştırmasında göze çarpmıştır. Araştırma sonuçlarına göre “*Dinin hayatında önemli bir yere sahip olduğunu*” söyleyenlerin oranı % 92 “*Çocuklarının dindar bir insan olarak yetişmesini isteyenlerin*” oranı % 82,2’dir. Konuyla ilgili 2006 yılında yapılan başka bir araştırmada benzer değerlere ulaşılmıştır (bkz. Çarkoğlu ve Toprak, 2006). Dolayısıyla kişiler için din hayatlarında önemli bir yer işgal etmekte, fakat ibadetlerin yerine getirilmesinde bir dizi sıkıntılar yaşanmaktadır.

Din Eğitimi Algısı

Bir disiplin olarak din eğitimi, öğretimi de kapsayan daha genel bir manaya işaret etmektedir. Din öğretimi, dar manada dinin ibadet ve muamelat kısmının öğretilmesini ihtiva ederken; din eğitimi bu disiplinin hem felsefi ve tarihî arka planını hem de kişiye iç ve dış disiplinin kazandırılmasında dinî bilginin fonksiyonel olmasını hedefleyen programları içermektedir. Din öğretimi, dinle ilgili bilgileri kişiye öğretmek; din eğitimi ise öğrenilen bu bilgilerin davranışlara yansımaları sağlamaktır (Peker, 1998: 14). Din eğitim bilimi, dinin mahiyetine uygun olarak, insan varlığının bütünü ile ilgilenen, insanın hayatını, hayatın bütünlüğü içindeki yeri ile ele alan, yani insanla insan olarak ilgilenen bir bilim demektir (Bilgin, 1988: 27).

Araştırma kapsamında kendilerine “din eğitimi” denilince katılımcıların büyük çoğunluğu “din ile meşgul olmak” sorusuna verdikleri cevaplara paralel olarak bunu çoğunlukla Kur’an-ı Kerim okumayı öğrenmek, dua ezberlemek ve namaz kılmayı öğrenmek şeklinde anlamış, daha çok din öğretimine vurguda bulunmuşlardır. Katılımcılar daha çok dinin öğretim kısmı üzerinde beklentilerini dile getirirlerken bunun yanında eksiklik olarak da dinin ahlaki kısmının verilememesini göstermişlerdir.

Katılımcılar arasında “din eğitimi algısı” din eğitimi alma durumlarına göre farklılıklar göstermiştir. Temel ve başlangıç seviyede din eğitimi almış olan katılımcılar için “din eğitimi”nden anlaşılan daha çok, dinin ibadet, ahlak ve muamelatı olurken; temel ve başlangıç seviyede din eğitimi almış olan katılımcılardaysa olumlu insan ilişkileri, anne-baba hakkı ve vicdanlı olma öğretisi şeklinde anlaşılmıştır. Bu kategorideki katılımcılar, din eği-

timinin insanın inanma ihtiyacını tatmin edecek bir uğraş olması gerektiğine vurguda bulunmuşlardır. Ebeveyn olan katılımcılar din eğitiminin, gelecek nesle kültür aktarımında, örf ve anelerin muhafazasında önemli bir görev üstlendiğini belirtmişlerdir. Kendisine din eğitiminden beklentisinin ne olduğu sorulan bir katılımcı *“Önce din eğitimi illaki olmalı diyorum ama tabii doğru bir eğitim olmalı. Çünkü insanın maneviyatını tamamlayacak bir şey vicdan dediğimiz şeye geliyor aslında...”* (Ç. E, 48, Y.Ö, Şehir ve Bölge Planlamacısı, Temel) diyerek daha çok din eğitiminin bir vicdan eğitimi olduğu vurgusunu yapmıştır.

Orta ve temel seviyede din eğitimi almış olan katılımcılar için din eğitimi, hayatın gayesi olan dinin doğru anlaşılması ve yaşanması vazifesini yerine getirmektedir. Her iki kategorideki katılımcılar için din eğitimi, temelde ibadet eğitimi olarak algılanmakta ancak eğitim hususlarındaki eleştirileri daha çok ahlaki davranışları kazandıramaması, insanlarda sağlam bir dinî kişiliğin oluşturulamaması yönünde olmaktadır. Tüm bunlardan hareketle, kişiler için din eğitimi mutlaka olması gereken bir eğitim olmaktadır. Din eğitiminden beklenen temel ibadet bilgilerinin öğretilmesinin yanında, ahlaki olarak da kişilerin sağlam karakterli bireyler olmalarında yetiştirici olmasıdır.

Din Eğitimine Başlama Yaşı

Dini eğitiminin kazandırılması gereken en önemli dönem, hayatın ilk yıllarıdır. Bu yaşlarda çocuğun dünyası tam gelişmemiş ve fiziksel karakteri tam olgunlaşmamıştır. Çocukluk çağının ilk yıllarında anne baba tarafından yerine getirilmesi gereken din eğitimi faaliyetinin hangi yaşlardan itibaren başlaması gerektiği konusunda kesin bir sınır çizilememektedir.

Katılımcılara *“Din eğitimine başlama yaşı sizce kaç olmalı”* diye sorulduğunda genel kanı öğrenilebileceği en erken yaşta olmasına yönelik olmuştur. Bu hususta görüşmeciler tarafından öncelikli sorumluluk aileye verilirken, kreş ve yuvalar da din eğitimi vermesi gereken yerler olarak gösterilmiştir. Bir katılımcı din eğitimine başlama yaşı olarak üç yaşı söylemiştir. Daha erken yaşlarda öğrenilen bilgilerin daha kalıcı olduğunu şöyle ifade etmiştir: *“Düzenli bir şekilde çocukken öğrenilen şeyler daha kalıcı oluyor. Çünkü ben o zaman okuduğum kitapları seri halinde okumuştum elhamdülillah, Hazreti Amine'den başladık, Hazreti Hatice, Hazreti Fatıma diye. Şimdi Peygamberimiz zamanından bir şey anlatıldığı zaman hemen o kitaptaki bazı sahneler gözümün önüne geliyor, sanki o olayın içinde ben de varmışım gibi. Ama şimdi de aynı şeyi okuyorum o lezzeti alamıyorsun belirli bir yaştan sonra. Ben diyorum ki böyle küçükken, çocukken ne verilebilirse,”* (A. Ü, 47, İ.Ö, Ev Hanımı, Orta). Kendisine *“Siz çocuğunuzun kaç yaşında din eğitimine başlamasını istersiniz”* diye sorulduğunda bir katı-

lımcı şöyle cevap vermiştir: *“Doğar doğmaz böyle büyütme isterim. Ergenlik daha önemli olduğu için ne kadar erken başlarsa o kadar iyi. Aslında ahlaki açıdan baktığımızda da çok önemli, insanlarla iletişimde, hoşgörü ve saygıda çok önemli diye düşünüyorum.”* (M. İ, 24, İ.Ö, Ev Hanımı, Orta).

Bu konuda aileye daha büyük iş düştüğünü, ailenin aynı zamanda örnek olması gerektiğini söyleyen bir katılımcı *“Bence ailede başlamalı. Aile bir kere çok sağlam olmalı. Düşünün ki bir ailede her türlü fırladık dönüyor; o kişiye nasıl eğitim verebilir. Bir çocuğa sigara içmeyin dediğinizde, siz sigara içmenin kötülüklerini anlatırsınız ama siz sigara içiyorsanız çocuk da sigara içer. Bunun gibi bir şey. Dolayısıyla önce ailede başlamalı, bunun doğru örneklerini de toplumda görmeli çocuk. Yani bir yaşı yok bu işin. Aileyle beraber çocuğun büyüme süreci gibi din de onunla beraber büyümeli. Sonra okulda akademik veya bilimsel şekilde oralarda verilir.”* (K. E, 49, Y.Ö, Emekli, Temel) demiştir.

Çocuğa verilmesi gereken ilk eğitimin din eğitimi olması gerektiğini söyleyen bir katılımcı, bu dönemde verilen eğitimin en kalıcı, en etkili öğrenmeyi sağladığını şöyle ifade etmiştir: *“Her şeyden önce din eğitimi olmalı. Yani insanların en öğrenmeye açık olduğu, en iyi şekillendirildiği dönem olan çocukluk döneminde başlamalı, profesyonelce artık çocukluğu da hesaba katarak en doğru şekilde. Bence en büyük önem bu konuya verilmeli. Dine yabancı bir dünyada yaşıyoruz yani iki kere iki dört kadar basit. Hayatla bir mücadele içindeyiz ama efendimiz öğretmiş, efendimizin öğretilerinde var, din büyüklerimizin yaşantılarında var, yani en büyük kaynaklar da, en doğru kaynaklar da buralarda. O yüzden eğitim verilecekse başta din eğitimi verilmeli diye düşünüyorum. Ve o çocukluk döneminde, öğrenmeye en açık olduğumuz, en yatkın olduğumuz dönemde profesyonelce o eğitim başlatılmalı diye düşünüyorum.”* (M. A, 31, Y.Ö, İş Adamı, Orta).

Aile ortamında verilen din eğitiminin, sonraki yıllarda çocuğun din ile münasebetini derinden etkileyeceğinden, katılımcıların tamamı, ilk din eğitiminin aile tarafından çocuğa erken yaşlarda verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Fakat bu erken yaş için belirli yaş aralıkları ile söylenmemiş, “olabilecek en erken yaş” diye tarif edilmiştir. Bazı anne babalar tarafından, dini bilgilerinin yetersiz olması, anne babaların iş yaşamlarında çok fazla yoğun olmaları, çocukları ile yeteri kadar ilgilenememeleri vb. nedenlerden dolayı, çocukların din eğitimi için erken dönemde onlarla ilgilenecek din eğitimi konusunda yetkin kurumlara ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir. Ayrıca çocuğun gerek ailede gerekse bu tür kurumlarda aldığı eğitimin etkili ve kalıcı olabilmesi için toplum tarafından da desteklenmeleri gerektiği söylenmiştir. Dine yabancı bir dünyada yaşadığımızı ifade eden katılımcılar, başta aile olmak üzere çocuğun kişiliğinde etki edecek olan her şeyin din ile irtibatlı olması gerektiğini söylemişlerdir.

Programlı öğretim, dünyanın birçok ülkesinde ilkokul birinci sınıfı hatta anaokuluna kadar din eğitimi ve öğretimi de ihtiva ederken (Maviş, 1970: 14) Türkiye’de ise ancak ilkokul dördüncü sınıfta programlı din eğitimi başlatılmaktadır (Cebeci, 1996: 37). Hâlbuki din insanları çok daha küçük yaşlardan itibaren ilgilendirmekte hatta genel olarak eğitim faaliyetleri çocuğun dünyaya gelmesiyle başlayıp bir ömür boyu devam ederek ancak ölümle birlikte nihayete eren bir süreci kapsamaktadır (Kalem, 2006: 6). Katılımcıların ifadelerinden hareketle, ülkemizde çocukların dinî eğitimi ihmal edilmektedir. Modern aile yapısının bireysel bir yapıya bürünmüş olması, ailede değerlerin çocuklara kazandırılmasını zorlaştırmaktadır. Katılımcıların ifadelerinden anlaşılmıştır ki modern aile yapısı seküler bir görünüm arz etmektedir. Anne babalar dinî değerleri çocuklarına kazandırma konusunda zorluklar yaşamaktadır. Bunun için ebeveynler, çocukların erken dönemlerde dinî eğitim alabileceği kurumların olmasını istemektedirler.

Katılımcıların din eğitimi algısı burada da belirleyici olmuştur. Nitekim katılımcılar için din eğitimi, sadece ibadetlerin ve duaların öğretilmesi anlamına gelmemekte aynı zamanda din, kişiliğinin kazanılması anlamına da gelmektedir. Çocukta din kişiliğinin oluşması ise önemli ölçüde aile tarafından gerçekleştirilmelidir. Ailenin çocuk için “rol model” olması burada daha önemlidir. İlginçtir ki katılımcılar kendileri için “İlk din eğitimimi aileden aldım ve benim için çok önemlidir.” derken öte yandan çocuklarının kurumlar aracılığıyla din eğitimi almasını istemektedirler. Değişen bu durumda muhtemeldir ki, aile yapısının değişmiş olmasının etkisi büyük olmuştur. “Türkiye’de Aile Yapısı” araştırmasına göre, ülkemizde yaygın aile tipi “çekirdek aile”dir. Geniş aile oranı ise yalnızca % 10,1’dir (Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü – Türkiye İstatistik Kurumu [ASAGEM-TÜİK], 2011). Aynı şekilde kadınların iş hayatına atılmış olması da değişen aile yapısı için önemli bir etkidir. Nitekim aynı araştırmanın sonuçlarına göre, Türkiye’de aile fertlerinin sık sık bir araya gelebildikleri oran hafta sonları % 79,3; akşam yemekleri % 80,8’dir. Ailelerin birlikte yaptıkları faaliyet en yüksek oranla % 59,4 ile televizyon seyretmektir. Ailenin atomize yapısı, birlikte geçirilen zamanın kısıtlı olması, din eğitiminin süreğen, devamlı bir faaliyet olduğu fikrinden uzak olunması vb. etkenler, kişileri din eğitimi konusunda “havaleci” bir tutum sergilemeye itmektedir.

Din Eğitimi Alınan Yerler

Ülkemizde din eğitimi hizmetleri, yaygın ve örgün din eğitimi olmak üzere iki türlü verilmektedir. Yaygın din eğitimi veren kurumların başında Diyanet İşleri Başkanlığı gelmektedir. Bunun yanında çeşitli sivil toplum kuruluşları (STK), cemaat ve tarikatlar da din hizmeti

vermektedirler. Örgün din eğitimi hizmetleri ise Millî Eğitim Bakanlığının bünyesindeki okullarda “din kültürü ve ahlak bilgisi dersleri”nde verilmektedir. Ailenin dinî bilgisi ve yeterliliği hangi seviyede olursa olsun kişilerin ilk din eğitim merkezi aileler olmaktadır. Araştırma bulgularını teyit eder mahiyetteki “Türkiye Aile Yapısı” araştırma sonuçlarına göre, Türkiye’de insanların % 54,9’u dinî bilgilerini ailelerden ve akrabalarından, % 14,5’i din görevlilerinden, % 11’i Kur’an kurslarından, % 8,2’si okuldan, % 8,1’i kitaplardan, % 1’in altında bir oranla televizyon seyrederek, % 0,8 oranında ise cemaat ve tarikatlardan almaktadırlar (ASAGEM-TÜİK, 2011).

İlk Din Eğitim Merkezi: Aile

Anne babanın çocuk için en önemli model olduğu, psiko-pedagojik kaynaklarda üzerinde genişçe durulan bir konudur. Annenin din eğitiminde ilk öğretmen olmasının yanında, baba da çocuk için ilk eğitimcidir. Anne babanın dinini uygulayarak ve kendi yaşayarak çocuğa örnek olması çocuğun din eğitiminde oldukça önemlidir. Çocuk için ilk din eğitim merkezi, içinde doğup büyüdüğü ailesi olmaktadır. Nitekim araştırma kapsamında kendilerine “İlk din eğitimlerini nereden aldıkları” sorulan katılımcılardan biri hariç tamamı -her ne kadar din eğitim seviyeleri farklı olsa da- ilk din eğitimlerini ailelerinden aldıklarını ifade etmişlerdir. Bazı görüşmeciler için ilk din eğitimcisi “anne” olurken bazıları için “baba”, bazıları içinde babaanne ya da evin büyüğü, sözü geçen kimseleri olmuştur. Katılımcıların yanıtlarından genel olarak annelerin çocuklarının din eğitimi noktasında babalardan daha etkin olduğu saptanmıştır. Bir görüşmeci (M. A, 31, Y.Ö, İş Adamı, Orta), annesinden aldığı ilk din eğitimini; “İlk din eğitimimi annemden aldım. O da uyumadan önce ezberlettiği surelerdir. Çok kıymetlidir benim için. Allah sevgisini aşılması açısından. Hep de söylüyorum Allah razı olsun.” sözleri ile ifade etmiştir. Bir başka görüşmeci (S. E, 22, Y.Ö, Bilgisayar Mühendisi, İleri) bu durumu; “Ailede aldım. Tek bir kale olduğu için ve ben o kalenin de baş muhafızı olan annemden aldım. Annem de o noktalara çok zor gelmiş, çok bilgisi yoktu ama en azından göstererek bir şeyler öğretmeye çalıştı.” şeklinde ifade etmiştir. Aileden alınan din eğitiminin ileriki yıllarda kendi yaşamını etkilediğini ifade eden bir katılımcı (İ. G, 77, İ.Ö, Emekli, Orta); “Bizim annemiz eve bir şey getirdiğimiz zaman sorardı, nerede buldu bunu derdi. Onlardan helal yedik, bizler de çocuklarımıza helal yedirdik.” demiştir.

Tüm bunlar göstermektedir ki dini bilgisi hangi seviyede olursa olsun ailelerin çocuğa ilk din eğitimini verme konusunda oldukça etkili oldukları görülmüştür. Ailelerin yeterlilikleri ve din eğitimine atfettikleri önem doğrultusunda çocukların sonraki yıllarda dine olan yakınlıklarında artma gösterdiği ya da kopmaların yaşandığı ifade edilmiştir. Hiç namaz kıl-

madığını söyleyen bir katılımcı (K. E, 49, Y.Ö, Emekli, Temel), aile fertleri arasında hiç namaz kılanların olmadığını söylemiştir. Orta ve ileri seviyede din eğitimi almış olan katılımcılar, ailelerinde aldıkları ilk din eğitimi nedeniyle sonraki yıllarda da bunu sürdürmek istediklerini ifade etmişler ve hep bir arayış içinde olduklarını belirtmişlerdir. Katılımcıların din eğitimi seviyelerine bakıldığında bu soruya verdikleri cevaplarla doğru orantılı olarak, ailede din eğitimi aldığını ifade edenlerin ilk soruya verdikleri cevap, dinin günlük hayatta kendilerini hep meşgul ettiği yönünde olmuştur. Temel ve başlangıç seviyesinde din eğitimi almış olan katılımcılarda ise durum ailelerinde yeteri kadar din ile meşgul olunmadığından dolayı ilk soruya verilen cevap “maalesef pek meşgul etmiyor” şeklinde olmuştur. Netice itibarıyla, katılımcıların cevaplarından ailelerin din eğitiminde ilk merkez olma özelliklerinin gereğini yerine getirip getirmemelerinin, çocuklarının sonraki yaşantılarında din ile olan münasebetleri hakkında belirleyici olduğu saptanmıştır. Aile içerisindeki din eğitimi, bir “öğretim uygulaması” olmayıp büyük ölçüde modelleme yoluyla gerçekleşmektedir ve dinin daha çok duyuşsal-davranışsal boyutlarına hitap etmektedir. Özellikle aile üyeleri arasındaki iletişim ve duygusal bağlılık olumlu dinî tutumların gelişmesine, ibadetlerin görülmesi ve öğrenilmesi de bu davranışların tekrarlanarak öğrenilmesine katkıda bulunmaktadır. Aile üyeleri bilişsel/entelektüel ihtiyaçlarını büyük ölçüde aile dışında karşılamaktadır (Aydın, 2003).

Ebeveyn tutumları konusunda yapılan araştırmalar çocukların eğitimi konusunda annelerin çoğunlukla daha aktif bir tutum içerisinde olduğunu da gösterirken (Eren, 2007); babalar bu hususta kendilerini yeteri kadar sorumlu hissetmemektedirler. Özellikle büyük ebeveynlerle çocukların iletişiminin güçlü olduğu ailelerde değerlerin daha kolay aktarıldığı söylenebilir. Anne babalar genellikle dinî tutumları ve davranışları çocuklarına nasıl kazandıracakları konusunda tedirgin olmakta ve başarılı olamadıkları için de pişmanlık duymaktadırlar. Aile içinde yaşanan her türlü sorun, ailede din eğitiminin verilmesini zorlaştırmakta eşler arasında dinî duyuş ve değerlerin paylaşılmasına engel teşkil etmektedir. Aile bireyleri bireyselleşmiş, aile kültürü seküler bir karakter arz etmeye başlamıştır. Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü ve Türkiye İstatistik Kurumu (ASA-GEM-TÜİK, 2006) tarafından yapılmış olan “2006 Aile Yapısı” araştırmasına göre, Türkiye’de bireylerin % 58’i dinî bilgileri ailesinden aldığını belirtmektedir. Aynı araştırma 2011 yılında yeniden yapıldığında bu rakam % 59,4 olarak artış gösterdiği tespit edilmiştir. Bu ve buna benzer veriler, ailenin dinî değerlerinin aktarılmasındaki rolünü önemli ölçüde koruduğunu göstermektedir (Ayrıca bkz. Bayyığıt, 1989; Koştaş, 1995).

Yaygın Din Eğitim Merkezi Olarak Camiler ve Yaz Kur'an Kursları

Yaygın din eğitimi faaliyetlerinin etkin bir şekilde sürdürüldüğü camilerdeki yaz kursları aileden sonra ikinci din eğitimi merkezi olmaktadır. Son zamanlarda yaş sınırlamasının da kaldırılması ile birlikte katılımcı sayısının daha da artacağı tahmin edilen bu din eğitimi hizmeti uygulamaları Diyanet İşleri Başkanlığının (DİB) önemli bir faaliyetidir.

Katılımcı sayısı çok fazla olan bu faaliyet yerlerinin, gerek hocaların gerekse ailelerin yanlış tutumlarından dolayı katılımcılarda olumsuz bir algı oluşturduğu gözlenmiştir. Nitekim camilerde verilen yaz kursları hakkında anılarında ne kaldığı sorulduğunda, katılımcıların büyük çoğunluğu ailelerinin zoru ile Kur'an kursuna devam ettiklerini, baskıcı bir hocanın elinde pedagojiden yoksun bir eğitim aldıklarını ifade etmişlerdir. Bu hususta bir katılımcı; *"Annem yazları Kur'an Kursuna gitmemizi isterdi ama düşünüyorum da ne kadar yanlış bir hareketmiş o Kur'an Kursuna bizi döverek göndermek... Gerçi ben hiç gitmedim hep kaçtım. Annemin arzusuymdu. Doktor olan kardeşim sadece okuyup hatim indirebildi. Ama geçen gün sohbet ediyorduk dedi ki: "Yazın gelmesini hiç istemezdim abla Kur'an Kursuna gideceğim diye..."* (C. B, 54, İ.Ö, Emekli, İleri) şeklinde görüş bildirmiştir. Bir başka katılımcı ise *"O zamanlar bugüne göre daha otoriter, daha baskıcı bir uygulama vardı. Çok severek gitmedim ben açıkçası Kur'an Kursuna"* demiştir. Kendisine neden severek gitmediği sorulduğunda *"Çünkü oradaki yönetimi beğenmiyordum, oradaki hocaların baskısını beğenmiyordum. Bu yüzden de aslında kızımı yatılı bir Kur'an kursuna vermeyi hiç düşünmedim"* (N. B, 36, İ.Ö, Çocuk Bakıcısı, Orta) demiştir. Fakat görüşmenin devamında, aynı katılımcı ilginç bir şekilde kızını bir yatılı kursa verdiğini söylemiştir. Kursların çocukların ileriki yaşlarında din kimliğini kazanmalarındaki önemini farkında olduğunu ifade ederek *"Göndermezsem bu vebali ödeyemezdim"* demiştir. Bir katılımcı (M. Ç, 34, O.Ö, Öğrenci, Başlangıç) yaz kurslarındaki öğretim yöntemlerinin korku ile şiddet içeren yöntemler olması sebebiyle bazı arkadaşlarında dinî kopmaların olduğunu söylemiştir. Yine bir başka katılımcı (C. E, 30, Y.Ö, Akademisyen, Temel), yaz kurslarına korka korka gittiğini hocalarının çok tahammülsüz olduğunu ifade etmiştir. Bu durumu katılımcılardan bir diğeri ise geçmiş ve günümüzü karşılaştırdığında olanı ve olması gerekeni şu sözlerle ifade etmiştir: *"Temelsiz bir ev oluyordu, sevgi yok, darp var, tamamen öğrenmek üzerine sevgisiz bir ortam... Ben de şimdi torunlarıma Kur'an öğretiyorum ama ondan önce Allah u Teâlâ'nın varlığını anlatıyorum, Allah'ın bizi, bilhassa çocukları ne kadar çok sevdiğini, merak ettirecek, sevdirecek öğretiyorum."* (C. B, 54, İ.Ö, Emekli, İleri).

Katılımcıların verdiği bu cevaplardan, zaman zaman çelişkili durumlar ortaya çıksa da genel olarak yaz kurslarında görev yapan hocaların; bilgi, kültür, hitabet ve formasyon ek-

sikliği, söz-davranış uyumsuzluğu, olumsuz meslek algısı, sosyal ilişki yetersizliği, günün şartlarına ayak uyduramama gibi nedenlerden dolayı eleştirildiği görülmüştür. Bu eleştirilerin başında pedagojik formasyon eksikliği ve en temelde de çocuk psikolojisi hakkında bilgi sahibi olmamaları gelmektedir. Hocalar hakkında edinilen bu olumsuz düşüncelerin sonraki zamanlarda katılımcıların din algısında birtakım olumsuzluklara neden olduğu katılımcıların ifadelerinden tespit edilmiştir. Gerek katılımcıların kendileri gerekse de çevrelerinde bulunan insanlar bu olumsuz hoca imajı nedeniyle dinî yaşantılarında gelgitler yaşadıklarını ifade etmişlerdir. Bu bağlamda bir katılımcı ilk ve son olarak bir yaz döneminde bir camide kursa katıldığını fakat çok yaramaz olduğu için bir hafta içinde kurstan hocanın kendisini kovduğunu ifade etmiştir. Ve bunun kendisinin ilk ve son din eğitimi olduğunu ilave etmiştir.

Bu olumsuz kanaatlerin yanında hocalarından memnun olan bazı katılımcılar yaz kurslarından çok istifade ettiklerini söylemişlerdir. Nitekim bir katılımcı (T. T, 44, İ.Ö, İleri); *“Dinimizin esaslarını ilk defa mahallemizin camisindeki yaz Kur’an kursuna giderek öğrendim. Orada bizi en çok etkileyen iki şey vardı; birincisi çok şiddet içeriyordu; yani ders çalışmayan arkadaşlarımıza falaka gibi cezalar vardı ve üzücü bir eğitimdi. İkincisi ise, başka bir camide çok iyi bir hocamız vardı. Yaşımız ufaktı ama kendisinden etkilenmiştik.”* demiştir. Yine olumlu bir örnek olması açısından çocukluğunu Fransa’da geçirmiş olan bir katılımcı (F. A, 43, İ.Ö, Hizmetli, Başlangıç), din eğitimi ilk olarak Fransa’da bulunan Türklerin yaptırmış olduğu bir camide aldığını ifade etmiştir. Bu eğitimi ile alakalı olarak *“Yaz tatilinde camiye gidiyorduk, Türkiye’den gelen bir erkek hocamız vardı. Allah razı olsun bize dersleri çok sevdirmişti. Küçüktüm, Kur’an’a geçmiştim, hatırlıyorum. Yurt dışında çocuklar çok istekli, o zamanki dönemde yazı ipe çekiyorduk camiye gitmek için. Uzun eteğimizle, tülbendimizle, yarısı açık...”* demiştir.

Katılımcıların büyük çoğunluğu camiden aldıkları bu ilk derslerinden sonra din eğitimlerine farklı nedenlerden ötürü devam edememişlerdir. Din eğitimi alma seviyesi ne olursa olsun aldıkları din eğitimi hiçbir şekilde yeterli görmemektedirler. Ayrıca tüm eksikliklerine/olumsuzluklarına rağmen camide verilen yaz kurslarının, bir insanın hayatının şekillenmesinde çok önemli olduğunu düşündükleri için çocuklarını göndermek istemektedirler. Birçoğu kendi hocalarından memnun olmazken çocuklarının hocalarının ise pedagoji noktasında daha kaliteli olduğunu söylemektedirler. Eski hocalar pedagojiden yoksun bulunurken, günümüzdeki hocaların eskiler kadar kaliteli ve bilgili olmadığı düşünülmektedir. Özetle katılımcılar günümüz hocalarını *“eğitimin nasılını”* bilen ama *“neyin eğitiminin verilmesi gerektiği”* konusunda yeterli donanıma sahip olmayan kişiler olarak tasvir etmektedirler.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri

İlköğretim 4. sınıftan başlanarak 5., 6., 7. ve 8. sınıflarda haftada iki saat şeklinde verilen Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi (Bundan böyle DKAB şeklinde kullanılacaktır.) dersleri, liselerde haftada bir saat olarak sürdürülmektedir. Okullarda verilen bu derslerin yeterliliği ve verimliliği hususunda kendilerine bu dersler hakkında ne düşündükleri sorulan katılımcılar -birkaçı istisna olmak üzere- genel olarak din kültürü derslerinden öğretmenlerinin yanlış tutum ve davranışları, müfredatın kısıtlı ve yetersiz olması nedeniyle memnun olmadıklarını ifade etmişlerdir. Okullarda verilen DKAB derslerinin etkisi olmadığını söyleyen bir katılımcı; *"Etkisi yoktu. Zaten okulda biliyorsunuz bu dersleri pek önemsemiyorlar, özel kurumlarda daha çok önemsiyorlar. Ben okulda çok yanlış öğrenmişim özel bir kuruma gelince neyin ne olduğunu daha iyi anladım."* demiştir (Ö. Ö, 19, İ.Ö, Ev Hanımı, Başlangıç).

Katılımcılardan biri okullardaki DKAB dersleri hakkında şunları söylemiştir: *"Valla, hiçbir şey hatırlamıyorum desem yeridir yani. Din kültürü dersleri angarya olarak görülüyordu ve ne bileyim kimsenin orada 32 farzı öğrendiğini zannetmiyorum. Bence çok etkili olmayan dersler o dersler."*(C. E, 30, Y.Ö, Akademisyen, Temel). Bu katılımcıya neden böyle olduğunu düşündüğü sorulduğunda *"Birincisi; öğrencinin algısı. Çünkü sen sürekli bir yarış içerisinde, sınavlara gireceksin, din kültürü dersi çok fazla yer kaplamıyor orada. Bu derslerde öğretilen şeylerin çok yararlı olmadığını düşünüyorum. Yani, din kültürü kitabını hatırlamaya çalışıyorum da içerik olarak çok bir şey yoktu sanırım. Bayramlardan falan bahsediliyor, zaten ortalama bir insanın din adına bildiği şeyler bayramlar... Ben din adına bir şey öğretmediğini düşünüyorum din kültürü dersinin. Zaten adı da din kültürü ve ahlak bilgisi, ne ahlaklı olmayı öğretebiliyor ne din kültürünü öğretebiliyor."* cevabını vermiştir. Aynı katılımcıya din derslerinin verimli olması için neler yapılabileceği sorulduğunda, DKAB derslerinin başarılı olabilmesi için hayatla iç içe olan konuların anlatılması ve derslerin daha çok uygulamalı olarak işlenmesi gerektiğini belirtmiştir. Bir katılımcı da bunu destekler şekilde din derslerinin günlük hayata yönelik verilmesi gerektiğini ifade etmek için; *"Dersin hayattan kopuk olmaması gerekir. Çok uçuk şeyler verdiğiniz zaman öğrencilere o havada kalıyor; insanlar onu benimsemiyor ya da gerçeklerle örtüşmüyor."* demiştir (K. E, 49, Y.Ö, Emekli, Temel).

Bir katılımcı da kızı üzerinde gözlediği kadarıyla din kültürü derslerinin verimliliğinin tamamen öğretmene bağlı olduğunu, öğretmenin gündeme ayak uydurabilen, dersini şurla anlatabilen kişilerin olması gerektiğini ifade etmiştir. Ancak haftada iki saatlik dersin yetersiz olduğunu söylemiştir. İlköğretim ve lise çağında çocukları olan bir katılımcı da din dersleri ile alakalı olarak şöyle demiştir: *"O eğitimi olumlu davranışları kazandırma konusunda yetersiz buluyorum. Biraz daha uzatılmasından yanayım haftada bir ders bence dinini"*

öğrenmek için yeterli değil. Biz böyle bir talepte bulunduğumuz zaman eğitimciler ailede eğitim başladığını söylüyorlar. Ama 6 saatleri okulda geçiyor bu çocukların. Cahil aileleri çalışan aileleri düşünün ne kadar eğitim verebilirler ki bunlar.” (H. Ş, 41, İ.Ö, Terzi, Orta). Bir başka katılımcı camideki hocasının olumsuz özelliklerine rağmen okuldaki din kültürü öğretmenini şöyle anlatmıştır: *“Ama okulda, okuldaki hocamız mesela çok daha farklıydı. O daha farklı bir şekilde öğretiyordu, lisedeki din hocamız mesela gerçekten inançlı, bize böyle Allah sevgisini aşılamaaya çalışan bir hocaydı, iyi bir hocaydı. Yani kişiye göre, değişiyor. Din eğitimi verecek kişinin sadece din bilgisinin olması da yeterli değil, bunu ne şekilde verdiği de önemli, bunun da ölçülmesi gerekiyor bence ama hani klasik işte camilerde verilen din eğitimi, Kuran-ı Kerim öğrendiğimiz ve ilk eğitim aldığımız yerin cami olması, böyle hocaların olması gerçekten acı.”* (E. Y, 31, Y.Ö, Çalışıyor, Başlangıç). Kendi din kültürü öğretmeninden memnun olmayan bir katılımcı (K. E, 49, Y.Ö, Emekli, Temel) lise çağındaki kızının tecrübesinden hareketle din dersinin verimliliğinin tamamen hocaya bağlı olduğunu, hocası iyi, kendini yetiştirmiş, mesleğini severek yapıyorsa bu eğitimin başarılı olacağını, kızın da bunu gözlemlediğini ifade etmiştir.

Din kültürü ve ahlak bilgisi derslerinde müfredattan daha çok öğretmenlerin kalitesi önemli olmaktadır. Bu derslerin öğretmenlerini öğrencilerin nasıl algıladığına ilişkin araştırmalarda öğrencilerin DKAB öğretmenlerine yönelik olumlu tutumlara sahip olduğu görülmektedir (Arıcı, 2007). Şayet öğretmen olumlu bir profil çizmeyi başarabilirse bu dersleri cazip hâle getirebilecektir. İlköğretim öğrencilerinde olumlu bir dinî tutumun gelişmesinde, bu dersi okutan öğretmenlerin büyük rolü vardır. İlköğretim DKAB öğretmenlerinin istenmeyen bazı davranışları, öğrencilerin olumsuz dinî tutum geliştirmelerine neden olabilmektedir (Kaya, 1998: 167). Bunun yanında derslerin işlerliğinin sağlanması için öğretmenin kalitesi ile ders içeriğinin günlük yaşamla daha çok irtibatlı olması gerekmektedir. Din kültürü dersleri daha çok uygulamalı olmalıdır. Bilgiye ulaşmanın çok kolay olduğu bir dönemde yaşadığımız gerçeğinden hareketle davranış merkezli bir eğitim daha çok benimsenecektir.

Eğitim Sistemine Getirilen Değişiklikler

2012 yılı itibarıyla din eğitimi alanında yaşanan en önemli gelişmeler 4+4+4 Eğitim Yasası bağlamında gerçekleşmiştir. 18.08.1997 Pazartesi günü Resmî Gazete’de yayımlanarak 4306 sayılı kanun olarak yürürlüğe giren 8 Yıllık Kesintisiz Zorunlu Eğitim uygulamasına, 20 Şubat 2012 tarihinde Meclis Başkanlığına sunulan ve 30.03.2012 tarihinde yasalaşan 6287 sayılı “İlköğretim ve Eğitim Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair

Kanun'un 11.04.2012 tarihli ve 28261 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanarak yürürlüğe girmesiyle son verilmiştir. Yeni 12 yıllık zorunlu (kesintili) eğitim, 4 yıl süreli ilköğretim, 4 yıl süreli ortaokul ve 4 yıl süreli lise eğitimini kapsamaktadır.

12 Yıllık Zorunlu Eğitim Yasası'nın getirdiği yeniliklerden biri, 1982'den beri zorunlu olarak ilköğretim 4. sınıftan 12. sınıfa kadar okutulmakta olan Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi dersi yanında, din eğitimi ile ilgili yeni derslerin öğretim programlarına dâhil edilmesidir (Bahçekapılı, 2012: 191). Eğitim sisteminde yapılan son değişiklikler kapsamında okullara DKAB derslerinin dışında seçmeli Kur'an-ı Kerim, Hz. Muhammed'in Hayatı ve Temel Dini Bilgiler dersleri de konulmuştur. Din eğitiminin önemli bir basamağını oluşturan okullardaki DKAB derslerinin yanında bu derslerin de okutulabilecek olması, her seviyeden katılımcı tarafından olumlu karşılanmıştır. Bunun yanında başka bir değişiklik olarak DKAB dersleri içerisinde Alevilik konusunun da yer alacak olması bazı katılımcılar tarafından endişe ile karşılanırken; bazıları tarafından da korkulacak bir şey olmadığı yönünde yorumlanmıştır.

Seçmeli Din Eğitimi Derslerine Bakış

Eğitim sistemine getirilen son değişikliklerden biri olan seçmeli dersler için katılımcıların tamamı bu derslerin konulmasından memnun iken bazı katılımcılar seçmeli olmasından, ailelerin ihmal edeceği endişesi ile hoşnut olmadıklarını, ama bunun önemli bir adım olduğunu, ileride zorunlu olacağını tahmin ettiklerini ifade etmişlerdir. Bir kadın katılımcı özellikle bu derslerin tamamının zorunlu yapılması gerektiğini, aksi hâlde insanların gafil davranıp bir sürü gencimizin heba olmasına sebep olacağını, bu dersleri almak istemeyenin dilekçe vermesinin zor olmayacağını belirtmiştir.

Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri İçinde Alevilik Konusu Hakkında

Yeni eğitim sisteminin getirdiği değişikliklerden biri olan din dersinin içeriğinde Aleviliğe yer verilecek olması hakkındaki görüşleri sorulduğunda, üç katılımcı hariç diğerleri bunun korkulmaması gereken bir durum olduğunu ifade etmişlerdir. Alevilerin ne olduklarını, ne yaptıklarını çocuklarının bilmesinin hiçbir sakıncası olmadığını söylemişlerdir. Öte yandan ailelerin duyarlı olup çocuklarının kafalarının karışmasına engel olmaları gerektiğini de belirtmişlerdir. Bir kadın katılımcı çocuklarının kafasının karışmasından endişe ettiği için Alevilik konusunun din dersleri içinde yer almaması gerektiğini ifade etmiştir. Bir başka kadın katılımcı Alevilerin seslerinin Sünnilere oranla daha çok çıktığını dolayısıyla çocukların kendi dinlerinin ikinci planda olduğu hissine kapılabileceği endişesi ile Aleviliğin din

dersinin müfredat kapsamında yer almasını istememiştir. Bir erkek katılımcı Aleviliğin ne olduğunun belli olmadığını, sapkın bazı görüşlerinin ve davranışlarının olduğunu düşündüğünü söyleyerek bu dersin verilmesini doğru bulmadığını ifade etmiştir.

Alevilik konusunun din derslerinde anlatılması hakkında ne düşündüğü sorulduğunda bir katılımcı; *"Bilmiyorum, bir mahsur görmüyorum. Bir şeylerin saklı kalmaması gerekir, saklı kalırsa daha çok dikkat çeker ya da cezp eder. Yani saklayacak bir şeyleri yoksa niye saklasınlar."* demiştir (A. Ü, 54, İ.Ö, Ev Hanımı, Orta).

Bir başka katılımcımız; *"Tabi ki olmalı. Ben son derece hoşgörüyle karşılıyorum. Bizde Aleviliğe dair son derece dogmatik inanç var; mum söndürüyorlar falan şeklinde ve Aleviler bundan çok inciniyor. Oysa öyle değil. Alevilik bildiğim kadarıyla Hz. Ali taraftarı olmak. Hz. Ali de Peygamberimizin sağ kolu. Dolayısıyla buradan gelen bir kavim gibi bir şey bunlar. Bence eğitim konulmalı. Bu doğruların anlatılması için de konulmalı. Çünkü geçmişte çok acılar çekti bunlar; evleri işaretlendi, yakıldılar... Hep dinin yanlış kullanılması, yobazlıktan kaynaklandı bunlar."* demiştir (K. E, 49, Y.Ö, Emekli, Temel).

Genel olarak katılımcıların Aleviliğin ne olduğuna dair bir fikir sahibi olmadıkları görülmektedir. Çevrelerinde Alevi komşuları ya da tanıdıkları olanlar, onların da Aleviliğin ne olduğunu bilmediklerini söylemişlerdir. Aleviliğin din derslerine dâhil edilmesini bazı katılımcılar *"Onların da hakkı, biz nasıl kendi dinimizi rahatça öğrenebiliyorsak onlar da öğrenmeli"* şeklinde ifade ederken; bazıları da *"Artık o kadar rahat bir ülkeyiz ki, herkes inançlarını özgürce ifade edebiliyor"* şeklinde ifade etmiştir. Katılımcıların görüşlerinden hareketle Aleviliği İslam dininden ayrı bir din olarak görenlerin olduğu gibi, tahrif edilmiş bir mezhep olarak görenlerin de olduğu sonucu ortaya çıkmıştır. Bunun yanında *"Alevilik Hz. Ali'yi sevmekse bizde Aleviyiz"* diyerek meseleye bu şekilde bakılması gerektiğini, böyle bir ayrımın sadece din derslerinde değil hiçbir yerde hoş olmayacağını ifade edenler de olmuştur. Netice itibarıyla denilebilir ki katılımcılarda ideolojik ve siyasal söylemin aksine, Aleviliğin dinî ve geleneksel boyutunu ön planda tutan bir yaklaşım görülmektedir. Alevilik ve din dersi bağlamında üzerinde düşünülmesi gereken noktalardan biri de hangi Alevi yorumuna veya yorumlarına ders kitabında yer verileceğidir. İslamiyet'in ortak temel yönlerinden bahsedildikten sonra Alevi yorumunun farklılaştığı konular üzerinde durulabilir. Burada ise şu soru akla gelmektedir: Türkiye'deki Alevi yorumlarından hangisine yer verilecektir? Şüphesiz bütün Alevi yorumlarına din dersi sınırları içerisinde yer vermek mümkün olmayacaktır. Türkiye'de var olan Alevilik içerisindeki çoğulluğu da birleştirme imkânı olmadığına göre çözüm ne olabilir? Olası çözümlerden biri Türkiye'deki Alevi yorumlarından ana grubu oluşturan birkaç yoruma herhangi birini savunmaksızın veya eleştirmeksizin yer

vermektir (Kaymakcan, 2009: 71). Bu şekilde öğrencilerin aynı ders ortamında İslamiyet'in farklı yorumlarını benimseyen öğrencilerin birbirlerini daha iyi anlamalarına katkı sağlanabileceğini söyleyen Kaymakcan bunu, "İslamiyet farklılık içerisinde birlik prensibine uygun olarak öğretilecektir." şeklinde formüle etmektedir.

Din Eğitimi Sunumunda Kamu, Cemaatler ve Sivil Kuruluşlar

Bir kamu kuruluşu olan Diyanet İşleri Başkanlığının yürüttüğü hizmetlerin yanında, dinî bir anlayış ve yaşantı biçimi olan tarikat ve dinî cemaatler de yaygın din eğitimi veren kurumlar arasındadır. Katılımcılara "Din eğitimi faaliyetlerinde bulunduğunu bildiğiniz kişiler ve kurumlar hangileridir" sorusu yöneltildiğinde, orta ve ileri seviyede din eğitimi almış olanlar daha çok STK, cemaat ve tarikatların din eğitimi faaliyetlerinden haberdar iken, temel ve başlangıç seviyede din eğitimi almış olanlar arasında, din eğitimi faaliyetlerinde bulunan kurumlar hakkında hiçbir bilgisi olmayanlar olduğu gibi, yalnızca DİB'in camilerde duyurulan faaliyetlerinden haberdar olanlar da olmuştur. Bu kategoriden az sayıda katılımcı "popüler cemaat ve tarikatların" (Vurgu katılımcıya aittir.) faaliyetlerinden de haberdar olduklarını söylemişlerdir. Her iki kategoriden katılımcılar tarafından yaygın olarak faaliyet gösterdiği söylenen STK, cemaat ve tarikatlar şöyledir; Tevhid Vakfı, YEKDER, Gönül Kuşağı, İLKE, Akabe Vakfı, İnsan Hak Medeniyeti, Dar'ul Hikme, Ensar Vakfı, İHH, Süleymanlılar, Adıyaman Grubu, Nakşibendî Tarikatı, Mahmut Efendi Tarikatı, Nur Cemaati. Din eğitimi faaliyetinde bulunan bu grupların daha çok hangi alanlarda dinî eğitim verdiği sorulduğunda katılımcılar, Mahmut Efendi Tarikatında daha çok fıkhî konular öğretilmeye çalışılırken; Nur Cemaatinde genellikle haftalık belli konularda dersler yapıldığı; Adıyaman Gurubunda ise şeyh efendiler, zikirler ve hatim üzerinde durulduğunu ifade etmişlerdir.

Cemaat ve sivil çalışmaları ülkenin bir gerçeği olarak gören ve destekleyen katılımcıların yanında onların yaygın olarak faaliyet göstermelerinin nedenini devletin dininin olmamasına, bunun devletin eksikliğine bağlayan katılımcılar da olmuştur. Nitekim bir katılımcı bu durumu şöyle ifade etmiştir: "*Devlet olmayınca, devletin dini olmayınca, din de devletsiz olunca ortaya kişilerin gayreti ve çabaları kalıyor. Onlar da bu şeyde ne kadar gayret gösterirlerse o kadar verimli oluyor.*" (İ. A, 57, İ. Ö, İş Adamı, İleri).

Temel ve başlangıç seviyede din eğitimi almış olan katılımcıların din eğitimi faaliyetinde bulunan kurumlardan pek haberdar olmadığı saptanmıştır. Yine bu kategorideki katılımcılar cemaat ve tarikat faaliyetlerine olan ilgiyi daha ziyade devlet tarafından verilen eğitimin yeterli olmamasına bağlamışlardır. Devletin, halkın dinî taleplerine yeterli miktarda

cevap verememesinin halkı böyle bir arayış içerisine sevk ettiğini ifade etmişlerdir. Devletin kendisinden bekleneni yaptığı durumda, tarikat ve dinî cemaatlara olan ilginin azalacağı kanaatinde olduklarını bildirmişlerdir. Orta ve ileri seviyede din eğitimi almış olan katılımcıların, din eğitimi faaliyetinde bulunan çeşitli kurumlardan ve kuruluşlardan haberdar oldukları ve sivil din eğitimine daha yakın durdukları gözlenmiştir.

Devlet ve Din Eğitimi: Ne Devletle Ne Devletsiz...

Devletin din eğitiminde konumunun ne olması gerektiği hususu, üzerinde sıkça tartışılan bir konu olmaktadır. Din eğitimi hizmetinin devlet eliyle kamuya mal edilmesi, sivil inisiyatifin yasal olmayan yollarla din hizmeti sunması her zaman tartışmalı olmuştur. Türkiye'nin tarihine bakıldığında din ve devlet arasındaki ilişkiler çok gerilimli olmuştur. Odak grup toplantısına katılan uzman ve akademisyenlerce de bu mesele irdelenmiş ve "devletin tek başına din eğitimi hizmetini omuzlamaması gerektiği" vurgusunda bulunulmuştur. Halk olarak Türk halkının çok fazla devletçi olduğuna dikkat çekilmiş, artık bu durumdan sıyrılması gerektiği ifade edilmiştir.

Din eğitiminin DİB ve MEB bünyesinde devlet tarafından yürütülüyor olması hakkındaki görüşleri sorulduğunda, katılımcılar genel olarak din eğitiminin devletin tekelinde olmasından şikâyet etmekle birlikte devletten de vazgeçmek istememektedirler. Bu konuda kafalarının çok net olmadığını söylemişlerdir. Görüşmeler esnasında ilk tepki olarak din eğitiminin devletten bağımsız olması gerektiğini söyleyen katılımcılar gerek ailelerin bilgisizliği gerek de özel yerlerin güven ve denetim problemlerinin olduğu ya da ailelerin dine ilgisi olmadığında çocukların din eğitimlerinin eksik kalacağı vb. endişeleri nedeniyle devletsiz olmaması gerektiği noktasında düşüncelerinin daha ağır bastığını ifade etmişlerdir. *"Devlet şu anki görünümüne göre muhakkak arkasında olmasını istiyorum ama burada Diyanet'i yoğun bir şekilde ön plana çıkarırsak devlet belki çok da artık arkadan gözükmese de olur. Ama Diyanet'in konumu artık bir şekilde gelmesi lazım."* diyen bir katılımcı, Diyanetin şu an ki konumunun memnuniyet verici olmadığını ifade etmiştir.

Din eğitiminin çok siyasi bir olgu olduğuna dikkat çeken bir katılımcı devletin bu konuda dengeleyici unsur olması gerektiğini şöyle ifade etmiştir: *"Devlet dinin içinde olmalı ama doğru bir şekilde olmalı. Aradaki o şartları ayıklamak adına olmalı. Doğru bilgiyi anlatmak adına olmalı. Yoksa biliyorsunuz her seçimde başka bir iktidar gelme olasılığı var; o iktidar kendi amaçları yönünde bunu kullanmaya başladığı zaman tehlike orada başlıyor zaten. Müftüler vardı bizim zamanımızda, DİB başkanı vardı çok çağdaştı."* (K. E, 49, Y.Ö, Emekli, Başlangıç).

Devlette memurluk olmasının bir sıhık olduğunu, resmî kurumların insanları bir yere kadar götürebildiğini, sivil kurumların gönüllülük esasından hareket etmelerinin daha kalıcı ve ileri değışiklikler doğurduğunu söyleyen bir katılımcı olması gerekenin, sivil din eğitiminin olduğunu ifade ederken realitede de devletten vazgeçmemektedir. *“Evet, bu zamanda çok karşılaştığımız bir soru ve buna çok politik cevap veririm. Aslında neden çünkü kesin bir cevabım yok. Çünkü ben bir kere devlet eliyle kursları görmüş, öyle yetişmiş bir insanım, şu an için onun dışında eğitimi veren yerler var bir derneğe vakfa bağlı kurslar var. Devlet eliyle belli bir yere kadar öğretebilirsiniz aslında. Yine öğretirsiniz ama orada bir de öğretilen insanların maaş durumu var, STK ve derneklerde daha çok gönüllülük esasına dayandığı için onlar daha aktif ve iyi olabilirler. Çünkü devlette kravata takarsınız girersiniz dersinize, onun belli bir müfredatı vardır çıkma derler müfredattan farklı şeyler anlatamazsınız. Belli başlı noktalara kaçabilirsiniz ama yine de şu an için devlet eliyle olması biraz daha iyi gibi. En azından bir otoritenin birilerini gözlediğini anlatabilir yani, diyanet, devlet eli yoksa işler belki sarpa da sarabilir. Daha da kötü olabilir çünkü bunun birçok yönü var. Devlete bağlı bir kurumsa diyanet bu devletin iç veya dış düşmanları da var bu şekilde bıraktığın zaman çok farklı şeyler olabilir. Bu konuda biraz karamsarım ama devlet bağımsız tarafını daha çok destekliyorum.”* (S. A, 22, Y.Ö, Bilgisayar Mühendisi, İleri).

Diğer taraftan başka bir katılımcı; *“Benim oyum din ile devletin ayrılmasından yana olur. Yani din eğitiminin devletin vermemesi gerekir. Toplumun nasıl şekilleneceğine illaki tepeden karışılır her zaman da bu kadar işin içine girmemeli devlet. Tabi şu da var dediğim gibi işin içinden de tam olarak çıkamadım ben düşününce ama sizinle konulurken bunlar aklıma geliyor.”* demiştir (C. E, 30, Y.Ö, Akademisyen, Temel).

DİB’in devletten ayrıldığı durumlarda daha rahat çalışmalar yapabileceğini söyleyen bir katılımcı yalnızca DİB’e karşı değil devletin güttüğü pek çok politikanın da kafa karışıklığına sebep olduğunu söylemiştir. *“Devlet yapsa bir türlü yapmasa bir türlü. Laik bir devletiz diyoruz. Laik bir devlette din yok ama devlet bir yandan Diyanet’i serbest bırakmıyor, kendi bünyesinden çıkarmıyor. Din ağırlıklı bir devlet istemeyenler de var. Orada bir çelişki var; aslında hem laik olsun istiyorsunuz hem Diyanet açık olsun istiyorsunuz. Diyanet devletten ayrılrsa aslında çok daha ataklar yapabilir, daha serbest olduğu için yayınları rahatlatılabilir.”* (Ç. E, 48, Y.Ö, Şehir ve Bölge Planlamacısı, Başlangıç).

Katılımcılar devletin din eğitimi hususunda rolünün ne olması gerektiği hakkında görüş beyan ederken MEB bünyesinde verilen din eğitimini hiç sorgulamamışlar, ancak DİB üzerinden yorumlar yapmışlardır. Diyanet İşleri Başkanlığının özerk olduğunda daha rahat hareket edebileceğini, daha güzel işler yapabileceğini söylerlerken farklı zihniyetlerin eli-

ne geçmesi endişesi taşıdıkları için yine de devletin bir organı olarak faaliyet göstermesi gerektiğini söylemişlerdir. Öte yandan siyasi fikirlerin de değişebileceği fikrinden hareketle devletin de ihmalkâr davranabileceğini düşündüklerini ifade etmişlerdir. Bu hususta aslında kendilerinin de çok net olmadığını ifade eden katılımcılar karamsar olduklarını söylemişlerdir. Katılımcılardan bazıları İslam'ın tarih boyunca hep bir devlete sahip olduğunu dolayısıyla dinin devletten ayrı düşünülmemesi gerektiğini, devletin din eğitimine bir düzen bir ritim getirdiğini belirtmişlerdir. Din eğitimi devletin eliyle olmalı, hatta diğer dinlerin eğitimini de üstlenmeli demişlerdir.

Katılımcıların ifadelerinde din eğitiminde devlet desteğini benimseyenlerin kontrol endişesi taşıdıkları gözlenmiştir. Din eğitiminin farklı camiaların eline geçmesinden korktukları, katılımcıların konuşmalarından anlaşılmıştır. "Din eğitimi devletten bağımsız olmalı" diyenlerin ise devletin bu işin içinde olmasının din eğitimini sınırlandırdığını ve sığığa yol açtığını düşündükleri saptanmıştır.

Devlet ve din eğitimi konusunda katılımcıların genel temayülü, din alanındaki farklı oluşumların ve gruplaşmaların din eğitiminin sağlıklı işleyişine ket vurabileceği yönünde olmuştur. İslam'ın birleştirici tevhide vasfının karşısında sadece kendi görüş ve öğretileriyle din eğitimi faaliyeti yapan mevcut grupların İslam'ın doğru anlaşılmasına engel olabileceği, insanlarda birtakım ön yargıların oluşturulup dinî birlik ve beraberliğin bozulacağı endişesi taşıdıkları gözlenmiştir. Bunun da ötesinde devletsiz din eğitiminin problemleri olarak tespit edilen asıl mesele, halkın kimin ya da hangi grubun doğru olduğuna karar verememesidir. Katılımcıların ifadelerinde sıkça rastlanan bir diğer mesele de devletin din eğitimi sahasından çekildiğinde farklı grupların dinî bir yozlaşma, hoşgörüsüzlük ve karşısındakine tahammül edememe anlayışı içerisinde olmalarıdır.

Katılımcıların Diyanet İşleri Başkanlığının Çalışmalarına Bakışları

Geniş bir yelpaze de din eğitimi hizmeti sunan Diyanet İşleri Başkanlığı, toplumu din konusunda aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek gibi önemli işlevler görmektedir. Nitekim vaaz ve hutbelerle her kesimden ve her yaştan insana kolaylıkla ulaşabilen tek kurum olma özelliğine sahiptir. Kendilerine Diyanet İşleri Başkanlığının faaliyetleri hakkında ne düşündükleri sorulduğunda, katılımcılar genel olarak yeni Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Görmez'den memnun olduklarını ifade etmişlerdir. Diyanet İşleri eski başkanlarının daha politik açıklamalar yaptıklarını, kesin yargılar bildiren cümleler kurmaktan uzak olduklarını, yeni başkanın ise bu konuda daha cesur davrandığını ifade etmişlerdir. Nitekim bu

konuda bir katılımcı Diyanet İşleri yeni başkanının Diyanete olan kötü intibaları değiştirdiğini şu sözlerle ifade etmiştir: *“Diyanet İşleri’ne güven de artmaya başladı. Eskiden özellikle bizim kesim Diyanet İşleri Başkanlığını hiç kale almazdık, dinlemezdik bile. Çünkü Diyanet İşlerinin yanındaki yardımcısı da aynı kafadaydı. Ona göre hocalarını da seçiyordu ama şimdiki Diyanet İşleri Başkanlığımız iyi seçildi maşallah. Yani inşallah böyle en azından kadrosunu da ona göre düzeltiyor. Açıklamalara da bakıyoruz kesin bir şeyler söyleniyor artık.”*(A. T, 36, O.Ö, Muhasebe, İleri).

Katılımcılar DİB’in son dönemde daha faaliyetli olduğunu, yeni programlarla caminin dışında da varlık göstermeye başladığını ifade etmişlerdir. “Eski Diyanet” eleştirileri yapan katılımcılar cami ile sınırlı bir hizmet anlayışı içinde olduğundan söz etmişler şimdi Diyaneti camiinin dışında görmeye başladıklarını söylemişlerdir. Bu konuda bir katılımcı Diyanetin bu durumundan memnuniyetini şöyle ifade etmiştir: *“Seminerler, kutlu doğum haftaları artık Diyanet organizasyonu ile oluyor bazı şeyler. Oldukça sevindirici.”* (A. Ü, 47, İ.Ö, Ev Hanımı, İleri).

Katılımcılar genel olarak Diyanetin eskisi gibi olmadığını ifade etmişlerdir. Son zamanlarda hac ve umre organizasyonlarında Diyanetin artık daha iyi yerler tuttuğunu, iyi yemeklerin verildiğini ifade etmişlerdir. Diyanete eskiden güven duyulmadığı için daha çok cemaatlere güvenildiği ama bundan sonra değişeceğini düşündüklerini ifade etmişlerdir. Din eğitimi kaynağı olarak Diyanet İşlerinin kaynaklarına güvenin daha da arttığı ifade edilmiştir. Bu bağlamda bir katılımcı Diyanet İşleri Başkanlığının Ramazan ayında açmayı planladığı televizyon kanalı için; *“Kesinlikle olmalı yani Diyanet İşleri kaynaklıysa zaten, hani Diyanet İşleri en azından benim kafamda daha güvenilir, daha itibarlı bir yeri var. Yaygınlaşması önemli. Saçma sapan yerlerden öğreneceğimize bunun kaynağının doğru olduğunu inandığımız yerden öğrenilmesi en iyisi. Siz bana bir kaynak sordunuz ben söyleyemedim mesela, size sordum sizin bildiğiniz var mı diye; böyle bir kanalın olması tutup hani Yaşar Nuri’yi izlemek yerine TRT’nin o kanalını izlemeyi tercih ederim. Herhalde bu genişletilecektir, daha modernize edilecektir diye düşünüyorum. Hani o her şeyin günah olduğunu yazan kitaplardan değil de daha farklı kitaplardan olacaktır diye düşünüyorum, dolayısıyla bu çok olumlu, anlamlı ve mantıklı bir şey.”* demiştir (E. Y, 31, Y.Ö, Çalıyor, Temel).

Bahsi geçen bu kanal TRT, Diyanet iş birliği ile TRT Anadolu kanalında ilk test yayını 16 Haziran 2012 Miraç Kandili’nde gerçekleştirerek açılmıştır. Yayın akışı 17 Temmuz 2012 Ramazan ayının ilk günü başlamıştır. Şimdilik 12 saat yayın yapan kanalın sonrasında 24 saat yayın yapması bekleniyor.

Ülkemizde din adına çok başlılığın olduğunu ifade eden bir katılımcı, farklı yorum ve izahlarla kafası karışmış durumda olan insanlar için DİB'in "bu konuya el atıp toparlayıcı olması gerektiğini" ifade etmiştir. Cemaat ve tarikatların ülkemizin bir gerçeği olduğunu dile getiren bir başka katılımcı aynı çatı altında toplanılmasa dahi, bir fikir birliğine gitmeleri gerektiğini ifade etmiş, bunu sağlayacak olan kurumun da DİB olduğunu belirtmiştir. Bu hususta bir katılımcı DİB'den beklentisini şu sözlerle ifade etmiştir: *"Belli bir merkezden yapılmasında fayda var diye düşünüyorum, en azından belli bir şeyler oturtulana kadar. Tabii farklı ekoller de var dinde, onlar da güzelliiktir, zenginliktir, bunlar da yaşatılmalı. Herkesin tarzı ayrı, kardeşin kardeşten çok farklı, çeşitlenmeli. Kimi Arapça öğrenmek ister, kimi zikirden hoşlanır, kimi sohbet arar, kimi daha derin dini bilgi almak ister, kimi daha sığdır, başlangıçtadır. Çeşitlenmeli, ama başlangıçta bir kontrol mekanizması kurulmalı diye düşünüyorum. Bunun için de diyanet doğru organ olabilir."* (M. A, 31, Y.Ö, İş Adamı, Orta).

Bunun yanında bir kamu kuruluşu olduğu için DİB'in kendisi için hazırlanmış olan yasal prosedür doğrultusunda hareket etmek zorunda olmasının sıkıntılı olduğunu ifade eden katılımcılar, Diyanet İşleri Başkanlığının politik açıklamalar yapması nedeniyle kendilerini pek tatmin etmediğini, Diyanetin özerk bir yapıya büründüğünde daha rahat hareket edeceğini ifade etmişlerdir. Öte yandan DİB'in faaliyetlerinin yeteri kadar duyurulmadığını ifade eden bir katılımcı *"Diyanet İşleri Başkanlığı'nın faaliyetlerinden sadece camiye gittiğimiz zaman, ya hoca söyler Cuma günleri ya hafta içi, ya da caminin kapısına yazılar yazılır işte. Umre zamanı umreler, işte kafileler oluşacaksa onlar hakkında bilgi verilir. Akabinde yaz Kur'an kursları açılır. Onlardan bilgilerimiz oluyor. Yine camiye giden bunları öğreniyor gidiyor, camiye gitmeyene yine bir şey anlatamazsınız öğretemezsiniz."* (M. A, 31, O.Ö, Çalışıyor, Orta).

Din hizmetinde önemli bir kuruluş olan DİB'in tasavvufa pek ılımlı bakmadığından hoşnut olmadığını ifade eden bir katılımcı, *"Diyanetle ilgili aklıma şu geldi, biraz sanki tasavvuf ekolüne ılımlı bakmıyormuş gibi bir algı var bende. Ben de bunu doğru bulmuyorum. Tamam, belli bir dönemde bir takım kısıtlamalar, yasaklamalar getirilmiş, ama bizim mirasımızdır, din büyüklerimiz var, Mevlanalar, Yunus Emreler vs. tasavvuf ekolünü önemsiyorum. Diyanetin bu yönde eksik olduğunu düşünüyorum. Genelde cami imamlarımız ve hocalarımızdan edindiğim izlenim tasavvufa biraz uzak, hatta aykırı, uçuk falan gibi bakıyorlar. Bunu doğru bulmuyorum. Bu sefer de diyanetin devletin resmi ideolojisi doğrultusunda hareket ediyormuş gibi bir hissiyat uyanıyor bende. Bunu da tasvip etmiyorum, din devletin üzerinde bir mekanizmadır. O noktada devlet ön plana geçmemeli, kısıtlayıcı olmamalı. Tasavvufa da haksızlık edilmese çok iyi olacak. Bence bu, diyanetin saygınlığını zedeleyen bir durum. Bunu hiçbir şekilde tasvip edemem. Çok büyük âlimler var, din büyükleri var, oraya hiçbir vurgu göremiyorum."*

Yani, ortaöğretimde gördüğümüz din derslerindeki benzer değişimlerle geçiliyor. Ama işin derinlemesinde bu konuya ılımlı bakılmıyor gibi bir izlenim edindim, ondan da rahatsızım.” demiştir (M. A, 31, Y.Ö, İş Adamı, Orta).

Katılımcıların ifadelerinden hareketle Diyanet İşleri yeni başkanının eski Diyanete olan olumsuz algıları kırma yolunda olduğu anlaşılmaktadır. Gerek bizim araştırmamızda gerekse de benzer araştırmalarda Diyanet İşleri Başkanlığı dinî konularda halkın en güvendiği kurum olmaktadır (Taş, 2002). Ancak DİB’in resmî ve devlete bağlı bir kamu kuruluşu olmasının sınırlayıcı ve halk nezdinde politik davranmasına neden olduğu kanaatine yol açtığı görülmüştür. Ülkemizde din hizmetleri ile alakalı hangi konu gündeme gelirse gelsin öncelikle kendi kararını kendi verebilen bir din kurumunun bulunmayışı önümüze çıkmaktadır. Devletin dinî faaliyetleri özgürlükler konusu olarak değil de vatandaşların kendisinden bekledikleri bir hak olarak görmesinden kaynaklanan bu temel sorun artık halledilmeli, din kurumsal olarak tam bir özerkliğe kavuşmalıdır (Dodurgalı, 2006: 372-373). DİB’in hizmetteki performansı hakkında katılımcılar arasında farklı görüşler olurken din eğitimi hizmetinde önemli bir otorite olduğundan hareketle daha toparlayıcı ve bütünlleştirici olması DİB’den beklenen en önemli vazife olduğu görülmüştür.

Sivil Kuruluşlara ve Cemaatlere Bakış

Din eğitimi faaliyetleri sivil ve resmî kuruluşlarda olmak üzere iki koldan yürütülmektedir. Resmî kuruluş denildiğinde DİB’in faaliyetleri anlaşılırken, sivil kuruluşların din eğitimi faaliyetleri denilince daha çok cemaat ve tarikatlardaki eğitim anlaşılmıştır. Katılımcılar devlete göre sivil kurumları değerlendirirken *“Devlet eliyle bir takım şeyler iyileştirilmeye çalışılsa dahi hiçbir şey, hiçbir yer uzmanlaşmış ve o işe gönül vermiş bireylerin çalıştığı bir çalışma sisteminden daha iyi olamaz.”* demişlerdir. STK’ların eğitim noktasında daha üst düzey çalışmalar yaptığı söylenmiştir. STK’ların din eğitimine katkısını çok önemli bulduklarını ifade eden katılımcılar onların daha aktif, daha üretken olduklarını düşündüklerini belirtmişlerdir.

Sivil kuruluşların bir başka ayağı olan cemaatler ve tarikatlar yaygın olarak bilinmelerine rağmen din eğitimi için çok tercih edilmemektedir. Bunun nedeni olarak *“Cemaat ve tarikatların daha çok zikir ve sohbet ortamı içerdikleri ve kendileri için din eğitimlerinde daha fazlasına ihtiyaç duyduklarını”* söylemişlerdir. Din eğitimi için cemaatleri ve tarikatları tercih ettiğini ifade eden katılımcılar, aile olarak o cemaatin ve tarikatın içinde yetiştiklerini ifade etmişlerdir. Özellikle din eğitimi alma durumu orta ve ileri düzeyde olan bazı katılımcı-

lar için cemaatlerin ve tarikatların sunduğu din eğitimi hizmetleri daha cazip olmaktadır. Bunun nedeni olarak *“dinin edebini ve ahlakını en iyi onların kazandırdığı”*nı söylerken, bu hususta STK ve resmî kurumları yetersiz bulduklarını ifade etmişlerdir. Bir katılımcı *“STK ve cemaatleri devre dışı bırakıp tarikatların başındaki insanlar biraz geniş olmalı. Tarikatın bildiğim kadarıyla manası yol demektir. Günümüzdeki tarikatların eğitimleri, tamam müfredatı aynı ama diğer yandan başka uygulamaları falan oluyor, ne bileyim zikir şeyidir, belli dini öğretidir. Bunlar özellikle İslam dinin bir gereğiymiş gibi anlatılırsa, o şekilde bir eğitim verilirse bu yanlış ben karşısında dururum. Çünkü İslam dininin bir tarzı, duruşu var, onun eğitiminin de bir duruşu, sistematiği olmalı, bunun dışına çıkan şeyler fazlalıktır. Kuran-ı kerim çevresinde bir eğitim vermeli yani. Bugün bir tarikat şeyhinin rabita dersleri bana göre çok yanlıştır yani.”* demiştir (S. A, 22, Y.Ö, Bilgisayar Mühendisi, İleri).

Bir tarikat bünyesinde din eğitimi almış olan bir katılımcı bu eğitiminden şöyle bahsetmiştir: *“Türkiye’de hakikaten ya düşünüyorum şöyle, iki üç cemaatten araştırma yaptım ben de, baktım şöyle etraflarında gezdim, Hakikaten bu eğitim alanların terbiyesi farklı oluyor. Yani bir camide hoca veremez, okulda öğretmen veremez. Aile bireyleri olarak elimizden geleni yaparız. Çocuğumuzun kötü olmasını ister miyiz? Hayır. Ama hakikaten biz eğitimi zamanında belki daha iyi aldık. Şimdi üstünde o kadar zaten sıkı durulmuyor, çocuklar daha rahat eğitim alıyorlar. Bunun için diyebilecek bir şey yok ya.. İlla edep illa edep demişler. Bunu kazandıracak en iyi yer de bu ortamlardır.”* (M. A, 31, O.Ö, Çalışıyor, Orta).

Sivil din eğitimi veren kurumlardan en yaygın olarak yararlanılanlar cemaatler ve tarikatlar olmaktadır. STK’lar daha çok beğenilmelerine rağmen yeteri kadar tanınmamaları ve faaliyetlerinden haberdar olunmamaları nedeniyle daha az tercih edilmektedir. Cemaatlerin ve tarikatların daha çok yararlanıcı kitlesinin olmasının nedeni olarak, o cemaatin veya tarikatın mensubu olan komşuların, akrabaların ya da arkadaşların teşviki olduğu katılımcılar tarafından söylenmiştir. Bunun yanında ev sohbetlerine çocukları ile birlikte katılabildikleri için daha rahat olduklarını ifade eden katılımcılar aynı imkâna sahip olsalar STK’ların din eğitimi hizmetine katılmayı daha çok istediklerini belirtmişlerdir.

Temel ve başlangıç seviyesinde din eğitimi almış olan katılımcılar cemaat, tarikat ve STK’ların faaliyetlerden çok haberdar olmadıklarını söylerken, devletin kurumlarına daha çok güvendiklerini dolayısıyla devlet kurumlarında din eğitimi almak isteyeceklerini belirtmişlerdir. Cemaatlerin ve tarikatların gizli saklı faaliyet göstermelerinin ve yasal olmayan yapılarının kendilerini rahatsız ettiğini ifade etmişler, insanların bu gruplara teveccüh göstermelerinin nedeni olarak devletin kendisinden bekleneni yerine getirmemesini söylemişlerdir.

Orta ve ileri düzeyde din eğitimi almış olan katılımcılar ise resmî kurumların, STK'ların, cemaatlerin ve tarikatların faaliyetlerinden yeteri kadar haberdar olduklarını ifade etmişlerdir. Bu kategorideki katılımcılara "Resmî ve sivil din eğitimi kuruluşlarını kıyaslar mısınız" denildiğinde resmî kurumların, daha yavaş ve temel düzeyde eğitim verdiğini, sivil kurumların ise daha ileriye yönelik, geliştirici bir eğitim verdiğini söylemişlerdir. Katılımcıların görüşlerinden hareketle STK'ların resmî kuruluşlardan temel farkının katılımcıların daha ileri düzeyde eğitim alabilmelerine imkân sağlamaları olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar nezdinde cemaatlerin ve tarikatların STK ve resmî kurumlardan farkı da dinin edebini ve ahlakını daha iyi kazandırmaları olmuştur.

Eğitici kadrosu hakkında ise resmî yerlerde görev yapan eğitimcilerin "memur" oldukları gerekçesi ile sivil kuruluşlarda gönüllü olarak çalışan kişilere nazaran daha az etkilerinin olduğunu ifade etmişlerdir. Katılımcılara burada memurluktan ne kastettikleri sorulduğunda "İzlemeleri gereken belli bir prosedür olduğu için müfredat dışına çıkmadıklarını, derslerin dışında kendileri ile ilgilenmeyip mesai saatleri içerisinde ilgilendiklerini" söylemişlerdir. Bunlara ek olarak, resmî kurumlarda çalışan eğitimcilerin kendilerini çok fazla geliştirme ihtiyacı duymadıklarını gözlemlediklerini belirtmişlerdir.

Eğiticiler konusunda böyle söylemekle beraber bazı katılımcılar resmî kuruluşlardan din eğitimi almış olan kimselerin daha hoşgörülü olduğunu, sivil kuruluşlardan alanların ise daha kınayıcı bir tutum sergilediklerini ifade etmişlerdir. Buradaki sivil kuruluşların daha çok tarikatlar olduğunu belirtmişler, özellikle bazı tarikat mensuplarının rahatsız edici bir taassuba sahip olduklarını ifade etmişlerdir. Bu anlamda resmî yerler ve sivil kuruluşların farkını ifade etmek için bir katılımcı "*Resmi yerlerden almayanlar daha çok kınayıcı, hepsinin İslamiyet'e karşıymış gibi gösteriyorlar ama resmi yerlerden eğitim almış olanlar da daha farklı görüşler benimsiyor.*" demiştir (M. İ, 24, İ.Ö, Ev Hanımı, Orta). Tarikatların ve cemaatlerin taassup sahibi olduklarını, dolayısıyla kınayıcı, yıldırıcı olduklarını, resmî kuruluşların ve bazı sivil toplum kuruluşlarının ise daha hoşgörülü ve farklılıklara daha açık olduklarını belirtmişlerdir. Kendisinden bu hususta bir örnek verilmesi istendiğinde aynı katılımcı bazı tarikatların ve cemaatlerin özellikle kılık kıyafet konusunda ağır eleştirileri olduğunu, kendi hocalarının görüşlerini dinin bir emri gibi anladıklarını ve insanları kolayca tekfir ettiklerini söylemiştir. Aynı katılımcı bir STK'nın din eğitimi hizmetine katıldığını burada ise devletin kurumlarından daha iyi eğitim aldığını vurgulamıştır. Dolayısıyla sivil din eğitimi kuruluşlarının cemaat, tarikat ve STK üçgeninde farklılıklar arz ettiğini ifade etmiştir. Buna benzer ifadeler din eğitimi alma durumuna göre katılımcılar arasında sıklıkla dile getirilmiştir.

Genel olarak gözlemlendiğinde katılımcılar, eskiye oranla sivil toplum kuruluşlarının şimdi daha etkin olduklarını ifade etmişlerdir. Resmî din eğitimi kurumlarının kişileri ileriye götüremediğine değinmişler, bu durumun resmî kurumlar için büyük bir eksiklik olduğunu söylemişlerdir. Resmî kurumların bilgiye dönük faaliyetlerinin yanında genelde sivil din eğitimi kurumlarının özelde ise cemaatlerin ve tarikatların davranışa daha çok önem verdiğini, edep ve ahlakın kazanılmasında daha etkin olduklarını vurgulamışlardır. Ancak katılımcılar tercih ettikleri sivil kuruluşlardan memnuniyetlerini ifade ederlerken “DİB’in kaynaklarını öneriyorlar güvenle açıp okuyoruz” ifadesini kullanmaları dikkat çekici bir başka husus olarak göze çarpmıştır. Buradan hareketle sivil kuruluşları beğendiklerini ifade etseler dahi resmî kurumlara çok daha fazla güvendikleri anlaşılmaktadır. Nitekim bazı katılımcılar, artık Diyanet İşleri yeni başkanından ümitli olduklarını ve resmî kurumların da iyileşme içerisinde olduğunu gözlemlediklerini söylemişlerdir.

Netice itibarıyla katılımcıların görüşlerinden hareketle din eğitimi veren kurumları sadece resmî ve sivil şeklinde değil, Diyanet İşleri Başkanlığının, cemaatlerin-tarikatların ve sivil toplum kuruluşlarının din eğitimi faaliyetleri şeklinde üç kategoride değerlendirdikleri anlaşılmıştır. Resmî kurum olarak DİB anlaşılırken, sivil kurumlar olarak cemaat ve tarikatları bir, STK’ları ise ayrı olarak ifade etmişlerdir. Genel olarak DİB’in faaliyetleri güven merkezli değerlendirilirken; STK’lara daha ileriye yönelik bilgiler verebilmesi, cemaat ve tarikatlara ise dinin edebî ve ahlaki boyutunu kazandırması açılarından dikkat çekilmiştir.

Katılımcıların Din Eğitimi Kanalları

Bilişim araçlarının son derece yaygınlaştığı günümüzde kitle iletişim araçlarının eğitimde kullanımı yeni olmakla beraber, bu araçların duygu, düşünce ve davranışlar üzerindeki etkileyici ve yönlendirici gücü bilinmektedir. Eski bilgi edinme araçlarını ikinci planda bırakan bu baş döndürücü yenilikler, her alanda olduğu gibi dinî bilgiyi edinme hususunda da insanlara yeni yön ve eğilimler kazandırmaktadır. İnteraktif öğrenme denilen internet üzerinden bilgiyi öğrenme faaliyeti yaygın olarak sürmekte ve kitleleri çokça etkilemektedir.

Araştırma kapsamında interaktif öğrenmenin din eğitiminde ne şekilde ve hangi sıklıkta kullanıldığı bizim için önemli olmuştur. Kendilerine dinî bilgiyi hangi kanallardan öğrendikleri sorulduğunda, 77 yaşında bir katılımcı haricinde her eğitim seviyesinden katılımcı interneti dinî bilgiyi elde etmede bir araç olarak kullandıklarını ifade etmişlerdir. Bir katılımcı internetin bilgiye ulaşmada kendisi için önemini mizahi bir dille şöyle ifade etmiştir; “Aklıma bir şey takıldığında Hz. Google’a soruyorum...” (M. A, 31, Y.Ö, İş Adamı, Orta).

İnterneti kaynak olarak kullanan katılımcılara internetin avantajlarının ve dezavantajlarının neler olabileceği sorulduğunda, internetin avantajlarının büyüklüğü yanında her çeşit bilginin olmasının kendilerini tedirgin ettiğini ifade ederek dinî isimlerle açılmış kötü amaçlı farklı sitelerin olduğunu belirtmişlerdir. En büyük dezavantaj olarak da internet üzerinde bir kontrolün olmamasını göstermişlerdir. Fakat toplumumuzun kitaba bakma alışkanlığı olmadığını ifade ederek internetin bilgiye ulaşmada çok kolay bir araç olduğunu dolayısıyla bunun büyük bir avantaj olduğunu ifade etmişlerdir. Bu bakımdan interaktif öğrenmeyi temin edecek güvenilir çalışmaların yapılması gerektiğini vurgulamışlardır. İnternetin kullanımında din eğitiminin ve medya okuryazarlığı eğitiminin temel olması gerektiğini ifade eden katılımcılar, hem çocuklara hem gençlere hem de yetişkinlere internet ortamında nereye kadar gidebilecekleri noktasında din eğitiminin sağlıklı bir şekilde verilmesi gerektiğini söylemişlerdir. İnternetin yanında din eğitimleri için kaynak olarak cemaatlerin ve tarikatların sohbetlerinden istifade ettiğini bildiren katılımcılar da olmuştur. Bu sohbetler bazı katılımcılar için bağımsız mahalle sohbetleri olurken bazıları için bir cemaatlerin ve tarikatların sohbetleri olmaktadır.

Dinî eğitimleri için kaynak olarak kitap ismi sorulduğunda, genel olarak katılımcılar düzenli bir kaynağa sahip olmadıklarını, ancak DİB'nin kaynaklarına güvendikleri için onlara bakmayı ve başkalarına tavsiye etmeyi uygun gördüklerini söylemişlerdir. Katılımcılarca kaynak olarak söylenen başlıca eserler, İslam Ansiklopedisi, Riyazüs'salihin, İhya'u Ulumuddin, DİB'in meali ve tefsiri, Yusuf Tavaslı, İslam İnancı (Said Havva), Büyük İslam İlmiha-li, Risale-i Nur vb. Bunların dışında katılımcılar özel olarak bir kaynağa sahip olmadıklarını ifade etmişlerdir.

"Bir yetişkin sizden dini bilgiyi öğrenmek için bir kaynak istese ne tavsiye edersiniz" diye sorulduğunda katılımcılar DİB'in kaynaklarını tavsiye edeceklerini söylemişlerdir. Bu durum hem katılımcıların kaynak konusunda çok bilgili olmadıklarını göstermekte hem de DİB'in dışında din eğitimi veren kurumların güvenilirliği herkesçe bilinen kaynaklar üretmekten yoksun olduklarını göstermektedir.

Başka bir bilgi edinme kaynağı olan radyo dinleme, katılımcılar arasında yaygın olmamakla birlikte dinî bilgiyi edinme amaçlı radyo dinleyen katılımcıların radyo tercihleri şöyle olmuştur: Akra FM, Marmara FM, Moral FM. Radyo 15, Özel FM, Laleli FM, Dolunay FM vb. Katılımcılar daha çok radyoyu dinlenme amaçlı müzik dinlemek için kullandıklarını ifade etmişlerdir.

Katılımcılar arasında televizyon izleme oranlarının düşük olmasının yanında izleyenler daha çok dinî kanal olarak tanımladıkları Hilal TV, Kanal 7, Samanyolu TV'yi seyrettiklerini

ifade etmişlerdir. Kendisinin izlemediğini ama ailesinin izlediğini ifade eden bir katılımcı ailesi üzerinde bunun çok etkili ve faydalı olduğunu gözlemlediğini ifade etmiştir. Nasıl bir etkinin olduğunu gözlemlediği sorulduğunda bu tür dinî program yapan kanalların özel bir kurumda din eğitimi almayan/alamayan kimseler için bir hatırlatıcı bir uyarıcı olduğunu söylemiştir. TV'nin geniş kitlelere ulaşabilme özelliği olması nedeniyle dinî bilgiyi edinmede önemli bir kaynak olabileceğini söyleyen katılımcı "düzgün programlar" yapıldığında çok önemli bir boşluğun doldurulmuş olacağını söylemiştir.

Televizyonda en çok sohbet veren hocaların izlendiği, bunların başında da Mustafa Karataş'ın, Nihat Hatipoğlu'nun daha çok tercih edildiği görülmüştür. Bir katılımcı Nihat Hatipoğlu'nu çok medyatik bulduğu için dinleyemediğini ifade etmiştir. Yaşar Nuri Öztürk'ü benimseyerek dinleyen iki tane (din eğitimi alma durumu temel ve başlangıç olan) katılımcı olmuş, bunun yanında neden bu kadar tepki aldığını merak ettiği için dinleyen üç tane katılımcı olmuştur. Zekeriya Beyaz televizyonda görülmekten en çok rahatsızlık duyulan isim olmuştur. Tahir Büyükkörükçü de televizyonda ilgiyle dinlendiği ifade edilen başka bir hocadır.

Televizyonda hocaları dinlemenin kendisini çok etkilediğini söyleyen bir katılımcı "*Genelde ramazanda sahurda Nihat Hatipoğlu'nu dinliyorum. Verdiği sohbetlerden insanlara karşı daha yumuşak daha duyarlı olmamız gerektiğini öğreniyorum. Kendimi dini anlamda frenleyebiliyorum. Diyelim bir kaç ay dinlemedim gene aynı şahsa dönüyorum. Ama duyup işittiğim zaman o benim gönlüme iniyor. O konularda daha seviyeli sınırlı oluyorum.*" demiştir (H. Ş, 41, İ.Ö, Terzi, Orta).

Televizyonda yayınlanan dinî programlar genel olarak beğenilmemektedir. Doğrudan din adına değil de dinî kaygılarla yapılan programların ve filmlerin olması daha çok istenmektedir. Televizyon izlemenin kendisi için kaçınılmaz olduğunu ifade eden bir katılımcı, televizyonun öğrenmede etkisinin büyüklüğüne dikkat çekerek kaliteli programlarda namaz kılan, camiye giden insanlar görmek istediğini söylemiştir. Bir katılımcı "*Din hayattan ayırmış gibi değil de zaten onun bir parçasıymış gibi yer almalı televizyonda.*" demiştir (Z. Ö, 50, Y.Ö, İç Mimar, Orta).

Televizyondaki özellikle de Samanyolu'nda yayınlanan dinî içerikli programların toplumu yanlış yönlendirdiğini ifade eden bir katılımcı, evliyaların hayatlarından ziyade peygamberlerin, Kur'an kıssalarının işlendiği filmler, programlar olmalı demiştir. Televizyonda hocalara sorulan sorular katılımcıların tamamı tarafından tenkit edilmiştir. Yayınlarında dinle ilgili konulara yer veren radyo ve televizyonların dinî içerikli programlarının bazen ehli-yetsiz kişilerce yürütüldüğü ifade edilmiştir. Kamuoyuna din adamı olarak takdim edilen

bazı yetkisiz kişilerin sağlıksız din bilgisi ile halkın zihnini bulandırdıklarını ve toplumun dinî düşüncelerini olumsuz yönde etkilediklerini söylemişlerdir. Doğru dinî bilgilendirmenin sağlanması için resmî ya da özel radyo ve televizyonların kendi bünyelerinde dinî yetkinliğe sahip uzman bulundurmalarını talep etmişlerdir. Katılımcıların tamamı televizyon konusunda en büyük rahatsızlığın birbirleri ile çelişen hocaların insanların kafasını karıştıracak konuşmalar yapması olduğunu ifade etmişlerdir. Bu konuda bir otorite boşluğu olduğunu belirtmişlerdir. Kendilerine bu hususta ne yapılması gerektiğini düşündükleri sorulduğunda DİB'in kontrolü sağlanması gerektiğini söylemişlerdir.

Bu kaynakların dışında bir problemleri olduklarında katılımcılar daha çok tanıdıkları, itimat ettikleri hocalara, büyüklere sormayı tercih ettiklerini ifade etmişlerdir. Özellikle kadın katılımcılar doğrudan sorabilecekleri bilgili kimselerin olmamasından hoşnutsuz olduklarını söylemişlerdir. Kendilerine "Alo Fetva Hattı" hatırlatıldığında yüz yüze sormanın daha tatmin edici olduğunu belirtmişlerdir.

Katılımcıların dinî bilgiyi edinmede kullandıkları kaynaklardan sonuncusu geleneksel yöntemlerden vaaz ve sohbetler, modern yöntemlerden konferans ve seminerler olmuştur. Katılımcılardan bir tanesi hariç diğerlerinin tamamı sohbet ve vaazlara katıldıklarını ifade etmişlerdir. Seminer ve konferanslara ise bazıları zaman ayıramadıkları için bazıları da haberdar olmadıkları için katılmadıklarını ifade etmişlerdir. Seminer ve konferanslarda belediyelerin kültür merkezlerinde yaptıkları faaliyetlerden memnun olduklarını söylemişlerdir. Kendilerine sohbet mi konferans mı diye sorulduğunda "sohbet ortamının daha samimi olduğunu" söylemişlerdir. Nitekim sohbet ortamlarında akıllarına takılan şeyleri daha rahat sorabildiklerini, konuşmaya müdahil olabildiklerini ancak konferans ve seminerlerde ise konuşmacının uzak olduğunu belirtmişlerdir. Ayrıca "konferansların daha resmî bir havada geçtiğini" ifade etmişlerdir. Katılımcılardan bazıları sohbetlerin daha çok tek bir görüşü benimseyip tek bir öneride bulunduğunu ifade etmişlerdir. Seminerlerin kişisel gelişim ve aile içi etkileşim konusunda daha faydalı olduğunu söylemişlerdir.

Aldıkları Din Eğitiminin Günlük Yaşamlarına Etkisi

Tarihin ilk dönemlerinden itibaren bireysel ve toplumsal hayatın temel yapı taşlarından olarak var olagelen din, inanan insan açısından duygu, düşünce, tutum ve davranışların oluşumunda oldukça önemli bir role sahip olmuştur. Dahası dinî benimsemiş kişiler için dinî tutum ve davranışlar hayatlarının merkezinde yer almaktadır. Araştırma kapsamında din eğitiminin bireyin günlük yaşamı üzerindeki etkisinin neler olduğu sorulduğun-

da katılımcılar *“Hayatın daha çok tadını almaya başladıklarını, daha sabırlı daha hoşgörülü olduklarını”* ifade etmişlerdir. Din eğitiminin insanları dizginlediğini, hayatlarını düzene koyduğunu belirtmişlerdir. Din eğitiminin ahlaki olgunluğu kazanmada önemine binaen bir katılımcı şöyle söylemiştir: *“Ben istiyorum aslında çocuklar din eğitimi alsınlar, ahlakları düzgün olsun. Çünkü dinini öğrenen insanın ahlakı da muhtemelen düzgün oluyor ve düzgün bir yaşam sürüyor. Kendi ailelerine karşıda böyle davranıyorlar.”* (H. Ş, 41, İ.Ö, Terzi, Orta).

Bir katılımcı erken yaşlarda alınan din eğitiminin insanın hem günlük yaşamında hem de sonraki yaşamında çok büyük etkileri olduğunu şöyle ifade etmiştir: *“Çok etkisi var, yani dinle birlikte Allah sevgisini öğrendiğinizde o şekilde davranmak istiyorsunuz. ‘Ben anneme babama düzgün davranmalıyım, ahlaklı olmam gerekiyormuş, kimseye bağırıyordum, kimseye bağırmamam gerekiyormuş, kimsenin kalbini kırmamam gerekiyormuş.’ gibi birtakım güzel şeyler öğreniyorsunuz. Ne oluyor özellikle küçük yaşlardan itibaren sizin karakterinizde olumlu anlamda birtakım şeyler oturmaya başlıyor ve bu zaten ilerleyen yaşlara kadar da devam ediyor. Küçükken ne öğrendiyse onlar gerçekten kalıyor. Küçükken bize hocamız ne öğretiyordu, işte 4 büyük günah vardır. O çok önemli biliyor musunuz? Şimdi ben mesela, o dört büyük günahın biri içki içilmesi yasaktır, işte ben hiç hayatım boyunca ağzıma içki sokmadım, çok farklı ortamlarda çalışıyorum ama yapmıyorum. İşte kumar günah, şu günah, bu günah, onlar işte onlar iyi şeyler aslında. Kafanıza yerleşiyor, iyi bireyler o anlamda hani doğru bireyler olmanızı sağlıyor ama bir yandan da işte düzeltilmesi gereken bahsettiğim şeyler var ama bunlar verildikçe din eğitimi çocukların karakterini etkiliyor ve ileriki yaşlarda daha iyi bireyler olmalarını sağlıyor. Yani din eğitimi çok olumlu bir şey aslında.”* (E. Y, 31, Y.Ö, Çalışıyor, Başlangıç).

Din eğitiminin bir insanın ahlaklı olmasında önemli olduğunu söyleyen katılımcıların aksine bir katılımcı bir insanın doğru ve ahlaklı olması ile din eğitimi arasında bir ilişkinin olmadığını; ancak din eğitimi almış olan bir insanın diğer insanlara nazaran daha farklı olması gerektiğini ifade etmiştir. *“Benim düşüncem bir insanın din eğitimi alıp almamasıyla ahlaklı olması arasında bir ilişki olmadığı yönünde. Yani bir çocuk din eğitimi almamış olabilir ama bu onun ahlaklı olmayacağı anlamına gelmez. Etik anlayışını kendisi ya da ailesi geliştirebilir başka bir şekilde ama şöyle de bir şey var toplumda din eğitimi alan ya da bir şekilde dinini yaşayan adamların ahlak yönünde noksanlığı olduğunda bu çok daha fazla tepkiye yol açıyor. Dolayısıyla din eğitimi alan birisinin ahlaklı olması şart. Ahlaktan kastım şu; bunun içine her şey girer, sosyal hayatta çalıp çırpmadan tut ne bileyim nezakete kadar yani illa bu haram helal sınıfında değil. Yani mesela namaz kılan bir çocuk otobüste bir büyüğüne yer verdiği zaman o ekstra bir puan alır vermediği zaman da ekstra negatif bir puan alır ama normal bir çocuk yer versin ya da vermesin o kadar yadırganmaz. Toplumda böyle bir yargı var o yüzden din eğitimi alan bir insanın davranışlarına daha çok dikkat etmesi gerektiği kanısındayım ben de.”* (C. E, 30, Y.Ö, Akademisyen, Temel).

Bir katılımcı da geçtiğimiz zaman içerisinde din eğitimi almış olan insanların yaşadığı dönüşümü “Öyle bir dönemin içerisinde geçtik, şimdi geldik kızlarımız örtülü, erkeklerimiz sakallı, cübbeli, şalvarlı fakat o dönemin Müslüman insanlarıyla, bu dönemin sakallı cübbelilerini karşılaştınca arada müthiş uçurumlar var. Müslümanlar paraları buldular, cepleri parayla doldu. En ufak bir şekilde birini gördükleri zaman, yamuk hareketini gördükleri zaman herkes yoldan çıkıyor. Bunu gözlemliyorum. Şimdi herkes kendini saklıyor. Herkes riyakâr, kimse dürüst değil. Yani içindeki başka, dışındaki başka, size bakış başka örtünüş şekli başka. Burada ayrımlar yapılması gerekiyor, biz gerçekten o 70li yıllardaki, 60lı yıllardaki sakal bırakmayan, cübbe giyemeyen hacı amcaların İslami anlayışının bugünkü şartlardaki çok örtülü insanların yanında o bakışa biz yakalayamıyoruz. Biz o bakış, onların o hali, ahvali içinde değiliz.” şeklinde ifade etmiştir (E. G, 54, O.Ö, Emekli, Orta).

Kanser hastalığı atlatmış olan bir katılımcı hastalığı döneminde yaşadıklarını ve bu yaşadıklarına aldığı din eğitiminin etkisini şöyle ifade etmiştir: “Abim dediğim bir büyüğüm vardı; onlar da din demeyeyim de namaz gibi sabah kalkıp kendini arındırıyor. Onlar da farklı bir cemaat. Değişik bir cemaat; sevmek üzerine... N.S.'in de olduğu bir grup. İşte bu abim de ‘Ben de arındırıyorum kendimi; insanları hep sevmek, iyi şeyler söylemek üzerine hareket ediyoruz. Ben de Allah’la birlikte oluyorum.’ Böyle diyor ama onun Allah’la nasıl olduğunu bilmiyorum tabi ama benim inancım, peygamberim var. O da hastalıkta vs. gelir. Mesela eski reenkarasyon şeylerini anlatıp ‘Ben de şifa verebiliyorum; eski yaşamımda keşştim ve her yeri gezerdim ben. Hala onun devamı var bende’ derdi. Sohbetlerine gittim ben de birkaç kere. Kitap da dağıtıyorlardı. Kitapları sevmek üzerine idi. (İçinde N. S’in de yazıları vardı.) Hatta bizim şu yakınlarında da bir kilise var, oradan da kitap veriyorlar. Okuyorsun, ne kadar seni alakadar ederse. Hepsini Allah dediklerini iddia ediyor. Hatta yukarıda bahsettiğim cemaatin kitabında da Allah değil de ‘Aura’ diyorlar; ve şurada, şurada diye vücut üzerinde belli noktaları gösteriyorlar. Ben kendi inancımın kitaplarını okuduğumda zaten direkt o noktalar uyarılıyor diye düşünüyorum. Ben bunu namazla düşündüm; o da aileden gelen şeyler, ailemde bana öğretilenlerle böyle olduğunu düşündüm. Duaları biliyordum. Yine kendi kendime okumamı sağlayacak kadar evimizde kitaplarımız vardı; babamın, eşimin getirdikleri. O kitapları okudum, öğrendim. Görümcem okurdu. Annemin hocaları bile biz seni okuruz, şifa bulman için dediler; memnun olup mutlu oluyordum ve güveniyordum o zaman, benim için okuyorlar diye. Başka bir grup da buna Yüzde Yüz Düşünce Gücü gibi şeyler diyor. Bir başka grup, mesela kadınlar bir şeyler okuyup el ele tutuşuyorlar. Belki bu bir güçtür. İslamiyet’te biz buna Allah inancı, Allah gücü vs. diyoruz orada da güç diyor, aura diyor. Düşünüyorsun, Allah’a yakın olmak diyorsun; e tek şeyin de ondan geldiğini biliyorsun. Başka kime gideceksin ki!” (Ç. E, 48, Y.Ö, Şehir ve Bölge Planlamacısı, Başlangıç).

İyi bir din eğitiminin insanı daha duyarlı kıldığını söyleyen bir katılımcı, temelde insan olmanın ve bunun ne anlama geldiğinin farkına varmamızı sağladığını belirtmiş bunu şu şekilde ifade etmiştir: *“İyi bir din eğitimi almış olmak insanı çevresine karşı hatta diğer insanlara karşı daha duyarlı kılar. Mesela ben eskiden çok umursamazdım. Ama o eğitimi alıp fark etmeye başladığım zaman ‘Ben bunları öğrendim, anlatmalıyım ama nasıl?’ demeye başladım. Bu da önemli bir soru başlangıç için. İnsanı kazanmaya önce aileden başlamak lazım. Aileye anlatırken bir şeyler kapmaya başlıyor insan. Sonrasında çevreye açıldığında da şunu diyor ‘Ben bu adamı kırmamalıyım! Ona nasıl anlatayım ki şu güzelliği görsün!’. Özellikle sosyal noktada bu şekilde ilerliyorsunuz. Onun dışında muhtaçlar, yetimlerden çok bahsedilir ve vurgu yapılır; ‘Siz yetimlere yardım etmiyorsunuz’, ‘bundan geri kaldınız’ diye. Böyle bir kaide duyarlı olmak için çok güçlü bir ikaz. Özellikle bu noktada insanın ufku açılıyor ve o noktaya biraz daha geniş bakıyor. Bu insana gitme noktası. Çünkü önce insan olmanın farkına varmak lazım. Çünkü insan, insan olduğunun farkına varınca çevresine daha geniş ve daha düşünceli bakabiliyor: ‘Acaba bu adam akşam eve gittiğinde çocukları var mıdır, varsa yemek götürebilecek mi?’ veya ‘Bu adamın bir işi var ama yetmiyorsa başka bir şeyler yapabilir miyiz?’ gibi... O şekilde sosyal sorumluluk adına din eğitiminin bir algı kazandırma noktasında büyük önemi var. Yani Müslüman olmanın bu noktada kazandırdığı şeyler var. Hem kendi insanına hem çevreye duyarlı olursunuz. Dün Filistin bugün belki Türkiye, yarın ne olacağı belli olmaz. Veya Avrupa’da bir yer. Sonuçta insan; çünkü biz oraya yardımla gidersek hoş olan güzel şeylerle gidersek bunların geribildirimi mutlaka güzel olur. Gayemiz illa Müslüman olmaları değil; güzelliği anlatmaktır aslolan. Çünkü dünya yaradılış bakımından gerçekten çok güzel. Herkes aslında taklit eder ve O’na doğru, güzelliğe doğru akar. Çünkü güzelliğin kaynağı, yaratıcısı O. O noktadan baktığımız zaman, karşımızdaki insan çöpçü de saçları uzun biri de olsa ona sarılıp, ihtiyacını giderme yoluna gidebilir; açık veya gizli. Veya farklı şekillerde, kermes veya iftar gibi faaliyetler yapılır. Efendimizin (as) de sanırım böyle bir şeyi vardı, kendisi bile yemeyip misafirlerine ikram ederdi. Öyle bir önderin peşinden gidiyorsak zannediyorum sosyal sorumluluk projelerine vs. biraz daha geniş bakabilir, biraz daha geniş düşünebiliriz.” (S. A, 22, Y.Ö, Bilgisayar Mühendisi, İleri).*

Din eğitiminin bireyin günlük yaşamı üzerindeki etkisi hakkında katılımcılar en önemli şeyin günlük hayatta haramın helalin bilinmesi olduğunu söylemişlerdir. Bunun yanında din eğitiminin kişinin nefsinin kontrol etmesine yardımcı olduğunu, insanın doğasında var olan kötü hasletleri bastırabilme yetisi verdiğini ifade etmişlerdir. Din eğitiminin kişiye kazandırması gereken temel şeyin “Allah korkusu” olduğunu belirtmişlerdir. Allah korkusu olmadığında en iyi insanın bile bir yerde bocaladığını söylemişlerdir. Başlangıç ve temel seviyede din eğitimi almış olan katılımcılar ilişkilerde dengeli olmaya çalıştıklarını ve asla hak yememeye gayret ettiklerini söylemişlerdir. Bu kategorideki katılımcılar din eğitiminin

kazandırması gereken temel hasletin vicdanlı olmak olduğunu ifade ederken, orta ve ileri seviyede olanlar salt vicdanın Allah korkusu olmaksızın yetersiz olduğunu belirtmişlerdir. Katılımcılar genel olarak din eğitimi almış bir kişinin insanlara daha hoşgörülü davrandığı için hayatının güzelleştiğini, sükûnet ve itidal sahibi olduğunu ifade etmişlerdir.

Din eğitiminin bireyin günlük yaşamı üzerinde bir başka etkisi olarak katılımcılara günlük hayatta karşılaştıkları problemleri çözmede aldıkları din eğitiminin yeterliliği sorulduğunda, başlangıç seviyesinde din eğitimi almış olan bir katılımcı fıkhi meselelerde yetersiz olduğunu ifade ederken, genel olarak din eğitimi almışlık seviyeleri orta ve ileri olan katılımcılar yeterli olduklarını ifade etmişlerdir. Din eğitimi seviyesi temel düzeyde olan bir katılımcı aklın günlük hayatta karşılaşılan problemleri çözmede yeterli olduğunu, bunun için din eğitiminin çok da gerekli olmadığını ifade etmiştir. Bir katılımcı da dinî bilgisi pek olmadığı için eksiklerinin neler olduğunu bilmediğini söylemiştir.

Aldıkları din eğitiminin günlük hayatta karşılaştıkları problemleri çözmede yeterli olduğunu söyleyen katılımcıların bunu daha çok temel ibadetleri yerine getirmek için gerekli olan bilgiler olarak algıladıkları görülmüştür. Din eğitimi almış olmalarına rağmen bunu davranışa dönüştürememiş olan katılımcılar ise aldıkları din eğitiminin yetersiz olduğunu söylemişlerdir. Fakat konuşmanın devamında katılımcılar ibadet algılarının dışına çıkmışlar, yaşadıkları psikolojik problemler konusunda örtük olarak aldıkları din eğitimi daha çok değerlendirdikleri görülmüştür. Sorular bağlamında olmasa dahi katılımcıların görüşme süresince mutlaka psikolojik sorunlarına atıfta buldukları gözlenmiştir. Aslında din eğitiminde en çok cevap aradıkları konuların, yaşadıkları psikolojik problemler olduğu tespit edilmiştir. Din eğitimi alma durumu ne olursa olsun katılımcıların genel olarak sıkıntılarını atlatma hususunda din eğitimine çok fazla atıfta buldukları gözlenmiştir. Özellikle kadınların aile içi sorunları vb. psikolojik problemleri ile başa çıkmada din eğitimine büyük önem atfettikleri görülmüştür. Din eğitimi bir nevi rehabilite faaliyeti olarak algılayıp, din eğitimcisinden de bu yönde beklentileri olduğu gözlenmiştir.

Din Eğitimi Almış Kişilerden Beklentiler

Katılımcılara “Din eğitimi almış bir kimse ile almamış bir kimse arasında ne tür farklılıklar olduğunu gözlemliyorsunuz?” diye sorulduğunda katılımcılardan din eğitimi alma durumu ileri ve orta olanların neredeyse tamamı bariz farklılıklar olduğunu söylerken din eğitimi almışlık seviyeleri temel ve başlangıç olanlar anlamlı bir farkın olmadığını ifade etmişlerdir. Orta ve ileri seviyede din eğitimi almış olan katılımcılar, aldıkları din eğitiminin yaşamlarını daha kolay kıldığını söylemişlerdir.

Bir katılımcı din eğitimi almış bir kimseden beklentisini *“Seni amel konusunda yani ibadeti ile etkilemesini beklersin. Daha iyi yaptığını gözlemlemek istersin. Hani tamam bilmeyenin belki üzerinde o kadar vebali yoktur ama bilenin daha çok vardır.”* şeklinde ifade etmiştir (A. Ü, 47, İ.Ö, Ev Hanımı, Orta). Karakterinin gelişiminde dinin insana çok şey kazandırdığını ifade eden bir katılımcı *“Din eğitimi almış insanın daha mütevazı olmasını beklerim. Daha alçakgönüllü, daha bilinçli, öfkesine hâkim, örnek olması aslında. Daha yumuşak huylu.”* (N. B, 36, İ.Ö, Çocuk Bakıcısı, Orta) diyerek, din eğitiminin nasıl bir insan yetiştirmesi gerektiği konusundaki fikirlerini söylemiştir. Kendisi üzerinde din eğitiminin önemli bir katkısı olduğunu ifade eden bir başka katılımcımız *“Mesela sabretme konusunda bana çok faydası oldu, ben böyle şey bir tipimdir, asabi, son söyleyeceğini ilk söyleyen.”* demiştir (Z. Ö, 50, Y.Ö, İç Mimar, Başlangıç).

Bir katılımcı din eğitimi almış olan kimselerin dikkatli davranmadıklarında insanlardan daha çok tepki aldığına dair şunları söylemiştir: *“Daha dürüst oluyorlardı, daha ahlaklı işte de ticaretle de. Bilmiyorum hani dinini bilen biriyle bilmeyen birinin ticaret yapması arasında fark olur herhalde. Ya tabi daha dikkatli olanlar oluyor. Zaten namaz kılıyor da dikkatli oluyorsa da hemen halk arasında, bir de namaz kılıyor ya da hacca gitti de diye şey oluyor. Göze batıyor ama diğerinden o beklenmiyor zaten. Zaten hani yapmıyor, bilmiyor gibisine.”* (A. Ü, 47, İ.Ö, Ev Hanımı, Orta).

Başka bir katılımcı din eğitimi almış bir bireyin *“ortamın hareketliliğinden dolayı”*¹ kendisinden bekleneni yapamadığını ifade etmiştir. Fakat bunun yanında din eğitimi almamış bir kişinin de bilgisizliği nedeniyle rahatlıkla hataya düşebildiğini, çok rahat günah işleyebildiğini ifade etmiştir. Yine dinî bilgisi az olan ya da hiç olmayan kimselerin televizyonda konuşan bazı ehliyetsiz hocalardan olumsuz etkilendiklerini ifade etmiştir. *“...bir de herkes bir şeyler söylüyor şu anki ortamda bir sürü olur olmaz hoca dediğimiz vatandaşlar veya âlim dediğimiz arkadaşlar çıkıp bir sürü bilgi kirliliği aktarıyorlar. Oradan buradan. Böyle de olunca çocuklar bakıyorsun sıkıntılılar. Yani bu açıdan bana çok soru geliyor arkadaşlar arasında bilgisi olmayan sürekli bizi bu yönde bildikleri için hemen işte abi şu söyle mi abi bu böyle mi ama bu hoca böyle demişti. Hani bu işte bu din bilgisi eksikliğinden hemen en ön plana bu çıkıyor. Çok fark ediliyor yani çok, aleni olarak.”* (A. T, 36, O.Ö, Muhasebeci, İleri).

Genel olarak katılımcılar din eğitimi almış olan kişilerin daha dikkatli davranmaları gerektiğine işaret etmişlerdir. Ancak bu konuda bazen bilen insanların da farklı davranma-

1 Burada katılımcı *“ortamın hareketliliği”* derken internet, TV vb. kitle iletişim araçları nedeniyle toplumun karışık bir durumda olmasını kast etmiştir. Zira ona göre *“her şey o kadar birbirine girmiştir”* ki insanlar neyin doğru, neyin yanlış olduğunun ayırımını yapamayacak hâle gelmiştir.

dıklarını tespit ettiklerini söylemişlerdir. Neden böyle olduğu sorulduğunda bir katılımcı bunu şöyle izah etmiştir: *“Bence televizyon, bilgisayar gibi şeyler çoğaldı. Mesela ben kızımın bazen tartışıyorum ya biz şunu yapardık, bunu yapardık siz neden bunlardan uzaksınız diye. Şimdi ben aynı şeyleri bunlardan bekliyorum, okuyamıyorlar. Zaman yok ki. Biraz ders yap, biraz bilgisayar, biraz televizyon ama bizde televizyon yoktu. Bilgisayarın adını bilmiyorduk. Zamanımız vardı okuyabiliyorduk. Şimdi bence onları daha çok uzaklaştırıyor.”* (A. Ü, 47, İ.Ö, Ev Hanımı, Orta).

Katılımcıların bazıları da bunun din eğitimi ile alakası olmadığını, din eğitimi almış olan kimselerin illaki iyi kimseler, diğerlerinin kötü kimseler olmayacağını şöyle ifade etmişlerdir: *“Ya o tabii ki insandan insana değişiyor. Din eğitimi almamış, yani çok... Belki dinsiz diyebileceğimiz insanlardan da çok düzgün insanlar var. Tabii onlar bizim ‘kul hakkını’, ‘insan hakkı’ olarak görüyorlar... Din eğitimi almış çok düzgün insanlar da var ama dini kendine göre yorumlayanlar da var. Onun için şu din eğitimi almış çok iyidir, din eğitimi almamış kötüdür denemez...”* (E. Y, 30, O.Ö, Memur, Başlangıç). Başka bir katılımcı (E. Y, 31, Y. Ö, Çalışıyor, Orta) bunu destekler nitelikte din eğitimi almış ya da almamış diye değil aldığı din eğitimi ni özümsemiş ya da özümsememiş diye ayırmak gerektiğini söylemiştir.

Din eğitimi almış olan insanların neden doğru davranmadığını düşündüğü sorulduğunda ileri seviyede din eğitimi almış olan bir katılımcı şu cevabı vermiştir: *“Şimdi dini tabii bir yaşamak için öğrenmek var bir de öğrenmek için öğrenmek var. Yaşamak için öğrendiğiniz zaman mümkün olduğu kadar onu hayatınızda işte olabildiğince sizi ilgilendiren veyahut da toplumla alakası olmayan işte öyle şeyler var ki, işte toplumla beraber, din biliyorsunuz ki bir hayat nizamı, o toplumla beraber yaşanması gereken bir din. Yani bu da ancak işte herhalde cemaatleşmeyle veyahut da daha büyük cemaatler şeklinde yaşamaya çalışılmalıdır.”* (İ. A, 57, İ.Ö, İş Adamı, İleri).

Bir katılımcı (S. A, 22, Y.Ö, Bilgisayar Mühendisi, İleri) din eğitiminin bir insanın üzerinde etkili olmasının temelinde o insanın bu eğitimi isteyip istememesinin olduğunu ifade etmiştir. İnsanların çok değişken bir yapıda olduklarını söylemiş, ailenin ve çevrenin de alınan din eğitiminin etkisinde önemli olduğunu belirtmiştir.

Hayata Bakış Açısı, Tutunabilme Gücü...

Bir katılımcı din eğitiminin insanın hayata bakış açısı, tutunabilme gücü olduğunu, insanı ayakta tutan en önemli güç olduğunu söylemiştir. Bunun da en temel fark olduğunu şöyle ifade etmiştir: *“Yani ciddi anlamda kendini eğlenceye vermiş, din eğitimi almamış birinden*

bahsediyorum, hayatın eğlenceleri içinde, koşturmaları içinde kaybolmuş bir insan görüyorum. Sıkıntılar içinde bocaladıklarını görüyorum. Kendimden söyleyeyim, sıkıntıya düştüğüm zaman benim en büyük destekçim, ayakta durma nedenim yani. Düşünün bir hasta olsanız, sıkıntıya düşseniz, yani tedaviler de bir yere kadar artık, sizi ayakta tutan değer, sağlıkta bile olsun, iş hayatında olsun, bence olmazsa olmaz, din eğitimi almamış bir insanı düşünemiyorum. Aradaki fark; sorunlara bakış açısı, ayakta durma gücü. Arasındaki fark, özellikle sıkıntı anlarında yanlış yönlere yönelebiliyorlar. İnanan bir insan biraz daha kendine hâkim olabiliyor. Çünkü önünüzde haramlar var, yasaklar var. Bunlar çok frenleyici şeyler.. Bu dünya fanidir, sonsuz değildir, bunlar birer imtihan vesilesidir diye bakarak sizi inanılmaz rahatlatıyor. Aslında öyle gerçekten, rahatlatması da bunun bir hikmeti diye düşünüyorum. Arasındaki en büyük fark, yine aynı şeyi söyleyeceğim, hayata bakış açısı, tutunabilme gücü. Düşünün ölüm bir insan için en kötü şey olabilir. Ama inanan bir insan için ölüm bir geçiş kapısı. Ama diğer taraftaki bir insan için ölüm bir yok oluş, sevdiklerinden ayrılma, gelmesi istenmeyen bir şey. Ama inanan bir insan o gelirse de hoş karşılar, hazırlık yapar diye düşünüyorum.” (M. Ç, 34, O.Ö, Öğrenci, Başlangıç).

Psikiyatri ilaçları kullanarak tedavi gördüğünü söyleyen bir katılımcı (Ö. Ö, 19, O.Ö, Ev Hanımı, Başlangıç) özel bir kurumda din eğitimi almaya başladıktan sonra bu tedaviye gerek kalmadığını söylemiştir. Ailevi problemler nedeniyle iki defa ağır depresyon geçiren başka bir katılımcı *“Mevla'nın benim her sıkıntımdan haberi var. Bu benim için imtihan olabilir dedim. Çünkü herkesin bir imtihanı varmış ve ben bunu düşünerek müthiş bir güç aldım.”* demiştir. Benzer şekilde başka bir katılımcı (N. B, 40, O.Ö, Çocuk Bakıcısı, Orta), din eğitimi almış bir insanın depresyona girmesini anlayamadığını, din eğitimi almış bir insanın her şeyin Allah'tan geldiğini bilen, ona inanan insan olduğunu ifade etmiştir. Eşinden boşanmış olan bu katılımcı, boşanma sürecinin ve sonrasında kendisi için çok zor zamanlar olduğunu ama hiçbir zaman Allah'tan umudunu kesmediğini ve hep O'na sığındığını söylemiştir. Bunun kendisini daha güçlü kıldığını belirtmiştir.

Katılımcıların görüşlerinden hareketle kişilerin din eğitimi alıp almadıklarından çok, aldıkları din eğitimini benimseyip benimsemediğine göre tavır aldıkları anlaşılmaktadır. Nitekim aldığı din eğitimini benimsememiş olan kişiler, din eğitimi almamış insanlardan farklı davranmamaktadır. Din eğitimi “ahlaklı insan” olmada önemliyken tek başına ahlaklı insanın yetişmesinde yeterli olamamaktadır. Sağlıklı bir din eğitimi almış olan bireylerin daha sağlıklı ilişkiler içinde olduğu söylenmiştir. Hayata karşı daha olumlu düşünceler içinde oldukları ve olaylara daha güçlü yaklaştıkları görülmüştür. Hayatlarında çeşitli psikolojik sorunlar yaşayan katılımcılar, bu problemlerini aldıkları din eğitimi sayesinde atlattıklarını söylemişlerdir. Katılımcıların ifadelerinden dinin insanı beslediği ve din ile beslenen kişile-

rin daha güzel davrandıkları, daha huzurlu kimseler oldukları anlaşılmaktadır. Din eğitimi almış olan kişilerin işlerinde de daha dürüst davranan kişiler olması beklenmekte ancak bu kişilerin aldığı din eğitimini benimseyip benimsememesine göre gerçekleşebilmekte ya da gerçekleşmemektedir.

Günlük Yaşamda Yerine Getirmekte Zorlanılan Dinî Vecibeler

Kendilerine günlük hayatta yerine getirmekte zorlandıkları dinî vecibelerin neler olduğu sorulduğunda katılımcılardan ikisi hariç tamamı yerine getirmekte zorlandıkları dinî vecibe olarak namazı göstermişlerdir. Başlangıç ve temel seviyede din eğitimi almış olanlarda bu “namazları kılamamak” şeklinde iken, seviyeleri orta ve ileri olanlarda “gece bırakmak, son zamanda kılmak, sabahları bazen uyanamamak” şeklinde ifade edilmiştir. Özellikle çalışma koşulları dinî yaşamaya elverişli olmayan katılımcılar için işleri dinî vecibeleri yerine getirmede önemli engel olarak söylenmiştir. Bu durumun kendilerini işlerinden uzaklaştırdığını ancak yapabilecekleri başka bir şeyin olmadığını ifade etmişlerdir. Aile ortamı dinî hayattan uzak olan katılımcılar da benzer şekilde bu durumun onların dinî vecibeleri yerine getirmelerinde sıkıntı oluşturduğunu söylemişlerdir.

Bu hususta bir katılımcı *“Yaşadığınız ortam dini şartlara çok uygun değilse orada insan bazen direnemeyebiliyor. Bunu ben kendimde görmekle beraber birçok arkadaşımın da duyuyorum. Sizin hassasiyetleriniz var evet ama karşınızdakinin yoksa çok zor durumda kalabiliyorsunuz”* (T. T, 44, İ.Ö, Sekreter, İleri) demiştir. Başka bir katılımcı (C. E, 30, Y.Ö, Akademisyen, Temel) seküler bir çevrede eğitim aldığını ve bu seküler ortamın uyguladığı mahalle baskısı nedeniyle oruç tutmakta zorlandığını ifade etmiştir.

Yerine getirilmekte zorlanılan bir başka vecibe ise düzenli Kur’an-ı Kerim okumak olmuştur. Sürekli abdestli olamadıkları, verilen fetvalara itibar etmedikleri için de abdestsiz okumak istemediklerini söyleyen katılımcılar, bu durumun kendilerini üzdüğünü ifade etmişlerdir.

Bir erkek katılımcımız dinî tebliğ etmenin de bir vecibe olduğundan hareketle bunu yerine getirmekte zorlandığını söylerken; bir başka erkek katılımcımız da karşı cinsle olan münasebetler noktasında bazen sınırı korumakta zorlandığını ifade etmiştir. Bir katılımcımız eksiklik olarak tesbihatlarını yapamamayı göstermiştir. Yine yenilmesi ve içilmesi şüpheli olan yiyeceklerden kaçınamamakta bir zorluk olarak ifade edilmiştir.

Din Eğitiminde İhtiyaçlar

İlk yetişkinlik döneminden itibaren kişinin evlenmek, iş edinmek, çocuk yetiştirmek, genişleyen aile çevresi ile sağlıklı iletişim kurabilmek vb. pek çok sorumluluğu vardır. Yetişkinliğin ilerleyen dönemlerinde artık çocuklarını büyütmüş, işlerinin sorumlulukları artan, hayatın yoğun temposundan sıkılan kişiler için din eğitimi başlı başına bir ihtiyaç olmaktadır. Özellikle de yetişkinliğin son dönemlerine ulaşmış olan katılımcılar için artan boş zaman ve emeklilik sonrası değerlendirilmede din eğitimi önemli bir ihtiyaç olarak görülmektedir.

En temelde ihtiyaç olarak insan olmanın ne demek olduğunun anlatılmasını isteyen bir katılımcı *“Mesele olarak aslında din nedir hatta öncesinde insan nedir? Din eğitimi alacak kişiyi kendisiyle bir baş başa bırakmak, önce kendisini tanıtmak lazım. Bu süreçte kendisine yarayacağı şeyleri kullanacağı için, onları öğreneceği için önce bir insan olmasını, insanlık nedir, insan nedir, yaşam nedir bunları anlatmak, daha sonra biraz daha toplum ve toplum yaşantısını anlatmak sonrasında din kavramını açıklamak, ondan sonra da İslam dinini özellikle anlatmak. O şekilde müfredat yolu izlenebilir. İnsan olduğunun özellikle o noktadayım başta da söyledim farkına varmasını sağlamak gerekir ki algıları biraz daha açılınsa göreceği derse, göreceği konulara.”* demiştir (S. A, 22, Y.Ö, Bilgisayar Mühendisi, İleri).

Toplumun en önemli ihtiyacının din eğitimi olduğunu ifade eden bir katılımcı *“Toplumun din eğitimi alması lazım. ‘Neden?’ diyeceksiniz... Din eğitimi almadığı sürece hiçbir şey yapamazlar. Çünkü insanlar içinde Allah korkusu olmadıktan sonra her türlü işi yapabilirler. Şunu şuradan alıp da cebine koyduğu zaman, koyup onu da kimseyi burada kameralar filan olmadığını bilirse, Allah’ın kendisini göreceğiyle ilgili bir problemi de yoksa zaten alır cebine koyar gider. Ama sağlam bir din eğitimi almış olan dindar bir insan bunun sonunda hesabının sorulacağını bildiği için o işlere yanaşmaz.”* (E. Y, 30, O.Ö, Memur, Başlangıç) şeklinde açıklamıştır.

Din eğitimi alma durumu hangi seviye de olursa olsun katılımcıların tamamı din eğitiminin başlı başına bir ihtiyaç olduğunu ifade etmişlerdir. Kendilerine “din eğitimi noktasında ihtiyaçların neler olduğu” sorulduğunda din eğitimi programlarının içeriğine atıfta bulunarak bazıları “ibadet ve ilmihal bilgisi” eksikliğini ifade ederken bazıları da “Allah’a iman” noktasında ciddi eksikliklerin olduğunu ifade etmiştir. İnsanların fiillerinden yola çıkarak ahiret inancının kazandırılmadığı söylenerek bunun da önemli bir ihtiyaç olduğu belirtilmiştir. Bu eksikliklerin sadece kendilerinde olmadığını belirten katılımcılar çevrelerinde gözlemledikleri kadarıyla bu konularda insanların bilinçlenmeye çok fazla ihtiyaç duyduklarını söylemişlerdir.

Bir katılımcı kendilerinin genç gurubu ile ilgilendiklerini, onlarda gözledikleri en önemli eksikliğin “boşluk” olduğunu ifade etmiştir. Bunun nedeni olarak da eğitim sisteminin bu boşluğu dolduracak yetkinlikten yoksun olduğunu ifade etmiştir. Aynı katılımcı gençler üzerinde yaptığı gözlemlerde ilmiyal bilgisinin en büyük eksiklik olduğunu ifade etmiştir. Sonrasında İslam ahlakı, akait ve peygamberler tarihinin verilmesi gereken temel bilgiler olduğunu söylemiştir.

Odak grup katılımcıları en önemli ihtiyacın gençlere cinsel ahlakın kazandırılması olduğunu söylemişlerdir. Aynı zamanda Müslümanların iş ahlakını kazanmalarının da önemli bir ihtiyaç olduğunu söylemişler *“Adam Müslüman ama aynı kapitalistler gibi yalan dolanla alışveriş yapıyor.”* demişlerdir. Odak grup katılımcılarından Aydın ise en önemli ihtiyacın okul öncesi eğitim olduğunu, bunun çok ihmal edildiğini söylemiştir.

Katılımcılarca bir başka ihtiyaç olarak gençlere yönelik din eğitimi kaynaklarının yetersizliği söylenmiştir. Temelde de gençlere yönelik yazılmış bir ilmiyalin olmaması ifade edilmiştir. Bunun yanında peygamberler tarihi, İslam akaidi gibi konularda da gençlerin kafasını karıştırmayacak şekilde kaynaklar hazırlanmalı denilmiştir.

Din eğitiminde en önemli eksikliklerden birinin dinin mantığının öğretilmemesi olduğunu ifade eden bir katılımcı (E. Y, 31, Y.Ö, Çalışıyor, Başlangıç); öncelikle çocuğa kazandırılması gerekenin *“Allah nedir, yani ben niye yaratıldım niye Allah’a tapmalıyım?”* sorularının cevaplarının olduğunu söylemiştir. Çocuklara ibadetlerin de mutlaka öğretilmesi gerektiğini ancak temelde bu ibadetleri niçin yapması gerektiği bilgisinin verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Çocukların din eğitiminde en önemli eksikliği ise bu katılımcı tarafından şöyle ifade edilmiştir. *“Ama bunların neden olduğunu, neden yapması gerektiğini bilmiyor. Temel sorun da bu, yani neden olduğu öğretilmeden direkt ezberle, hani bizim klasik eğitim sistemimiz vardır ya biz de o şeyde yetiştik zaten maalesef. Bir şeyin nedenleri anlatılmadan, yolunu gerçekten kalbine aşılardan direkt ‘Şunları şunları yapmalısın,’ diye onu çocuğun kucağına atıyorlar, sonra çocuk büyüyünce ne oluyor, bende olduğu gibi şey oluyor, ‘Ne, bunlar ne, ben bunları niye yapıyorum, bu şartlar, neden namaz kılınmalı, neden Allah işte namaz kılınması gerektiğini söylemiş, neden oruç var, neden Hacca gitmek var?’ Bunları kendi kendinize büyüyünce sorgulayıp anlamaya çalışıyorsunuz, sonra buna karşıt şeyleri de okuyup anlamaya çalışıyorsunuz, hâlbuki baştan verilse daha sağlam bir şey olur diye düşünüyorum ben.”*

Katılımcılar insanlara saygının kazandırılmasının önemli bir ihtiyaç olduğunu söylerken anne babasına karşı gelen, büyüklerine saygılı davranmayan gençlerin din eğitimi aldıklarında böyle yapmayacaklarını düşündüklerini ifade etmişlerdir. Son dönemlerde insanların birbirleri ile sağlıklı iletişim kuramamalarının da önemli bir eksiklik olduğunu belirten

katılımcılar din eğitiminin insana bu becerileri kazandırması gerektiğini söylemişlerdir. Aile içi ilişkilerin kopuk ve sorunlu olduğunu ifade eden katılımcılar, aile bireylerinin birbirine nasıl davranması gerektiğine dair büyük boşlukların olduğunu, aile kurumunun bekası için bu konuda büyük ihtiyaçların olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim odak grup katılımcılarından Poyraz derneğe din eğitimi ihtiyacı için gelen hanımların pek çoğunun aile içi sorunlarının olduğunu, kendilerinden psikolojik yardım talep ettiklerini söylemiştir. Aynı şekilde odak grup katılımcılarından Tekin de insanların dinî rehberliğe çok ihtiyaçlarının olduğunu ifade etmiş, bu konuda çok ciddi sıkıntıların yaşandığını söylemiştir. Yine Poyraz “Bilgiye çok kolay ulaşılabilen bir çağdayız. Bizim asıl ihtiyacımız olan bu bilginin davranışa dönüştürülmesidir.” demiştir.

Katılımcılar din eğitiminin en önemli ayağı olan eğitici meselesinin ihmal edildiğini belirtmişlerdir. 28 Şubat sonrası programların içeriklerinin boşaltılmasını “kuşa çevrilmesi” şeklinde ifade eden katılımcılar, din eğitimcilerinin kalitesinin düşmesini, gerekli donanımdan yoksun olmasını önemli bir eksiklik olarak görmüşler, eski hocaların daha donanımlı ve daha istekli olduklarını, bir şeyler öğretme konusunda öğrencileri daha çok zorladıklarını söylemişlerdir.

Din eğitimcilerinin insanların dönemsel özelliklerine dikkat ederek eğitim faaliyetlerinde bulunması gerektiğini ifade eden bir katılımcı, kiliselerin müritlerine verdiği birlik duygusunu, camilerin cemaatlere veremediğini gözlemlediğini söylemiştir. Özellikle kadınlar noktasında camilerin sıkıntıları olduğunu ifade etmiştir. Erkeklerin camilerde hocalara, akıllarına takılan soruları rahatlıkla sorabilmelerine karşın kadınların böyle yüz yüze soru sorabilecekleri kimselerin olmamasının da önemli bir eksiklik olarak gören katılımcılar bu konunun önemli bir ihtiyaç olduğunu ifade etmişlerdir.

Toplumda dinin gerektiği kadar ilgi görmemesinden hoşnutsuz olduğunu belirten bir katılımcı bunu, ibadetin gizli yapılması söyleminin sanki ibadetin yasaklı bir şeymiş gibi algılanmasına yol açtığı şeklinde söylemiştir. Bir katılımcı da ticari hayattan, söz vermenin ehemmiyetinden hiç bahsedilmediğinden din eğitimi deyince sadece namaz, oruç, nafile ibadetlerden, uçmaktan kaçmaktan bahsedildiğini ifade etmiştir. Din eğitiminin hayata yönelik olmamasının en önemli eksiklik olduğunu söylemiştir. İnsanın hayatında en önemli kurumun aile olduğunu ifade ederek ailelerin bilinçsiz ve eğitimsizliğinden yakınan bir katılımcı, en büyük eksikliklerden birinin de ailelerin eğitilmemesi olduğunu belirtmiştir. Ailelerin eğitiminin en önemli ve giderilmesi en öncelikli ihtiyaç olduğunu ifade etmiştir.

Ailelerin eğitiminin en önemli ihtiyaç olduğunu söyleyen katılımcılardan biri, ailelerin çok yoğun bir tempoda olduklarını ve evlerde yaşlıların bulunup çocuklara din eğitimini ver-

mesi gerektiğini şöyle ifade etmiştir: *“Benim bir ninem (annemin annesi) vardı, pencerenin önüne otururdu, başlardı anlatmaya: ‘Ölünce şöyle olacak böyle olacak. Dinim İslam, kitabım Kur’an, Peygamber’im Hz. Muhammed, ehli-sünnet vel cemaat amelde mezhebim’ bunları öğretirdi. Yaşlı olup da evde çocuklara öğretecek insanlar lazım, ama bizim çocukların öyle bir şansı olmadı. Teknoloji de belki öğretiyor ama aynı şey kalmıyor kafanızda. Onun birebir öğretmesi daha etkiliydi. O da abdestli namazlıydı ve bize öğretirdi. Şunlar günah olur, şöyle yapma derdi. Tabi onlar günah kelimesini çok sık kullanırlardı. Şimdi biz çocukları korkutmayalım diye günah demiyoruz ama ‘yanlış olur, hata olur, kötü olur yapma’ diyoruz. Ama eskiden babam mesela, vapurda satılan sayfa gibi şeyler getirirdi; 32 farz, 52 farz yazıyordu. Bizim çocuklarımız bunları bilmiyorlar ama biz öyle öğrendik. Ben aynı şeyleri çocuklarıma öğretemedim tabi.”* (Ç. E, 48, Y.Ö, Şehir ve Bölge Planlamacısı, Başlangıç). Bu görüşlerden hareketle, çekirdek ailelerin ana form olmasına rağmen geniş aile sisteminin ve yaşantısının varlığını devam ettirmesi nesiller arası değer aktarımının da kesilmediğine işaret ettiğini söyleyebiliriz. Yaşlılık dönemini yaşayan insanlar daha ilk çağlardan itibaren toplumun dinî yaşantısı üzerinde önemli bir etkiye sahip olmuştur (Kalem, 2006: 26). Yaşlılar gerek değerlerin nesiller arası aktarımında gerekse şifahi gelenekle, nesillere dinî duygularla yoğrulmuş yaşantı sunabilmektedirler.

Başka bir katılımcı *“Mübarek günlerde Kur’an okuyup dua etmekle, Dua ezberlemekle bitmiyor din eğitimi. Ben din eğitimi almadan önce çocuklarımı yetiştirmiyordum. Nasıl çocuk yetiştirmeliyiz nelere dikkat etmeliyiz bunun eğitimini de vermeli bize din eğitimi”* demiştir (Ş. K, 39, İ.Ö, Ev Hanımı, Orta).

Genel olarak katılımcılar din eğitiminde giderilmesi gereken ihtiyaçlar periyodu olarak, eğitimin kendisinden başlayıp eğiticiye, din eğitiminde kullanılan yöntemlere, müfredata, öğretilen bilginin niteliğine kadar pek çok konuda eksikliklerin olduğunu ifade etmişlerdir. İnsanların anlayışlarının değişmesiyle birlikte ahiret inancının yok olmaya başladığı, insanların inancının tahrip edildiği tespit edilmiştir. İnsanların din eğitimi algıları sınırlı olduğu için din eğitiminin namaz, dua ve sure ezberlemeden daha fazlasını ihtiva ettiği yaklaşımı benimsetilmelidir. Özellikle insanların diğer insanlarla olan ilişkileri konusunda din eğitimine çok önemli görevler düşmekte, aile içi ilişkilerin düzenlenmesinde insanlar din eğitimine daha çok ihtiyaç duymaktadır. Katılımcıların ifadelerinde, din eğitimi alma durumu ne olursa olsun tamamının, din eğitiminden en çok bekledikleri şeylerin insan ilişkileri güzel, başkasına saygı duyabilen, anne baba hakkına riayet eden, onlara güzel davranan, eşine ve çocuklarına güzel davranan bireylerin yetiştirilmesi olduğu görülmüştür.

Din Eğitiminde İhmal Edildiği Düşünülen Konular ve Gruplar

Din eğitiminde görülen ihtiyaçların neler olduğu sorusunun ardından kendilerine “Din eğitiminde ihmal edildiğini düşündüğünüz unsurlar nelerdir” diye sorulduğunda; katılımcılar ilk olarak “kuru kuruya robot gibi şuarsuz” bir eğitimin verildiğini dolayısıyla öğrenilenlerin davranışa dönüştürülmesinin ihmal edildiğini ifade etmişlerdir. Bir başka ihmal edilen husus olarak ilmiyal noktasındaki eksiklikten şikâyet etmişler, insanların namaz vb. temel ibadetlerin nasıl yapılacağı noktasında yetersiz ve bilgisiz olduğunu söylemişlerdir. Genel olarak katılımcılar, dinin ahlaki yönüne daha çok değinilmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

Bilgi eksikliğinin yanında bilginin davranışa dönüşmesi noktasında da çok ihmalkâr davranıldığını ifade eden katılımcılara bunun nasıl çözülebileceği sorulduğunda din eğitiminin hayatla iç içe ve uygulamalı verilmesinin bir çözüm olabileceği söylenmiştir.

Katılımcılara genel olarak din eğitiminde ihmal edildiğini düşündükleri özel grupların olup olmadığı sorulduğunda iki kadın katılımcı, erkeklerin ihmal edildiğini söylemiştir. Erkeklerin yalnızca cuma günleri cuma hutbelerinde bir şeyler dinleyebildikleri ancak hutbelerin de memleket meseleleriyle doldurulmuş olduğunu söylemektedir. 2012 yılında Ankara Müftülüğü tarafından hazırlanan hutbelerin içeriğine bakıldığında; “Günahlardan Sakınmak”, “Cuma Namazı ve Önemi”, “Affedilmenin Yolu Affetmektir”, “Zikir ve Gönül Huzuru”, “Dün’ Eylediğimiz Günler”, “Bir Can Da Siz Olun!”, “Medeniyet Yolculuğu: Hicret, Muharrem’in Hatırlattıkları”, “Allah için Sevmek”, “Camiler ve Gönüllüleri”, “Kalbin Gıdası Muhabbetullahtır”, “Kurban İbadeti”, “Kurban Bayramı”, “Müminler İşlerini İstişâre ile Yürütür”, “Eğitim-Öğretimin Önemi”, “Hayra Anahtar Olabilmek”, “Evrensel Yolculuk: Hac”, “Yeter ki Gönüller Engelli Olmasın”, “İnfak ve Yardımlaşma Ahlâkı”, “Kadir Gecesi”, “Ramazan Kazanımları”, “İslam Huzur ve Barış Dinidir”, “Hayatımızın İnşasında Sünnetin Yeri”, “İnsanî Değer Olarak Hayâ”, “Ramazanı Okullaştırmak”, “Ramazan Bayramı”, “Ben Oruçluyum’ diyebilmek”, “Sevgi ve Barış Dili: Selâm”, “Şükür Bilinci”, “Kur’an Eğitimi”, “Mirâc Kandili”, “Emanete Riayet”, “Berât’a Yol Aramak”, “Metânet Sahibi Olmak”, “Aile Bilinci”, “Üç Aylar ve Regaip Kandili”, “Fetih Şuuru”, “Kardeşlik Çağrısı”, “Kardeşlik Ahlakı ve Hukuku”, “İletişimin Dili: Selâm”, “Sorumlu ve Duyarlı Bir Varlık Olarak İnsan”, “Dostluğa Açık Gönüller”, “Kulun Mevla’sıyla İletişimi: Dua”, “Aziz Şehitlerimize”, “Öfke Baldan Tatlı mı?”, “Bereket Vesilesi: Sila-i Rahim”, “Mevlid-i Nebi”, “Sadakat”, “Sevgi ile Yaşamak”, “Ömür Sermayesi: Gençlik”, “Ahiret Azığı: Kalb-i Selim”, “Tevekkül”, “Toplumsal bir Hastalık: Gıybet”, “İletişim Ahlakı” gibi konuların yer aldığı görülmektedir. Bu konu başlıkları ve dağılım göz önüne alındığında hutbelerin içeriğini eleştiren katılımcıların görüşlerinin yerinde olduğu söylenebilir. Nitekim incelenen hutbelerde özellikle imanla ilgili konuların yeterince yer almadığı görülmektedir.

Benzer şekilde hutbeler ve vaazlarla ilgili yapılan bir alan araştırmasında katılımcıların % 26,8'i vaaz ve hutbelerden bilgi ve duygu açısından tatmin olduğunu, % 51,3'ü kısmen tatmin olduğunu, % 21,9'u ise tatmin olmadığını belirtmiştir. Vaaz ve hutbelerden tatmin olmama nedeni olarak ise "hep aynı, bilinen konuların ele alınması", "dinle doğrudan ilgili olmayan konuların işlenmesi", "hitabet tarzının etkili olmaması" ve "bazen anlatılanların anlaşılmadığı" gibi gerekçeler öncelikli olarak sıralanmıştır (Dam, 2002'den aktaran Kaymakcan, 2003). Aynı araştırmada katılımcıların en çok konuşulmasını istediği konular sırasıyla iman ve ibadet (% 37,1), ahlak (% 29,5) ve güncel toplumsal konular (% 19,8)'dir. Bu verilerden hareketle hutbelerde kişilerin beklentilerinin tam olarak karşılanmadığı ifade edilebilir. Yukarıda hutbeler ve vaazlarla ilgili araştırmada yer alan değerlendirmelere ilaveten bu uygulama ile ilgili olarak zamanlama, kullanılan metotlar ve uygulama biçimleri açılarından sorunlara değinilmektedir (Kaymakcan, 2003).

Bir kadın ve bir erkek iki katılımcı her şeyin erkekler göre yapıldığını kadınların daha çok ihmal edildiğini, bunu da camilerde onlara ayrılan namaz kılma bölmelerinden anlaşılacağı ifade etmişlerdir. Bir erkek katılımcı da gençlere yönelik faaliyetlerin yeteri kadar yapılmadığını, bunun çok büyük bir ihmal olduğunu ifade etmişlerdir. Erkeklerin bu konuda eksik olmalarının kadınların dinî gelişimine etkisi olduğunu söyleyen bir katılımcı, hanımların sohbetlerde öğrendiklerini eşlerine ilettikleri vakit "başıma hoca mı kesildin" dediklerini, kendilerinin dinî bilgiden yoksun olmaları sebebiyle böyle davrandıklarını söylemiştir.

Başlangıç seviyede din eğitimi almış olan bir kadın katılımcı, babaların din eğitimi faaliyetlerini tamamen annelere bırakmış olduğunu, annelerin de erkek çocukların eğitimi noktasında yetersiz kaldıklarını ifade etmiştir. Erkeklerin, çocukların din eğitimi konusunda annelere yardımcı olmaları gerektiğini söylemiştir. Dolayısıyla din eğitiminin aileyi kuşatmayan, parçalı bir yapıda cereyan ettiği, bireysel yansımalarında, şuur ve eylemleri sosyal grup içinde ötekileştirici bir karaktere büründürdüğünden söz edilebilir. Bu da din eğitiminde ihmal edilen önemli bir husus olmaktadır.

Genel olarak ihmal edilen özel gruplar arasında engelli kimseler söylenmemiş, araştırmacının hatırlatması ile bunu hiç düşünmediklerini ve onlara yönelik bir faaliyet hiç duydıklarını ifade etmişlerdir. Şayet böyle bir çalışma yoksa bunun, asla affedilemez bir ihmal olduğu söylenmiştir. Bir kadın katılımcı (N. B, 40, O.Ö, Çocuk Bakıcısı, Orta); yetiştirme yurdundaki çocukların din eğitiminde ihmal edilen özel gruplardan olduğunu söylemiştir. Bu çocukların diğerlerinden daha fazla dinî eğitim alması gerektiğini ifade etmiş, toplumun sağlıklı bireylerden oluşabilmesi için bunun önemszenmesi gerektiğine vurguda bulun-

muştur. Aynı katılımcı elit kesimin çocuklarının da din eğitiminde ihmal edildiğini belirtmiş; *“Onlar çok fazla ihmal ediliyor çünkü çevremde çok var. Cemaatlerin dışında da özel okullar çok fazla olduğu için herkes kendine göre din eğitimi veriyor ya da vermiyor. Bu çocuklar özel okulların inisiyatifine bırakılmış durumdadır.”* demiştir.

Cezaevlerinde kalan kimselerin dinî desteğe çok ihtiyaç duyabileceklerini söyleyen bir katılımcı, onların da din eğitiminde ihmal edilmemesi gerektiğini söylemiştir. Diyanetin bu konuda çalışmalarının olduğunu bildiğini söyleyen katılımcı, bunun hizmet öncesi eğitim olmaksızın başarılı olamayacağını vurgulamıştır. Nitekim Özdemir de Diyanet İşleri Başkanlığının her ne kadar cezaevi vaizliği ve yetiştirme yurtlarına hoca gönderilmesi gibi bir yapılanması olsa da bu alandaki çalışmalar eğitim materyali ve kitabının olmaması ve burada görevlendirilen vaizlerin eğitici eğitimine tâbi tutulmaması, personel sayısının oldukça yetersiz olması ve eğitim için koşulların kullanılması gibi sorunların olduğu tespitinde bulunmuştur (Özdemir, 2006).

Bir katılımcı çocukların izleyebileceği düzgün çizgi filmlerin olmaması, hep yabancı kaynaklı çizgi film izlemek durumunda kalmaları nedeni ile yabancı etkilere maruz bırakıldıklarını söylemiştir. Çocuklara yönelik dinî programların yapılmamış olması, hâlihazırdaki programların onları olumsuz etkilemesinin önemli bir eksiklik olduğu belirtilmiştir. Karı koca arasındaki münasebetler ve cinselliğe yönelik eğitim de ihmal edilen konular arasında sayılmıştır. Cinsel yaşama yönelik kaynakların çok yetersiz ve sayı olarak da çok az olduğunu söyleyen bazı katılımcılar, bu konuda daha sağlıklı bilgi almak istediklerini ifade etmişlerdir.

Din eğitiminde insanlara şuur, birlik şuurunu kazandırmanın çok ihmal edildiğini söyleyen bir katılımcı *“Öyle bir şey ki Türkiye’de olmayan Türk kardeşlerimiz ne kadar zulüm görürse görsün biz onları unutmamışız. Çok ilginç, önceki gün Doğu Türkistan da Kur’an kursu yakıldı, 18 öğrenci yandı ve kimsenin kılı kıpırdamadı. Oradaki çocuklar müslümandı, yapanlar Çinlilerdi, küçücük çocuklar çok büyük kâbuslar yaşadılar ve biz bunları görmezden geldik. Şöyle bir durum var, kimliğimizi unuttuğumuz için bunları da hatırlamıyoruz. Ben bunun için çok büyük mücadele veriyorum. Dediğim gibi çok fazla dejenere olduk. Nasıl diyeyim, çok açıldık, batıya çok döndük yüzümüzü. Çok batılılaşıma heveslisi olduk, gene burada İslam’ın doğru düzgün anlatılmamasının çok rolü var, dini duygularımızı ve manevi duygularımızı kaybettik. Bunu ona bağlıyorum ve bunu okullarda da yetersiz buluyorum. Her ikisini de hem dini hem kültürel kimliğimizi kaybetmek okullarda başladı. Aileler de çok önemsemiyor. O kadar dümdüz yaşıyoruz ki, hiçbir şeyi göremez hale geldik.”* (N. B, 40, O.Ö, Çocuk Bakıcısı, Orta).

Engelli ve çocuklar üzerine yapılan değerlendirmelerden, din eğitiminde bireylerin kendilerini sorumlu hissetmedikleri, engelliler konusunda yalnız ilgili görevlilerin; çocuklar

konusunda da televizyon gibi temel ilgi alanlarının tesirli olacağı kanaati öne çıkmıştır. Buradan bireylerin din eğitimi konusunda sürekli havaleci bir tutuma sahip oldukları görülmektedir.

Dini bilginin mahiyeti itibarı ile bireylerin öncelikli olarak Allah'a karşı sorumluluk hissi taşımaları dolayısıyla bir şuur hâlinde gerçekleşmesi, bu şuurun mutlaka sürekli bilgi birikimi ile desteklenerek, iman-amel bütünlüğü sağlanmasının gerekliliği öne çıkmaktadır. Burada dini bilginin bireyde var edeceği şuurlanmanın toplumda, yani günlük hayatta nasıl yansıtacağı din eğitimi alanının bilgisi dâhilinde olmalıdır. Çünkü katılımcıların, "hayatla içişelik"ten kastettikleri dünya ile "şuur" - "pratik" olarak tarif ettikleri *imani* ve *ameli* alanın nerede buluşacağı ancak bu bilgi alanı ile çözülebilmektedir.

Kadın katılımcıların din eğitiminde ihmal edilen konu ve gruplara verdikleri cevaplarda aslında yaşadıkları sorunları dile getirdikleri gözlenmiştir. Kocaları ile sorun yaşayan katılımcılar, erkeklerin çok ihmal edildiğini söylemişlerdir. Bunu destekler nitelikte böyle söyleyen katılımcılar sık sık "din eğitimi almış olsaydı bana böyle davranmazdı", "çocukları ile daha fazla ilgilenirdi" diyerek eşlerinin bu konuda eksikliklerini dile getirmişlerdir. Benzer şekilde kadınların ihmal edildiğini söyleyen erkek katılımcılar, eşlerinin yaşadığı problemleri din eğitimi ile çözebileceğini düşündüklerini sık sık ima etmişlerdir.

Din Eğitimcisinde Olması Beklenen Vasıflar

Yetişkin öğrenenin ihtiyaçlarının belirlenmesinde, öğrenen merkezli bir eğitim ortamının düzenlenmesinde, eğitimin planlanmasında, hazırlığında ve uygulanmasında eğitimcinin rolü önemli olmaktadır. Ayrıca eğitimcilerin etkili iletişim becerilerini kullanmaları da oldukça önemlidir. Bunun yanı sıra kendi kişisel özelliklerini tanımak ve yetişkin öğrenenlerle uygun iletişim kanalları oluşturmak eğitimin başarısına olumlu yönde katkıda bulunacaktır. Öğrencinin elde edeceği başarının düzeyi üzerinde öğretmenlerin önemli rolünün olduğu da bir gerçektir. Öğretmen, mesleki nitelikleri yanında kişisel özellikleri ile öğrenci başarısı üzerinde geniş bir etki oluşturur (Temel ve Aksoy, 2001: 117). Din eğitiminin en önemli unsurlarından biri olan din eğitimcisi, gerek bilgi yönünden gerek sosyokültürel yönden donanımlı, yetişmiş, söz-davranış uyumuna sahip olup olmadığı oranda öğrenciler üzerinde olumlu ya da olumsuz etkiler bırakabilmektedir.

Kendilerine nasıl bir din eğitimcisi olmalı diye sorulduğunda katılımcılar genel olarak, donanımlı, her alanda bilgi sahibi olan, teknolojiyi etkin kullanabilen, müsamahalı, hoşgörülü, sabırlı, nezaketli, insan ilişkileri iyi olan insanlar olmaları gerektiğini ifade etmişlerdir.

İdeal din eğitimcisi hakkında en çok söylenen şey ise onların şahsında dinin tanımlanıyor olduğundan hareketle örnek kimseler olmaları gerektiği olmuştur. Hak konusuna riayet etmeleri gerektiğini, zeki olmaları, buyurgan olmamaları, zorlayıcı olmamaları, en önemlisi de söz davranış uyumu göstermeleri gerektiği belirtilmiştir.

Bu hususta bir katılımcı din eğitimcisinden beklentilerini ifade ederken (N. B, 40, O.Ö, Çocuk Bakıcısı, Orta); onların en temelde işlerinin kutsallık taşıdığı farkında olarak hareket etmeleri gerektiğini söylemiştir ve *“Bir kere sakın insanlar olmalılar. Atıyorum bir memur sıfatında olamazlar onlar çünkü kutsallık da işin içine giriyor. Mesela vergi dairesindeki memurun karşılaşmasıyla aynı olacaksa onun tavrı o zaman insanlar oraya gitmezler. Çünkü vergi dairesine mecburen gidiyorsun da oraya bir mecburiyetin yok dolayısıyla ekşi suratı orada da göreceksen gitmezsin. O yüzden birincisi bu olmalı, ikincisi tatmin edici olmalılar yani. Tatmin edicilikten de kastım şu: ben bir soru sorduğum zaman genel geçer bir cevap veriyorsa mesela siz hocanıza bir şey sorarsınız sizi tatmin edemez bir daha ders almazsınız ondan yani bunun gibi dolayısıyla çalışanların çok kalifiye olması gerekiyor. İşin içine kutsallık girdiği için daha farklı olmaları beklenir yoksa oradaki insanlar da insan melek değiller. Dini öğretecek olan kişi, öğrenecek olan kişiden psikolojik olarak bir üstünlük içindedir. Şöyle dini anlatan kişi onun dini yaşamasını istiyor dolayısıyla adam şu bilinçle gidiyor biraz “ya o bana anlatacak, o benim dini yaşamamı istiyor, öğretecek” gibilerinden. Dolayısıyla bir sıfır geride başlayacak. Din adına konuşan herkes öyledir yani çünkü sen bir yargıda bulunuyorsun şöyle yapılmalı diye, insan neden kardeşim diyor. Senin ilk önce ona anlatıp ikna etmen gerekiyor bir, ikincisi de tatmin etmen gerekiyor anlatırken. Dolayısıyla zeki insanlar olması lazım psikolojik üstünlüğü karşısındakinden alması için buyurganlık olmamalı. Din eğitimcisinin zorlamaması gerektiğini düşünüyorum.”* demiştir.

Din eğitimcilerinin sahip olması gereken vasıflar hususunda bir katılımcı *“Hocalar biraz daha çağdaş olabilir. İnsanları korkutmadan, gençleri de biraz daha etkileyebilmeli. Bugün neden etkileniyorsa biraz buralara da girmeli. Din bir öcü gibi gösterilmemeli, bilhassa çocuklara ve gençlere.”* (K. E, 49, Y.Ö, Emekli, Temel) demiştir.

Yine bir başka katılımcı *“Bir kere dürüst olacak. Esprili olacak. Ama tabi ben dürüstüm demekle de dürüst olunmuyor. Bunu davranışlarında görebileceksin, tutarlı olacak, kullara yani belli çıkar gruplarına değil sadece Allah’a hizmet edecek. Bunlar yeterli. Her şeyden önce birçok şeyi içinde sindirmiş olmalı, egosunun yüksek olmaması gerekiyor, bir de sevdirmesi gerekiyor anlatırken. Çünkü ben dediğim gibi kuran kursuna gittiğim dönemlerde çok muzdariptim. Beni çok ciddi etkiledi. Din eğitimi almış insanların çok çok mütevazı, çok hoşgörülü, daha seviyeli ve örnek olması lazım.”* (N. B, 36, İ.Ö, Çocuk Bakıcısı, Orta) demiştir.

Bir başka katılımcı *“Din eğitimi veren bir kişi ne verdiği için, ne yaptığı için farkında olmalı. Ben ne yapıyorum? Ben burada hocalık yapıyorum. Bir de kendini sürekli yenileyen, gelişen en azından öyle olmaya çalışan kimseler olmalı. Öğrencisine karşı sürekli sorumluluk hissini ayakta tutan birisi olmalı. 100 öğrenciye ders verebilirsiniz, tamam 100 öğrencinin hepsiyle bir anda ilgilenemezsiniz ama bir öğrencinizi de herkesin içerisinde aşılayabilirsiniz. Bu tür noktalara dikkat eden, insani noktalara hususiyet gösteren bir insan olmalı. Bunun dışında yaşayışıyla kötü örnek olacak bir hoca olmamalı. Çünkü insanın düşüncesi birçok şeye kayabilir veya psikolojisi çok bozuktur, ne bileyim sabah akşam ders aralarında sigara içen bir hoca olmamalı. Eğer yurtta yurttan kalmayan bir hoca olmamalı yani. Her konuda saygın bir kişiliğe sahip olan, karşıdan baktığın zaman bu iyi eğitimli bir hoca, çok şey öğretiyor, benimle ilgili, beni sevip sayıyor, yani şu dedirtmek lazım ‘ben öyle bir öğrenci olmalıyım ki hocam şey olmasın’ böyle bir insan olmalı bu din eğitimi veren şahsiyet.”* şeklinde açıklama yapmıştır (S. A, 22, Y.Ö, Bilgisayar Mühendisi, İleri).

Genel olarak katılımcılar din eğitimcilerinin giyim kuşam, hitabet, insan ilişkilerindeki tavrı, karakteri noktasında kendileri üzerinde çok etkilerinin olduğunu söylemişlerdir. Türkiye’de din eğitiminde değil, bu eğitimi veren kimselerle ilgili problem olduğuna dikkat çekmişlerdir. Din eğitimi veren kişilerin dünyayı iyi okuma ve entelektüel düşünme ile ilgili problemleri olduğunu ifade etmişler, öğrenciyi taşıyacak ufuk noktasında yetersiz olduklarını belirtmişlerdir. Dersi verecek kişinin ufku, müfredattan daha önemli görülmiştir. Din eğitimcileri, öğrencilerin güncel sorunlarından haberdar olmalılar denilmiştir. Katılımcılar genel olarak yetişkin kimseler oldukları için aldıkları eğitimi gönüllü tercih ettiklerini ve hocalarının bu bilinçle kendilerine muamele etmelerini istemişlerdir. Ek olarak din eğitimcilerinin ibadetleri acele ile yaptırmayan, cemaatini/öğrencilerini tanıyan, onların üzüntülerini paylaşan, sevinçlerine ortak olan, takva sahibi kimseler olması istenmiştir. İslam’ı anlatacak olan kimsenin onu yaşaması da lazım diyerek din eğitimcisinin hayatı ile de örnek olması gerektiğini belirtmişlerdir.

Din eğitimcisi yaptığı işe resmî bir görev olarak bakmamalı; gönül işi boyutu, samimiyet, ihlas yoksunluğu içine düşmemelidir. Din eğitimcisi mesleki yetkinliğinin yanında öğrencileri ile sağlıklı iletişim kurma becerisine de sahip olmalıdır. Sağlıklı olarak kurulabilen öğretmen-öğrenci ilişkileri, öğrencinin okul başarısını yükseltmektedir (Elmacıoğlu, 2003: 84). Araştırma sonuçları da, öğretmen tutumunun ve öğretmen-öğrenci ilişkisiyle ilgili faktörlerin öğrencilerin başarıları üzerinde etkili olduğunu göstermiştir (Güner, 1995: 2; Güven, 1994: 30).²

2 Öğretmen-öğrenci iletişiminin öğrenci başarısı üzerine etkisi üzerine yapılmış araştırma sonuçları için bkz. Deniz, Avşaroğlu ve Fidan (2002: 62), Özler (1998: 17-33).

Din eğitimcisi konusunda devletin seçici davranması gerekmekte, her şeyiyle örnek olabilecek, yetişkinlerin bu eğitimi gönüllü almak istediklerinin farkında olan kişilerin olması istenmektedir. Din eğitimi verecek olan kişiler her kesimden insana hitap edebilmeli ve pek çok konuda kendisini yetiştirmiş kimseler olmalıdır. Görüldüğü gibi, öğretmenin kişisel ve mesleki özelliklerine yönelik tutumlar önemli bir etkiye sahiptir. Ayrıca, öğretmenin kişisel ve mesleki özelliklerine, bu yöndeki davranışlarına öğrencinin biçtiği değer, başarısında rol oynayan faktörlerden birisi olmaktadır.³

Buradan hareketle katılımcıların din eğitiminde görevli olan eğitimcilerden büyük beklentiler içinde oldukları; fakat karşılaşılan bazı olumsuz durumlar nedeniyle ön yargılı oldukları anlaşılmaktadır. Din eğitiminin bir diyalog, bir iletişim olarak düşünüldüğü dikkate alındığında, mesajı veren eğitimciye, alıcı-öğrenci tarafından büyük görev yüklendiği, ötesinde bu yetkinliğe sahip eğitimcilerin çeşitli sebeplerden ötürü yetişmediği konusunda kanaatleri sürülmektedir. Eğitimci ve eğitim mekânının var edeceği sinerji, bireyler tarafından anlamlandırılırken bu sinerjiye katkılarının sorgulanmasına yanaşmamaktadırlar.

Din Eğitimi Kurumlarından Beklenen Özellikler

Nasıl bir din eğitimci görmek istedikleri sorusunun ardından kendilerine bir din eğitimi kurumunda nelerin olması gerektiğini düşündükleri sorulduğunda katılımcılar, genel olarak bu döneme ayak uyduracak, içinde her türlü sosyal faaliyetlerin yer aldığı, ferah, aydınlık, güzel bir yer olması gerektiğini ifade etmişlerdir. Şimdiye kadar kursların, apartmanların alt katlarında, karanlık, bunaltıcı yerlerde olduklarını çocukların buralardan sıkıldıklarını söylemişlerdir. Din eğitimi verecek olan kurumların gelir giderlerinin belli olması gerektiğini belirtmişlerdir. Katılımcılar genel olarak camilerde kadınlar için ayrılan bölümler noktasında önemli problemler olduğunu ifade etmişlerdir.

Bir katılımcı *“Kadınlar tarafında da biliyorsunuz mescit diye ayrılan yerler hep izbe, köşede bir yer olur. İnsan istiyor ki daha ferah bir yer olsun, daha geniş bir yerler ayrılınsın. Çok önemli olan bir konuda en şeye atılmışız.”* (A. Ü, 47, İ.Ö, Ev Hanımı, Orta) demiştir.

Dinin insan hayatının tamamını kapsadığına dikkat çeken bir katılımcı *“Yani din dediğin şey o kadar kapsayıcı ki özellikle İslam, nasıl yatman gerektiğinden nasıl kalkman gerektiğine kadar işin içinde olan bir din, gündelik hayatını nasıl yaşıyorsun bununla ilgileniyor, insanlarla ilişkinin nasıl olması gerektiği ile ilgileniyor, ticari hayatınla ilgileniyor dolayısıyla bu bir dünya*

3 Detaylı bilgi için bkz. Aydın (1996: 212), Yavuz (1998: 267) ve Yıldız (2006: 61).

görüşü. *Bunu ne sosyolojiden ayırabilirsin ne psikolojiden ayırabilirsin ne hukuktan ayırabilirsin ne de ticaretten ayırabilirsin. Dolayısıyla din kurumunda çalışan birisinin hem modern hayattan anlayan atıyorum ticarete nasıl gidiyor işler bunu biliyor olmalı hem de İslam'la alakalı bir takım öğütler vermesi gerekiyor. Kısaca kaliteli insanların bulunması gerekiyor. Bu yapılması zor bir şey ama madem düşünüyoruz o yüzden böyle bir kurum isterim yani ve açık görüşlü olmalı tabii insanlar. Benim dedemin tavrıyla "sus dinden çıkarsın" diyecek insanlar olacaksa orada olmasın daha iyi."* (C. E, 30, Y.Ö, Akademisyen, Temel) diyerek bu kurumda bulunan kimselerin bunun farkında olması gerektiğini belirtmiştir. Bir başka katılımcı "Öğretimin ne şekilde olduğu önemli, kullandığınız görsel çalışmalar, içerik, içeriğin kimler tarafından üretilmediği, o kısım çok önemli. Ve kuracağınız merkezlerin belli bir kesimi hedeflemesi değil de birçok şeyi, birçok kesimi kucaklaması gibi bir şeyin olması gerekiyor. Atıyorum Etiler'de de bu olabilmeli, Etiler'de çalışan biri olarak Etiler'de de olabilmeli. İşte çok dinci diye tabir edilen yerlerde de olabilmeli, çok sosyetik diye tabir edilen yerlerde de kurulabilmeli ve insanlar buna gelebilmesi, şey diye düşünmemeli, 'Ya bak burası bizim çocuğumuzu ne yapacak, işte şucu yetiştirecek bucu yetiştirecek,' gibi düşünmemeli. Yani bir özellikle siyasi ideolojik yapısı olmamalı sadece ahlak üzerine, güzel ahlak, düzgün insan felsefesi üzerine ders veren, bunu verirken de dinin bir takım gereklerini de öğreten bir yer diye düşünebilirim." (E. Y, 31, Y.Ö, Çalışıyor, Temel) diyerek farklı sosyoekonomik kesimlere de hitap eden yerler olması gerektiğini vurgulamıştır.

Din eğitimi kurum olarak farklı ve ayrı olmamalı, her yerde olmalı diyen bir katılımcı bunu şöyle ifade etmiştir: "Ben böyle bir kurum kabul etmiyorum. Ben diyorum ki bütün okulların içerisinde dini tedarikat olmalıdır. İlkokulundan tut bir çocuk 4 yaşına kadar hafız oldu oldu, olamadı 8 yaşına kadar, ondan sonra o çocuktan bir şey çıkmaz. Ben çocuğun eğitimi 4 yaşına kadardır. Bunun da verilmesi için gerekli olan medrese sisteminin olması gerekiyor. Bu medrese sistemi olmazsa biz gerçek dindar insanlarımızı, hafız insanlarımızı yetiştiremeyiz." (E. G, 54, O.Ö, Emekli, Başlangıç).

Din eğitimi kurumlarından beklentiler hakkında bir katılımcı "Yani din dediğin şey o kadar kapsayıcı ki özellikle İslam, nasıl yatman gerektiğinden nasıl kalkman gerektiğine kadar işin içinde olan bir din, gündelik hayatını nasıl yaşıyorsun bununla ilgileniyor, insanlarla ilişkisinin nasıl olması gerektiği ile ilgileniyor, ticari hayatınla ilgileniyor dolayısıyla bu bir dünya görüşü. Bunu ne sosyolojiden ayırabilirsin ne psikolojiden ayırabilirsin ne hukuktan ayırabilirsin ne ticaretten ayırabilirsin. Dolayısıyla din kurumunda çalışan birisinin hem modern hayattan anlayan atıyorum ticarete nasıl gidiyor işler bunu biliyor olmalı hem de İslam'la alakalı bir takım öğütler vermesi gerekiyor. Kısaca kaliteli insanların bulunması gerekiyor. Bu yapılması zor bir şey ama madem düşünüyoruz o yüzden böyle bir kurum isterim yani ve açık görüşlü olmalı tabii insanlar. Benim dedemin tavrıyla "sus dinden çıkarsın" diyecek insanlar olacaksa orada olmasın daha iyi." demiştir (C. E, 30, Y.Ö, Akademisyen, Temel).

Bir başka katılımcı din eğitimi kurumunun olmazsa olmazlarını şöyle ifade etmiştir: *“Hocasız olmaz. Bu konuda geleneği seviyorum bir hocanın rahlesine oturacaksın. Hani alanına göre meşk usulü demek hoca okuyor sen de tekrar ediyorsun, hem yaşıyorsun hem öğreniyorsun sürekli aktif bir şey var orada. Bu şekilde bir eğitim sistemi belirlenmeli, gerekirse masalar falan olmamalı yerde rahlelerle çalışılmalı yani masalar yerde olmalı. Odada az öğrenci, beş öğrenci falan olmalı. Onlar da belki özenle seçilebilir. Sınıflar farklı farklı konulabilir, belli periyotlarla değişebilir, bunun yanında teknolojik desteği de sağlamak lazım. Kütüphanelerin en azından geniş olması lazım, internet ve radyo gibi şeylerin yurt gibi bir şey yapacaksak bence bunların yasaklanmaması lazım. En azından bir radyonun teşvik edilmesi veya televizyonun belli saatlerde programların izlenmesine yönelik bir program belirlenip onlar izletilmeli. Özellikle internet konusunda bilgisayar sınıfı tarzında bir şey oluşturulmalı. Gerekirse bu sınıf denetlenebilir. Biliyorsunuz internetteki her türlü içeriklerden veya saatini falan her şeyini belirleyebiliyorsunuz artık. O şekilde bir teknoloji, bilgisayar sınıfı da yapılmalı. Gerekirse öyle filmler izletilmeli sinevizyon ortamı kurulup o tür materyaller izletilmeli. Mesela ben lisede böyle bir ders aldım din kültürü dersinde belli periyotlarda hoca film getiriyordu bizi rehberlik sınıfına geçirip izletiyordu. Durduruyordu arada bir ayet söylüyordu, konu konu bir şeyler getiriyordu. Her alanda desteklenmiyor, yarın sorarlar bu nimetler vardı niye kullanmadın öğretim konusunda. Bu noktayı kaçırmadan bu tür materyalleri kullanmak lazım.”* (S. A, 22, Y.Ö, Bilgisayar Mühendisi, İleri).

Din eğitimi veren bir kurumun sahip olması gereken özelliklerinin başında fiziki olarak çağa ayak uydurmuş modern kurumlar olması gerektiği söylenmiştir. Dinin insan hayatının tamamını kuşattığı gerçeğinden hareketle bu mekânların da bu doğrultuda tasarlanması gerektiği ifade edilirken, zihniyet olarak bu mekânların siyasi ideolojilerden uzak yerler olması gerektiği belirtilmiştir. Katılımcılar tarafında bu yerlerin sadece belli gruplara değil, her kesimden insana hitap edebilen yerler olması gerektiği söylenmiştir.

Buradan hareketle, aslında toplumsal zeminde, dinî kurumlara karşı büyük beklentilerin olduğu bununla birlikte, ön yargıların çeşitliliği nedeni ile kurumsal yapıların zayıf kaldıkları gözlemlenmektedir. Fiziki iyileştirmelerin yanı sıra din eğitimi veren kurumların ideolojik olarak da her kesime hitap edebilen bir yapıda olması gerektiği sonucuna varılmıştır. Burada katılımcıların ifadelerinde iki tür çelişki dikkat çekmektedir: Ideolojik olarak tarafsızlığı savunurken kurumların arkalarında köklü bir yapının da olması gerektiğini diğer türlü güvenemediklerini ifade etmişlerdir. Anlaşılan o ki insanlar, benimsemedikleri ideolojilerin din eğitimi kurumlarının işleyişinde olmasından hoşnut olmazken bu kurumların ardında kabul edip benimseyebilecekleri yapıların olmasını istemektedirler.

Sonuç

Çalışma boyunca kişilerin din eğitimi algılarından, ihtiyaçlarına ve beklentilerine değin meseleleri geniş bir perspektifte ele almaya çalıştık. Her bir sorunsala ilişkin katılımcı görüşlerine ve gerek duyuldukça literatüre başvurduk. Araştırma ağırlıklı olarak görüşmelere dayandığı için mümkün merteye görüşmecilerin her bir soru hakkında ne düşündüklerini doğrudan metin içinde yer vererek aktarmaya çalıştık. Ayrıca her bir bölümün sonunda görüşmecilerin sorulara vermiş oldukları yanıtları yetişkin algısı, ihtiyaçları ve beklentileri doğrultusunda tek tek analiz ettik. Tüm bu çıkarımlarda bulunurken, çalışmanın giriş kısmında belirtildiği gibi bulgularımızın araştırmanın evreniyle sınırlandırıldığının farkındaydık. Aksi hâlde bulguların Türkiye'deki tüm yetişkinleri kapsamı gibi bir iddiası bulunmamaktadır. Yine de araştırma evreninin sınırlılıklarına rağmen, rapor bulgularının Türkiye'deki din eğitimi hususunda önemli bazı ipuçlarını barındırdığını düşünmekteyiz.

Şimdi de araştırmanın bu kısmında tüm başlıkların yeniden değerlendirilmesinden ziyade öne çıkan temel bazı noktalarına temas edilecektir. Bunlar kısaca yetişkin din eğitimi çalışmalarında algı ve beklenti çatışması, yetişkinlerin aileye ve din eğitimi veren kurumlara yönelik tutumlarıyla onların din eğitimi ihtiyacı algısı olarak tasnif edilmiştir.

Yetişkin Din Eğitimi Çalışmalarında Algı ve Beklenti Çatışması

Görüşmeler esnasında yetişkinlerin din eğitimi algılarının Arapçasından Kur'an-ı Kerim okumak, namaz kılmayı öğrenmek, dua ezberlemek vb. ile sınırlı olduğunu gördük. Yetişkinlerdeki bu durum onların "din eğitimi"nden ziyade "din öğretimi" algısına sahip olduklarını göstermiştir. Bu nedenle temel ibadet bilgilerine vakıf olduğunda, kişiler kendilerini ye-

terli görmeleri nedeniyle din eğitimi faaliyetlerine yönelmeyi istememektedirler. İlginç bir şekilde onların din eğitimi algıları böyle iken din eğitiminden beklentileri daha çok “davranış” merkezli olmuştur. Yani biliş merkezli algılarının tam aksine din eğitiminin sadece bilgi veren bir tutumda değil, aynı zamanda o bilginin davranışa dönüşmesine yardımcı olacak bir tutumda olması beklenmektedir. Özellikle de din eğitimi alınan yerlere dair kanaat ve beklentilere bakıldığında bu algının en açık tezahürü olarak kurumlara dair kanaatleri örnek gösterilebilir. Katılımcılarca kurumların dini bilgiyi verebilme kapasitelerine göre değerlendirilmesi gerekirken, kurumlar bilginin davranışa dönüştürülmesindeki eksiklikleri nedeniyle eleştirilmektedir. Din eğitimi alınan yerlerden olan camiler, Kur’an kursları ve DKAB dersleri de aynı şekilde dini bilgiyi kazandırmalarına göre değerlendirilmiş, fakat buralara yönelik eleştiriler genelde bilginin davranışa dönüşüp dönüşmemesi üzerine olmuştur.

Yine kişilerin din eğitimi algılarının bir tezahürü olarak eğitimci meselesinde “alan yetkinliği” ön planda tutuluyormuş gibi görünse de din eğitimcilerine yapılan eleştirilere bakıldığında temelde ondan psikoterapist gibi davranması istenmektedir. Örneğin, eğitimci DKAB öğretmeni ise yetişkine ahlaklı, anne - babasına saygılı, kontrol edilmesi kolay çocuk yetiştirmelidir. Şayet eğitimci yetişkinin eşinin (karı/koca) hocası ise karısına ya da kocasına iyi davranan, aile içi ilişkilerinin geliştirilmesi yönünde telkinlerde bulunan kişiler olmalıdır.

Kişilerin algıları dinin muameleatına dair olurken, beklentilerinin daha çok insan ilişkilerine yönelik olması, kanaatimizce görüşmelerde yer yer ortaya çıkan tutarsız yanıtların temel kaynağıdır.

Yetişkinlerin Aileye Yönelik Tutumları

Görüşmeler sonrasında birçok meselenin ortak bileşeni olarak aile kurumu ortaya çıkmaktadır. Kişilerin din eğitimi algılarına paralel olarak aileye bakışları da değişmektedir. Araştırma kapsamında kendileri ile görüştüğümüz yetişkinler, ilk din eğitimlerini ailelerinden aldıklarını söylemişler ve bu eğitimlerinin onları her zaman olumlu etkilediğini ifade etmişlerdir. Ancak bu kadar önemli gördükleri ailede din eğitimi meselesinde çocuklarına din eğitimi verme noktasında kendilerini yetersiz bulmuşlar ve bunun telafisi için kurumlardan yardım talep etmişlerdir. Kendi çocuklarının din eğitimi konusundaki yaklaşımları, “havaleci” tutum olarak adlandırdığımız kurumsal yapılar altında çare aramaları şeklinde olmaktadır. Burada ilginç olan asıl nokta görüştüğümüz kişilerin kurumları yetersiz bulduklarını ifade etmeleridir. Yetişkinler, çocuğun dünyasında ailede kazanacağı din eğitiminin ehemmiyetinin farkında olmalarına rağmen, çeşitli gerekçelerle çocuklarıyla doğ-

rudan ilgilenememekteler ve onların eğitimleri için dışarıdan çözümler aramaktadırlar. Bunun böyle olmasında tartışmasız günümüz aile yapısının değişmiş olmasının hem anne hem de babanın çalışıyor olmasının büyük etkisi vardır. Zira artık ailelerin bir arada geçirdikleri vakit oldukça sınırlıdır.

Yetişkinlerin Din Eğitimi Veren Kurumlara Yönelik Tutumları

Araştırma süresince kendileri ile görüşmeler gerçekleştirdiğimiz kişiler için din eğitimi alabilecekleri üç türde kurum vardır. Yaygın olanın aksine din eğitimi hizmetinde bulunan kurumlar sivil ve resmî şeklinde ayrılmamış, kendilerinden beklenileni yerine getirip getirememelerine göre DİB'in faaliyetleri, STK'ların faaliyetleri ve cemaatlerin ve tarikatların faaliyetleri olarak üç gruba ayrılmıştır.

DİB bir kamu kuruluşu olması nedeniyle katılımcılar nezdinde güvenilir bulunurken, yine aynı gerekçeyle siyasi bir tavır olduğu için eleştirilmektedir. DİB'in bir kamu kurumu olması, söylemlerinin "dinî" değil "siyasi" olduğu yönünde eleştiriler almasına neden olmaktadır. Peki DİB'in konumu ne olmalıdır? Görüşmelerden ortaya çıkan tabloda insanların devletin din eğitimindeki rolü hakkında kafalarının karışık olduğu ve net bir fikre sahip olmadıkları görülmektedir. Görüşmecilerin kafalarının karışmasına sebep olan nokta, devletin olmadığı bir din eğitiminin kontrolsüz olacağıdır. Bu yüzden devlet din eğitiminde bir regülatör olarak yer almalı, fakat devlet yetişkinlere temel bilgi düzeyi ötesinde katkı sağlayamadığı için din eğitimini tek başına omuzlamaması gerekmektedir. Devlet sivil oluşumların önünü açmalı ama kaos ortamının, çok başlılığın oluşmasına engel olmalıdır. Netice itibarıyla tam da ilgili kısmın başlığında zikrettiğimiz gibi kişilerin bu meseleye bakışları "ne devletle ne devletsiz..." görüntüsü arz etmektedir. STK'lar ise bilgi noktasında Diyanete göre daha doyurucudurlar. Fakat verilen bilgilerin davranışa dönüşmesi için yetersiz kalmaktadır. Cemaatlere ve tarikatlara gelince onlar bilgiyi doğrudan davranışa dönüştürmeye yönelik faaliyetler yapmaktadır. Cemaat ve tarikatlar dinî bilginin yanı sıra dinin adabını, ahlakını da verebilmektedirler. Bu husus cemaatlerin ve tarikatların avantajlı yönü olurken doğal olarak cemaat ve tarikatlar belli bir görüş etrafında faaliyet yürüttükleri ve genelde yasal olmadıkları için kapsayıcı olmaktan uzaktırlar. Aynı zamanda taassup sahibi oldukları düşünülmektedir. Ayrıca bu durum katılımcıların cemaatler ve tarikatlara dair bilgilerinin çok sınırlı olmasına neden olmaktadır. Diğer kurumsal yapılanmalara bakıldığında, katılımcıların gözünde STK'ların "en avantajlı grup" olduğunu rahatlıkla söyleyebilmekteyiz. Avantajlı durumda olmalarına rağmen STK'ların az biliniyor olması, bu avantajı yeterince kullanamadıklarını göstermiştir.

Yetişkinlerin Din Eğitimi İhtiyacı Algısı

Araştırma bir ihtiyaç analizi olması hasebiyle çalışmanın bu bölümünde “ihtiyaç” kavramına dair bazı değerlendirmeler yapılacaktır. Görüşmeler sonucunda ortaya çıkan tablodan yetişkinlerin din eğitiminde yetişkinlerin ihtiyaçları meselesi gelince bir “farkında olmama” durumu hâkimdir. Zihinler o kadar seküler, ayrıkışmamaktadır ki din eğitimi seviyesi ileri olanlar dahi din eğitiminde ihtiyaçlar nelerdir sorusuna çok temel bazı şeyler söyleyebilmişlerdir. Özellikle de aile içi ilişkiler, psikolojik problemler bu yönde sıklıkla dile getirilen ihtiyaçlar olmuştur. Verilen cevaplarda “dine ait alan”ın zihinlerde çok kısıtlı olduğu görülmüştür. Katılımcılar, dinin dünyaya ne kadar müdahale edeceği noktasında yeterli bilgiye sahip değildir. Hal böyle olunca, günlük yaşantılarında dinin tezahürlerini yorumlayamamakta ve din bilgisini kullanabileceği alanları tam olarak ayırt edememektedirler. Bu nedendir ki katılımcılar, içine düştükleri bunalımdan din eğitimi ile kurtulabileceklerini düşünürken, din eğitimine dair sahip oldukları kanaatleri onları yanıltmaktadır. Bu yanılgının temel nedeninin din eğitimi kurumlarına ve din eğitimcisine yönelik “havaleci” tutumları olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda yetişkinlerin hem kendilerinde gördükleri ve hoşlanmadıkları hem de ailelerinde özellikle de eşleri ve çocuklarında gördükleri davranış bozukluklarını kurumlar ve dışarıdan kişiler aracılığıyla gidermek istemesi, araştırmanın önemli sonuçlarından biridir. Dolayısıyla problemlerin kaynağı hep dışarıda aranmaktadır.

Kişilerin din ve devlet ilişkisine ve diğer din eğitimi hizmeti sunan kurumlara bakışlarında da benzer sorunlar görülmektedir. Yani katılımcı rahatlıkla bilgiyi öğretmenin (eğitiminin) sorumluluklarını tartışabilirken, bilgiyi öğrenenin (kendisinin) sorumluluklarından kaçmaktadır. Netice itibarıyla kişilerin din eğitimine bakışlarında ve algılarında “Ben ne yapmalıyım, bana düşen nedir?” sorularını hiç sormadıkları tespit edilmiştir. Bu hususta yetişkinler için yapılması/kazandırılması gereken en önemli şey/davranış, kendilerinin ve ailelerinin din eğitiminde ihtiyaçlarının neler olduğunu görebilmesini temin edecek bir “farkındalık” oluşturmaktır.

Öneriler

Araştırma kapsamında öğrenme alanlarına ve programa, din eğitimi kurumlarına ve eğitimcilerine bazı öneriler sıralanabilir. Bunlar kısa şu şekildedir:

Yetişkin Öğrenme Alanları ve Programa Yönelik Öneriler

- Din eğitimcileri yetişkinleri özel grup olarak değerlendirip, onların özelliklerine ve yetişkin eğitimi ilkelerine uygun olarak eğitim programları geliştirmelidir.
- Yetişkinler için konu merkezli programlardan ziyade ihtiyaç merkezli programlar hazırlanmalıdır. İhtiyaçların ve ilgilerin tespiti için ihtiyaç analizi formları oluşturulmalıdır.
- Kurumların, yetişkinlerin talepleri dışında onların sahip olması gereken hususiyetler hakkında bir vizyonu olmalıdır.
- Din eğitiminde yerleşme olmalıdır ve bölgesel ihtiyaçlara yönelik hizmetler verilmelidir.
- Yetişkin din eğitimi gönüllük esasına dayandığından programların oluşturulmasında katılımcı profilini temsil edecek nitelikte yetişkinin görüşüne başvurulmalıdır.
- Yetişkinler öğrenmeye gönüllü olarak katıldıkları ve ayırdığı zaman konusunda seçici davrandıkları için, yetişkin eğitimcileri zamanın nasıl kullanılacağı konusunda duyarlı olmalıdır. Dersler zamanında başlayıp zamanında bitmelidir.
- Yetişkinler bireysel öğrenme etkinliklerine yönlendirilmeli, kendi başlarına okuyup öğrenebilecekleri ya da dinleyebilecekleri kaynaklar önerilmelidir.
- Yetişkinler için uygulanacak program, onların hemen uygulamaya geçirebilecekleri bilgileri içermelidir.

Yetişkin Din Eğitimcisine Öneriler

- Din eğitimcisi, eğitime katılan yetişkinin neden eğitim almak istediğini doğru tespit etmelidir. Onların problem merkezli eğitim almayı tercih ettikleri gerçeğinden hareketle ilgileri ve ihtiyaçları doğrultusunda onlara yaklaşmalıdır.
- Din eğitimcisi kendi önemli gördüğü hususların yanı sıra, yetişkinin önemli gördüğü hususların öğretilmesine özen göstermelidir.
- Din eğitimcisi motive edici tavırlarıyla yetişkini öğrenmeye istekli hâle getirmelidir.
- Yaşın ilerlemesiyle birlikte yetişkinlerde öğrenme konusunda kendilerine güven duygusu azalması nedeniyle din eğitimcisi yetişkine öğrenebileceği konusunda telkinde bulunarak yetişkinin kendine güvenmesini sağlamalıdır.
- Yetişkinler eğitim ortamına girmeyi kendi iradeleri ile istemelerinde dolayı eğitimcilerin kendilerine hoşgörülü ve saygılı davranmalarını beklemektedirler.
- Din eğitimcisi kendi yaşamında dinî bilgileri uygulayan, hayat tarzı ile duygu ve davranışları arasında bütünlük olan kişiler olmalıdır.
- Din eğitimcileri yetişkinlerin bedensel, ruhsal, sosyal ve zihinsel gelişim özellikleri hakkında bilgi sahibi olmalıdır.
- Din eğitimcisi yetişkinlerin günlük yaşantılarında karşılaştıkları sıkıntıları, mutlulukları, kayıpları sınıf ortamına getirmek, onları paylaşmak istemelerini anlayışla karşılamalıdır.
- Din eğitimcisi pedagojik olarak kendisini yetiştirmiş olmalıdır.
- Din eğitimi hizmeti sunan kişiler ve kurumlar insanların güncel problemlerinden haberdar olmalı, sık sık ihtiyaç analizleri yaparak insanları tatmin edebilen programlar uygulamalıdır.

Yetişkin Din Eğitimi Hizmeti Veren Kurumlara Öneriler

- Yetişkinlere yönelik din eğitimi hizmeti veren kurumlar, yetişkinleri programlarından daha fazla haberdar etmelidirler.
- Yetişkinlerin eğitim ve öğrenim görecekleri mekân fiziki olarak onların şartlarına uygun olmalıdır. Isınma, aydınlanma, havalandırma, temizlik, uygun oturma yerleri bakımından yeterli olmalıdır. Yetişkinlerin din eğitimi alacakları mekânların oluşturulmasında kurumların estetik kaygıları da bulunmalıdır.

- Din eğitimi hizmeti veren kurumların gelirleri, giderleri ve faaliyetleri şeffaf olmalıdır.
- Yetişkin din eğitimi verilen mekânın toplum tarafından benimsenmiş ve karşılıklı güvene dayalı ilişkiler geliştirebilecekleri mekânlar olmalıdır.
- Kurumlar işlerini özenle yapmalı, yetişkinlerin her birine özel olduğu duygusunu hissettirmeli ve yetişkine aidiyet duygusu kazandırmalıdır.
- Yetişkinlerin öğrenme etkinliklerine katılımı sosyoekonomik durum belirleyici olmaktadır. Kurumlar her sosyoekonomik seviyeden katılımcıya hitap edebilmelidir. Özellikle de düşük sosyoekonomik seviyeden katılımcıların her türlü din eğitimi hizmetlerinden yararlanmalarına imkân tanımalıdır.
- Formel eğitimde sıkıntı yaşamış olan kişilerin bu tecrübesinden hareketle onlara yönelik çözümler üretilmelidir.
- Din eğitimi hizmeti sunan kurumlar DİB kaynakları yanında insanların güvenle okuyabilecekleri kaynaklar hazırlamalıdır.
- Ailelerin çocuk yetiştirme konusunda bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Onların yetersiz kalabileceği durumlar için bu konuda yetkin kurumlar oluşturulmalıdır.
- Aile eğitimine ağırlık verilmeli, somut aile okulları açılmalıdır. Buralarda verilen eğitimler toplum tarafından desteklenmelidir.
- Televizyonda toplumun dinî duygularını istismar eden, göz ardı eden programların yapılmasına engel olunmalıdır. Televizyonda dinî programlardan ziyade dinî kaygılarla programlar yapılmalıdır.
- Yetkililer kamuoyunda insanlarda kafa karışıklığına neden olan durumlar için gerekli önlemleri almalıdır.
- Dezavantajlı kimselere ve yetiştirme yurdundaki çocuklara yönelik din hizmetleri yapılmalıdır.
- Son olarak din eğitiminde kontrollü ancak siyaset üstü bir politika benimsenmelidir.

Kaynakça

- Arıcı, İ. (2007). Öğrencilerin ilköğretim din kültürü ve ahlak bilgisi dersi öğretmenine yönelik tutumları. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 12(2), 169-189.
- Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü – Türkiye İstatistik Kurumu. (2006). *Aile Yapısı Araştırması*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Başbakanlık Aile ve Sosyal Araştırmalar Genel Müdürlüğü – Türkiye İstatistik Kurumu. (2011). *Aile Yapısı Araştırması*. Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.
- Ankara Müftülüğü 2012 Cuma Hutbeleri <http://www.ankaramuftulugu.gov.tr/yeni/link-398.html> adresinden 13 Mart 2013 tarihinde edinilmiştir.
- Aydın, M. Ş. (1996). *Din dersi öğretmenlerinin pedagojik formasyonları*. Kayseri: Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Aydın, M. Z. (2003). *Ahlak öğretiminde örnek olay incelemesi*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Bahçekapılı, M. (2012). *Türkiye’de din eğitiminin dönüşümü (1997-2012)*. İstanbul: İLKE Yayınları.
- Bayyığıt, M. (1989) *Üniversite gençliğinin dini inanç, tutum ve davranışları üzerine bir araştırma*. Yayımlanmamış doktora tezi, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa.
- Bilgin, B. (1988). *Eğitim Bilimi ve Din Eğitimi*, Ankara: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Cebeci, S. (1996). *Din eğitim bilimi ve Türkiye’de din eğitimi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Çarkoğlu, A. ve Toprak, B. (2006). *Değişen Türkiye’de din, toplum ve siyaset*. İstanbul: TESEV Yayınları.
- Deniz, M., Avşaroğlu, S. ve Fidan, Ö. (2002). İngilizce öğretmenlerinin öğrencileri motive etme düzeylerinin incelenmesi. İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 7(11), 61-73.
- Dodurgalı, A. (2006). Yetişkin din eğitimi modeli. M. F. Bayraktar (Ed.), *Yetişkinlik dönemi din eğitimi ve problemleri içinde* (s. 365-400). İstanbul: Ensar Neşriyat.
- Elias, John, L. (1982) *The Foundations and Practice of Adult Religious Education*, Robert E. Krieger Pub. Company, Florida.
- Elmacioğlu, T. (2003). *Hayatın bütününde başarı*. İstanbul: Hayat Yayıncılık.
- Eren, S. (2007). İnanç ve Sosyo-Kültürel Çevre Etkileşimi. C.Ü. *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XI(1), 129-152.

- Fowler, J. W. (2000). İman Bilincinin Evreleri (çev. A. U. Mehmedoğlu). *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 19, 85-105.
- Güner, C. (1995). Öğretmenlerin, öğrencilerin okuldaki akademik başarılarına etkileri üzerine bir araştırma. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- Güneş, F. (1996). *Yetişkin eğitimi (halk eğitimi)*. Ankara: Ocak Yayınları.
- Güven, S. (1994). Başarıyı etkileyici bir faktör olarak öğretmen – öğrenci ilişkileri. *Çağdaş Eğitim*, 19(196), 30-32.
- Hökelekli, H. (1993). *Din psikolojisi*. İstanbul: Diyanet Yayınları.
- Kalem, M. Ruhi. (2006). *Yaşlıların din eğitimi ve öğretimi açısından problem ve beklentileri -Huzurevi yaşlıları üzerine yapılmış bir araştırma*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kaya, M. (1998). *Din eğitiminde iletişim ve dini tutum*. Samsun: Etüt Yayınları.
- Kaymakcan, R. (2003). Yaygın din eğitiminde yöntem. (Kollektif), *İslâmî ilimlerde metodoloji/usûl mes'elesi* içinde (s.). İstanbul: İslami İlimler Araştırma Vakfı.
- Kaymakcan, R. (2009). Alevilik üzerinden din dersini tartışmak. *İstanbul Dem Dergi*, 2(6), 66-71.
- Kılavuz, M. A. (2002). Yetişkinlik ve yaşlılık döneminde eğitim ve din eğitiminin önemi. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi*, 11(2), 59-72.
- Kılavuz, M. A. (2003). *Yaşlanma dönemi din eğitimi*. Bursa: Arasta Yayınları.
- Kılavuz, M. A. (2010). Kur'an kursları ve yetişkin din eğitimi. Şaban Karaköse (Ed.), *Etkili din öğretimi* içinde (s. 83-130). İstanbul: TİYEMDER.
- Koştaş, M. (1995). *Üniversite öğrencilerinde dine bakış*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı.
- Köylü, M. (2004). *Yetişkinlik dönemi din eğitimi* (2. baskı). İstanbul: DEM.
- Kurt, İ. (2000). *Yetişkin eğitimi*. Ankara: Nobel Yayınları.
- Kümbetoğlu, B. (2005). *Sosyolojide ve antropolojide niteliksel yöntem ve araştırma*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Maviş, H. (1970). *Almanya, Avusturya ve Türkiye'de Din Eğitimi*. İstanbul: Fatih Matbaası.
- Onur, B. (2007). *Gelişim psikolojisi*. Ankara: İmge Yayınları.
- Özdemir, Ş. (2006). *Cezaevlerinde din eğitimi*. İstanbul: Arı Sanat Yayınevi.
- Özler, D. (1998). *Temel eğitimde (ilköğretim) öğretmen niteliklerinin öğrenci başarılarına etkileri üzerine bir inceleme*. Yayınlanmamış yüksek lisans tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.
- Peker, H. (1998). *Din ve Ahlak Eğitimi Psikolojik ve Metodik Esaslar*. Samsun: Aksi Seda Matbaası.
- Taş, K. (2002). *Türk halkının gözüyle Diyanet*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Temel, Z. F. ve Aksoy, A. (2001). *Ergen ve gelişimi yetişkinliğe ilk adım*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.
- Yaparel, R. (1987). *Yirmi-kırk yaşlar arası kişilerde dini hayat ile psiko-sosyal uyum arasındaki ilişki üzerine bir araştırma*. Yayınlanmamış doktora tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Yavuz, K. (1998). *Günümüzde din eğitimi*. Adana: Çukurova Üniversitesi Yayınları.
- Yıldız, M. (2006). *Öğrenciyi tanıma teknikleri ve sınıf içi rehberlik etkinlikleri*. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.